T.C.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(YAKIN ÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

117588

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ IRAK POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

117588

Haşim Mehmet

ANKARA-2002

T.C.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(YAKIN ÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ IRAK POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Haşim Mehmet

Tez Danışmanı

Yrd. Doç.Dr. Selda Kaya Kılıç

T.C. YÜKS... KURUL...
DOKÜM... MERKE...

ANKARA-2002

T.C.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(YAKIN ÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ IRAK POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jurisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof.Dr. Yücel ÖZKAYA	.....
Prof.Dr. Necdet HAYTA	.....
Yrd.Doç.Dr. Selda Kaya KILIÇ	.....
.....	.....

Tez Sınav Tarihi ....02.07.2002.....

İçindekiler

Önsöz.....X

Kısaltmalar.....XIII

Giriş.....1-17

BİRİNCİ BÖLÜM

II. SULTAN ABDÜLHAMİT'İN HÜKÜMDARLIK SÜRESİ (1876 – 1909).....18

1.1. Abdülhamit'in Tahta Çıkışından 1876 Anayasanın İlanına Kadar.....18

1.2. İslam Birliği Politikası.....24

1.3. Abdülhamit'in Almanya'ya Yaklaşma Politikası.....30

1.4. Abdülhamit'e Karşı Hareketler.....32

1.5. II. Meşrutiyetin ilanı (1908).....37

1.6. Anayasa Dönemi.....39

1.7. 31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Azli.....41

1.8. Abdülhamit Döneminin Özellikler.....43

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE IRAK'IN SİYASİ DURUMU.....46

2.1. İkinci Abdülhamit Döneminde Irak'ta Valilik Yapanlar ve Onların Yaptıkları İşler....46

2.2. Abdülhamit Döneminde Irak'taki Gelişmeler....48

2.3. İslam Birliği Politikasının Irak'ta Uygulanması....50

2.4. Osmanlı Yönetiminin Irak'ta Islahat Yapmaya Verdiği Önem....52

2.5. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Irak'ta Siyasi Durum....53

2.6. 31 Mart Olayının Irak'a Etkisi....60

2.7. Abdülhamit'in Tahtan İndirilmesinin Irak'ta Yankısı....61

2.8- Irak'ta Osmanlı Yönetimine Karşı Hareketler....62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRET PROBLEMLERİ....67

3.1. Osmanlı Hükümetinin Aşiretlere Karşı Kullandığı Yöntemler....67

3.2. Aşiretleri Yerleştirme Politikası....67

3.3. Aşiretler Okulu (Aşiret Özel Mektebi)....68

3.4. Yönetimin Aşiretlerle İlişkisi....68

3.4.1. El-Müntefik Aşireti....69

3.4.1.1. Müntefik Devrimi....69

3.4.2. Şamar Aşireti....72

3.4.3. Anza Aşireti....74

3.4.4. Beni Lam ve El-Bu Muhammed Aşiretleri....75

3.4.5. Caf Aşireti....76

3.4.6. El-Hemavend Aşireti....78

3.5. Yönetimin Aşiretlere Karşı Politikasının Değerlendirilmesi....80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDARE, ORDU, BELEDİYE....83

4.1. İdare....83

4.1.1. İdari Teşkilat....83

4.1.2. Vali....84

4.1.3. Vali Yardımcısı....86

4.1.4. Mutasarrıf....87

4.1.5 Kaymakam....87

4.1.6. Nahiye Müdürü....88

4.1.7.Muhtar....88

4.1.8. İdare Meclisleri....89

4.2.Ordu.....89

4.2.1. Altıncı Ordu Teşkilatı.....89

4.2.2. Nizami Ordu.....91

4.2.2.1. Piyade Gücü.....91

4.2.2.2 Süvari Gücü.....91

4.2.3. Redif Güçleri.....91

4.2.3.1. Bağdat Redif Fırkası.....91

4.2.3.2. Kerkük Redif Fırkası.....92

4.2.3.3.Musul Redif Fırkası.....92

4.2.4. Donanma.....93

4.2.5. Hamidiye Süvari Alayları.....93

4.2.6. Askeri Okullar.....94

4.2.7. Askeri Hizmet.....95

4.2.8. Irak'lıların Askerliğe Karşı Tepkileri.....97

4.2.9. Askeri Bedel.....97

4.2.10. Ordunun Genel Değerlendirmesi.....97

4.3. BELEDİYELER.....99

4.3.1. Irak'ın Üç Vilayetinde Belediye Teşkilatı....101

4.3.1.1. Bağdat Vilayeti....101

4.3.1.2. Basra Vilayeti....102

4.3.1.3. Musul Vilayeti....102

4.3.2. Irak'ta Belediyelerin İcraatları....103

4.3.2.1. Bağdat Belediyesi'nin İcraatı....103

4.3.2.2. Basra Belediyesi İcraatı....104

4.3.2.3. Musul Belediyesinin İcraatı....104

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1.ZİRAAT, TİCARET, SANAYİ....108

5.1.1. Irak'ta Ziraatın Yeri ve Yönetim Ziraate Verdiği Önem....108

5.1.2. Irak'ın Önemli Zirai Ürünleri....110

5.1.3. Ziraat Yöntemleri....110

5.1.4. Arazi Problemleri....111

5.1.5. II. Abdülhamit Döneminde Irak'ta ziraatin ve çiftçilerin durumunun değerlendirilmesi....111

5.2. TİCARET....114

5.2.1 Yönetimin Ticarete Verdiği Önem.....114

5.2.2 Irak'ın İhracatı.....116

5.2.2.1. Hurma.....116

5.2.2.2 Buğday, Arpa ve Pirinç.....117

5.2.2.3. Hayvansal Ürünler.....118

5.2.2.4. Canlı Hayvanlar.....119

5.2.3. Irak'ın İthalatı.....120

5.2.4. Transit Ticaret.....120

5.2.5.Ticaret Yolları.....120

5.2.5.1 İran Üzerinden Yapılan Kara Ticareti.....121

5.2.5.2. Suriye Üzerinden Yapılan Kara Ticareti.....121

5.2.5.3. Anadolu Üzerinden Yapılan Kara Ticareti.....121

5.2.5.4. Arap Yarımadası Üzerinden Yapılan Kara Ticareti.....121

5.3. SANAYİ.....122

5.3.1. Irak'ta Sanayinin Durumu ve Yönetimin Sanayiye Verdiği Önem.....122

5.3.2. Irak'ta Önemli Sanayi Dalları.....124

5.3.2.1. İp Bürme ve Dokumacılık Sanayi.....124

5.3.2.2. Dericilik Sanayisi.....125

5.3.2.3. İnşaat Sanayisi.....125

5.3.2.4. Maden Sanayisi.....125

5.3.2.5. Ağaç Sanayi.....126

5.3.2.6. Petrol Çıkarma ve Tuz Sanayi.....126

5.3.2.7. Çömlekçilik Sanayisi.....126

5.3.2.8. Değirmencilik.....126

5.3.2.9. Buz Sanayisi.....127

5.3.2.10. Kayık Sanayisi.....127

5.3.2.11. Züccaciye Sanayisi.....127

5.3.2.12. Sabun Sanayisi.....127

5.3.2.13 İçki ve Gazoz Fabrikaları.....127

5.3.2.14. Silah ve Barut Sanayisi.....128

5.3.2.15. Diğer Sanayi Dalları.....128

ALTINCI BÖLÜM

YABANCI ÜLKELERİN IRAK'TAKİ EMELLERİ.....129

6.1. İngiltere'nin çıkarları.....129

6.1.1. Siyasi Çıkarlar.....129

6.1.2. Ticari Çıkarlar.....131

6.1.3 Tarihi Eser Çıkarları.....132

6.1.4. Dini Çıkarlar.....134

6.1.5. Uzun Vadedeki Tasarılar.....134

6.1.6. Irak'ta İngiltere Çıkarlarına Karşı Osmanlı Yönetiminin Görüşü.....135

6.1.7. Osmanlı Yönetiminin İngiltere'nın Çıkarlarına Karşı Başarısızlığının Nedenleri.....136

6.2. Almanya'nın Çıkarları.....137

6.2.1. Siyasi Çıkarları.....137

6.2.2.İktisadi Çıkarları.....137

6.2.3. Diğer Çıkarları.....141

6.3. Fransa'nın Çıkarları.....142

6.4. Rusya'nın Çıkarları.....144

6.5. Amerikan Çıkarları.....145

YEDİNCİ BÖLÜM

İRAN'LA İLİŞKİLER.....147

7.1. Irak, İran Arasında Belli Bir Sınır Bulunmaması.....147

7.2. İki Ülke Arasındaki İhtilaflı Araziler.....148

7. 3.Ülke Aşiretlerinin Öbür Ülkenin Arazisine Geçme Problemi.....150

7.4. İranlı Vatandaşların Irak'ta İkametleri ve İranlıların Irak'ı Ziyaret Etmeleri ve Bunlardan Doğan Problemler.....150

Sonuç.....155

Kaynaklar.....164

ÖNSÖZ

II. Abdülhamit dönemi Irak'ın durumu ile ilgili tek bir eser bulmak mümkün değildir. Zira o dönemle ilgili Irak'ı anlatan tek başına bir kitap yoktur. Biz bu tezi elde etmek için Irak'ın çeşitli kütüphanelerinden yararlandık. Konumuz ile ilgili olan "II. Abdulhamit dönemi Irak Politikası" Türkçe kaleme alınmış bir eser bulunmamaktadır. Konuyu detaylı olarak alabilmek için Arap ülkelerinde basılan Arapça ve arapçaya çevrilen kaynaklara ağırlık verdik. Bunların yanında Irak'ta basılı bazı gazetelerede önem verdik. Ayrıca Salnamelerden de yararlandık. Tezimizde ağırlık verdiğimiz kitaplardan Abbas El-Azzavi (İki İşgal Arası Irak Tarihi) adlı kitabıdır, nitekim El-Azzavi kitabında Irak'ın çok yönünü ele almış. İkinci kitapta Lorimer'in (Körfez Rehberi) adlı kitabıdır, nitekim Lorimer kitabında Körfez ve arap yarımadasının ülkelerinden bahsederek bu ülkelerin tarihi ve coğrafi yönlerini 16. yy'dan içinde olduğumuz yüzyılın ilk yıllarına kadar ele almış, Lorimer'in Irak'ta 1910'da İngiltere'nin Bağdat'ta başkonsolosu olarak görev almıştır. Ama o dönemde Irak'ı en iyi anlatan Ez-Zevra gazetesidir, zira burada bulunan bilgiler hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Ez-Zevra gazetesi haftalık olarak çıkar. İlk sayısı 15 Haziran 1869'da çıkmıştır. 52. sayıdan itibaren haftada iki kez Cumartesi ve Salı günleri çıkmaya başladı. Bu gazetenin 2606 nolu son sayısı (22 Şubat 1917)'de çıkmıştır.

Tezimizde gazeteden de geniş ölçüde yararlandık. Bu konuda ileride araştırma yapacak Türk bilim adamalarının belki ulaşamayacağı ya da zorlukla ulaşabileceği Arapça kaynağa ağırlık vererek ele aldık. Fakat bunun yanında konu ile ilgili Türkçe kaynakları da değerlendirmeye ve bu kaynakları birbirleriyle karşılaştırmaya çalıştık. Tezimiz Giriş ve yedi bölümden ibaretti. Giriş bölümünde

Abdülhamit dönemi öncesi Irak'ın Siyasi ve İdari durumunu, Ordu, İktisadi yaşantısı, Aşiret problemleri, Yabancı ülkelerin Irak'taki çıkarları, Irak-İran ilişkileri ve Mithat Paşa'nın Irak'taki valiliğinden söz ediyoruz.

Birinci bölümde ise II. Abdülhamit Hükümdarlık süresinden (1876-1909) itibaren konu ele alınmıştır. Abdülhamit 1876'da tahta çıktığından Anayasanın 1908'de ilanına kadar,İslam Birliği politikası, Almanya'ya yaklaşım politikası, Abdülhamit'e karşı hareketler, II. Meşrutiyetin İlanı,Anayasa dönemi, 31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in azli, ve Abdülhamit dönemini özelliklerinden söz edilmiştir.

İkinci bölümde Abdülhamit'in döneminde Irak'ın siyasi durumu ele alınmıştır. Abdülhamit döneminde Irak'ta Valilik yapanlar ve onların yaptıkları işler, Abdülhamit döneminde Irak'taki gelişmeler, İslam Birliği politikasının Irak'ta uygulaması, Osmanlı yönetiminin Irak'ta ıslahat yapmaya özen göstermesi, II. Meşrutiyet'ten sonra Irak'ta siyasi durum, 31 Mart olayının Irak'ta yankısı, Irak'ta Osmanlı'ya karşı hareketler ayrıntıları ile incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Aşiret problemlerinden söz ediyoruz. Burada Osmanlı Hükümeti'nin Aşiretlere karşı kullandığı yöntemler, Aşiretler Okulu, Yönetimin aşiretlerle ilişkisi ve bazı aşiretlerden bahsediyoruz, bunlar El-Muntefik, Şamar,Anza,Bebi Lam ve El-Bu Muhammed, Caf ve El-Hemavend aşiretleri anlatılarak yönetimin aşiretlere karşı politikasını değerlendiriyoruz.

Dördüncü bölümde Abdülhamit döneminde Irak'ın idare, Ordu ve Belediyeler ayrıntıları ile anlatılmıştır. Beşinci bölümde ise, Irak'ın Ziraat,Ticaret ve Sanayisinden söz edilerek ve ayrıntılara girilmektedir.

Altıncı bölümde yabancı ülkelerin (İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Amerika) 'nın Irak'ta siyasi, ticari,dini ve tarihi çıkarlarından bahsedilmektedir.

Yedinci bölümde Irak-İran ilişkilerinden söz ediyoruz. Ayrıca iki ülke arasında problemler irdelenmektedir.

Bu tezin hazırlanması sırasında şahsıma kazandırdığı yeni bakış açıları ve yol gösterici tavsiyelerinden dolayı tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Selda Kaya Kılıç'a, önerilerinden ve fikirlerinden yararlandığım bölüm başkanımız Sayın Prof. Dr. Yücel Özkaya ve Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya, ayrıca okul arkadaşım Sayın Özlem Gülenç'e bana çevirilerde yardımcı olduklarından dolayı teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
B	baskı
c	cilt
çev.	çeviren
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s.	sayfa
trz.	tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Abdülhamit'ten önce Irak'ın durumunu genel olarak incelediğimizde; Irak'ın siyasi olarak 1831'e kadar Memlükler'in kontrolü altında olduğunu görürüz. 1831'den itibaren Osmanlı kontrolüne girdi. Osmanlı İmparatorluğu Kırım savaşından sonra, askeri ve mali işleri düzeldikten sonra bunu fırsat bilerek, Irak'ı daha iyi bir şekilde kontrolüne almaya çalıştı. Bu sürede Bağdat eyaletini on vali yönetti. Valilerin yönetim sürelerinin en uzunu on yıl ve en kısası bir yıldan az sürdü.[1] Osmanlı İmparatorluğu, Irak'a Gülhane Hattı'nın ilanından sonra valilerin en iyisini Bağdat'a tayin etmeye çalıştı.[2] Söz ettiğimiz dönem içinde bir sürü ayaklanmalar oldu. Bu süre içinde en önemli ayaklanma Bağdat halkının 1831'de Bağdat Müftüsü Abdülgani El-Cemil başkanlığıyla Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'ya karşı ayaklanmasıydı.[3]

İdari yapı olarak Irak, Memlüklerin yönetiminin sona ermesinden sonra iki eyalete ayrıldı. Bunlar Bağdat ve Musul eyaletleri idi. Bu durum 1831-1850 yıllarına kadar sürdü. Sonra tek bir eyalet haline geldi. O da Bağdat eyaleti idi; çünkü Musul eyaleti 1850'de lağvedildi ve Bağdat'a bağlı bir sancak haline getirildi. Basra 1850 yılında eyalet olarak tanındı ama bu çok az sürdü ve Bağdat'a bağlı bir mutasarrıflık haline getirildi.[4]

---

[1] Süleyman Faik, Irak'ta Memlüklerin Tarihi çev: Muhammed Necip Ermenazi, Bağdat, Maarif Basımevi, 1961, s. 81

[2] Süleyman Faik, Bağdat Tarihi, çev: Musa Kazım Navres, Bağdat, Maarif Basımevi, 1964, s. 175

[3] Abdülvehab El-Kaysi, Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Irak'a Etkisi 1839-1877, Bağdat, Ani Basımevi, 1961, s.7

[4] a.g.e, s.36

Eyaletin başkanlığını yapan İstanbul'dan Sultan fermanı ile direkt tayin olan bir vali yapıyordu.[1] Bağdat valisi daima vezir mertebesinde idi.[2] Valilerin yetkileri çoktu ama Gülhane Hattın'dan sonra bu yetkileri azaldı. Eyalette vali yanında bir de naib vardı. Vali bulunmadığı sırada işlerini naib yapıyordu, ve buna kaymakam deniliyordu. Sonra kaymakam vazifesi yerine vali yardımcısı vazifesi konuldu.[3] Bağdat Eyaletinde 1850'den itibaren "Büyük Meclis" adı ile tanınan bir meclis kuruldu.[4] Bu meclisin amacı valinin yaptıklarını gözetmekti. Sonra bu meclis valinin kontrolü altına geçti. Onlar raporlara bakmadan imza atıyorlardı.[5] İdari teşkilata gelince, Eyaletler küçük bölümlere ayrılırdı; bunlara Mutasarrıflık denirdi. Mutasarrıflıklar da küçük bölümlere ayrılırdı. Onlara da kaymakamlık denilirdi. Mutasarrıflık görevini yapanlara mutasarrıf, Kaymakamlık görevini yapanlara kaymakam denirdi.[6]

Irak'ta bulunan Osmanlı ordusu Nizami ve Gayrinizami olmak üzere iki kısımdan oluşurdu; Gayrinizamiler de ikiye ayrılırdı. Birincisi başı bozuk olanlardı. Bunun içinde süvarilerle piyadeler bulunuyordu. Gayrinizamilerin ikincisi ise aşiretler gücü idi.[7]

---

[1] Ahmet Saip Bey, Sultan Abdülaziz Vakıası, çev: Muhammed Tevfik Cana, 2.B, Beyrut, İktisat Basımevi, 1911, s.53
[2] Beerdy Fossel, Yüzyıl Önce Irak'ta Yaşam 1814-1914, çev: Dr. Ekrem Fazıl, Bağdat, Cumhuriyet Basımevi, 1968, s.77
[3] Abbas El-Azzavi, İki İşgal Arası Irak Tarihi, Bağdat, Ticaret ve Tibaat Firması Yayınevi, 1955, c.VII, s.284
[4] Yakub Nayim Serkis, "Müntefik'te Es-Sadun Şeyhliği" Luget El-Arap Dergisi, 5.yıl, 1927, c.I, s.27
[5] Faik, a.g.e., s.172
[6] El-Azzavi; a.g.e , s.284
[7] a.g.e, s.24

Nizami güçler Osmanlı hükümeti tarafından 1832'te Irak'a gönderildi.[1] Irak'ta Osmanlı ordusunun 1832'de asker sayısı onbini aşarken aynı yıl bu sayı üçbine düştü. Bunun da nedeni mahalli hükümetin askerlerin maaşını karşılamaya gücü olmaması idi.[2] Osmanlı yönetimi 1847'de Irak'ta yeni bir ordu kurdu.Adı Irak ve Hicaz Ordusu idi.[3] Bu orduya İmparatorluğun altıncı ordusu da deniliyordu. Bu ordu içinde Irak'lı gönüllü asker bulunuyordu ama çoğunluğu Irak'lı olmayanlardan idi.[4] Bu yeni ordu küçük idi. İngiliz komutanı Philics Jhones 1854'te bir raporunda, " *bu yeni ordunun sayısı o kadar az idi ki barış zamanında bile Bağdat'ta iç güvenliği sağlayamıyordu*". diyordu.[5] Bu ordunun maaşları zamanında verilmiyordu. Fransız Konsolosunun belirttiğine göre; Irak'ta, 1841'de hükümet 13 ay ordunun maaşını ödeyemedi ve bu da ayaklanmalara yol açtı. Ordunun silahları ise eski idi.[6] Zorunlu askerlik sistemine gelince, bu sistem Irak'ta 1835'te uygulandı ve Musul'da da uygulanmaya başlandı. Bunun da nedeni devlet, Mısır hakimi olan Mehmet Ali Paşayı durdurmak istiyordu çünkü Mehmet Ali Paşa Şam'a yayılıyordu.[7] Bu sistem sayesinde devlet birçok asker elde etti. Sonra Mehmet Ali Paşanın Şam'dan çekilmesi ile hükümet bu sistemi durdurdu.[8] Donanmalarında durumu çok iyi değildi. Buna rağmen Basra donanmasını güçlendirmek için birkaç

[1] Süleyman Es-Saiğ, Musul Tarihi, Mısır, Selefi Yayınevi, 1923, c.I, s.311
[2] El-Azzavi, a.g.e , c.VII, s.24
[3] Hafiz Ahmet Lütfi, Lütfi Tarihi, Dersaadet Basımevi, 1328 (1910)
[4] El- Kaysi, a.g.e , s.9
[5] J.J. Lorimer,Körfez Rehberi, çev: Katar Hakiminin çevirme Bürosu, Davha, Katar,1967 , Tarihi Bölüm, c.IV, s.2028
[6] Fossel, a.g.e , s.337
[7] Abdülaziz Süleyman Nevvar, Irak'ın Yeni Tarihi, Kahire El-Kitap El-arabi Yayınevi, 1968, s.368
[8] Es-Saiğ, a.g.e, s.314

subay oraya gönderildi.[1] Irak'ın iç güvenliği ise başı bozuk güçleri tarafından 1874'e kadar sağlandı. Sonra bu görev Zaptiye gücüne devredildi.[2]

Memlükler yönetiminin sona ermesinden sonra ve Mithat Paşa valiliği sırasında, Irak'ın İktisadi yaşantısında yönetim ziraata çok özen göstermiştir. Osmanlı yönetimin 1858 Arazi Kanunun çıkarmasının amacı; ziraatın kalkınması idi. Devlet çiftçilere yer dağıtmaya başladı.[3] Yönetimin ziraata özen göstermesinin bir başka yönü de valilerin barajlar yapmaya ve su kanalları açmaya özen göstermeleri idi.[4] Buna rağmen ziraat gelişmemiş idi, onun tersine çok düşük bir seviyede idi.[5] Bunun da nedeni yönetimin zirai arazilere el koyması idi. Çiftçiler bu haktan mahrum kalıyordu. Hasat zamanında da yönetim 2/3'sini alıyordu ve çiftçiye 1/3'ni bırakıyordu.[6] Çiftçinin bu 1/3 payından da birazını aşiret şeyhi alıyordu ve bu durum çiftçinin geçimini zorlaştırdı.[7] Büyük vergiler ziraatı olumsuz bir şekilde etkiledi. Aşiretler arası savaşlar[8] ve salgın hastalıklar ziraatı olumsuz bir şekilde etkiledi.[9]

Örneğin 1831'de Irak halkının vebaya yakalanmasının sonucu işçi sayısı düştü. Çekirgelerde bazen mahsulleri tamamen yok ediyorlardı.[10] Bunun sonucunda Irak'ın yeşil alanlarının büyüklüğü ile tanınan yerlerin çoğunluğu

---

[1] El-Azzavi, a.g.e , s.83
[2] Ez-Zevra, Bağdat, 6.yıl, Sayı 505, 26.11.1291,(14.01.1875)
[3] Dr.Metti Akravi, Yeni Irak, çev: Mecid Hadduri, Bağdat, Fehed Basımevi, 1936, c.I, s.128
[4] Abdülfettah Eş-Şevvaf (Hadiketü-l Verd fi Meth ebi Es-Sena el-Alusi, El Yazısı, Bağdat Milli Kütüphanesinde, No 10, c.II
[5] Faik, a.g.e , s.175
[6] Ali Haydar Mithat, Mithat Paşa Hatıratı, çev: Kemal Bey Hetate, 1.B, Mısır, Hindiye Basımevi, trz, s.163
[7] a.g.e, s.164
[8] Ali Zarif El-Azami, Bağdat Tarihinin Özeti, Bağdat, Fırat Basımevi, 1926, s.238
[9] Fladimer Lutscky, Arap Ülkelerin Yeni Tarihi, çev:Dr. Afife El-Bustani, Moskova, 1971, s.169
[10] Mir Basri, "90 Yıldan Beri Irak'ın Ticareti" El-Bilad, 28.Yıl, Sayı 4872. 31.12.1957

çöle döndü.[1] Bu alanda Irak'ın ürünleri şunlardan ibaretti; arpa, buğday ve hurma. Irak 1860-1870 arası her yıl otuz bin ton hurma üretiyordu.[2]

Irak'ın ticareti ithalat, ihracat ve transit ticaretinden oluşuyordu. Bu ticaret 19.yy'ın ilk yarısında durgun bir şekilde idi. Bunun nedenlerinden birisi, Irak halkının 1831'de vebaya yakalanması idi. Çok sayıda tüccar hayatını kaybetti.[3] Başka bir neden de ticaretten yüksek vergilerin alınması ve yolların güvensizliği idi. Bu nedenler ticaretin ilerlemesini engelliyordu.[4] Buna rağmen 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Irak'ın ticareti ilerlemekteydi. Bunun başta gelen nedeni ulaşımda elde edilen gelişmeler ve 1861 gümrük vergileri sisteminde yapılan ıslahatlardı. Bu ıslahata göre, devlet transit ticaretinden malın değerinin %1'ini vergi olarak alıyordu.[5]

Irak'ın önemli ihracatı hurma ile at idi. Hurma 19.yy'ın birinci yarısından yaklaşık yıllık 9.000 ton ihraç ediliyordu. Aynı tarihlerde Irak Hindistan'a 2.500 baş at ihraç ediliyordu. Aynı yüzyılın ikinci yarısında bu sayı 5.000'i aştı. Irak'ın atlarına talep arttıkça ve Irak atlarının soyunun tükenmesinden korkan devlet, atların ihracını yasakladı. Irak'ın ithalatı şeker, kahve, boya ve baharattan ibaretti.[6]

Irak'ın sanayisi Memlüklerin yönetiminin bitişinden II Abdülhamit'in tahta çıkmasına kadar çok eski idi ve el sanayisi yaygın idi. Sanayiler küçük

---

[1] Mithat, a.g.e , s.164
[2] Kathleen M.Lanckly, Irak'ın Sanayisi, çev: Dr. Muhammed Et-Taii ve Dr. Hattab Sakkar El-Ani, Bağdat, Darü-l tazamın Basımevi, 1963, s.45
[3] James Billy Freezer, Freezer'in 1834'te Bağdat'ta Yolculuğu, çev: Cafer El-Hayyat, Bağdat, Maarif Basımevi, 1964, s.112
[4] Lutscky, a.g.e , s.169
[5] Dr. Muzaffer Hüseyin Cemil, Irak'ın Ticari Politikası, Kahire, Nahzat Mısır Basımevi, Mısır, 1949, s.16
[6] Mir Basri "90 Yıldan Beri Irak'ın Ticareti" El-Bilad Gazetesi, 28.Yıl, Sayı 4872, 31.12.1957

dükkanlarda veya evlerde yapılıyordu. Irak'ta başta gelen sanayi dalı dokumacılık idi. Bu sanayi Bağdat ve Musul'da yapılıyordu. Dericilik sanayide büyük ölçüde özellikle Bağdat'ta yapılıyordu.[1]

Irak'taki aşiretler için Osmanlı yönetimi onları kontrol altına alma politikasını gütmüştür ve onları zayıflatmaya çalışmıştır. Bu amaçlara ulaşmak için ya askeri güç kullanıyordu ya da bir aşiret şeyhleri arasında parçalamak politikasını güdüyordu ve aşiret şeyhlerine karşı rakip bulmaya çalışıyordu. Osmanlı yönetimi güçlü aşiret şeyhlerine karşı suikast girişiminde bulunuyordu ve bazen de iki aşireti savaştırmaya çalışıyordu. Aşiretleri zayıflatmanın bir başka yöntemi de kontrolü altında olan aşiretlerin gücünü azaltma idi. Buna rağmen Osmanlı yönetimi aşiretleri parçalamak amacına ulaşamadı, fakat onları kullanmayı başardı. Osmanlı yönetimi aşiretlerle irtibatı özel bir daire aracı ile kuruyordu. O dairenin adi Arap Kapısı (Babü-l Arap) idi. Dairenin başkanı aşiret işleri müdürü idi.[2] Burada bulunan birkaç aşiretten söz etmek gerekirse; El-Müntefik Aşireti, Osmanlı yönetimin 1830'lu yıllara kadar ilişkisinin çok iyi bir aşiretti. Ama bu ilişki, yönetimin aşiret şeyhlerine karşı baskısı nedeni ile kötüleşmeye başladı. Necip Paşa'nın Müntefik şeyhine (Bandar)'a karşı baskısı sonucu, Bandar isyan çıkardı. Bandar'ın etkisi ile Zübeyid Aşiretinin şeyhi de isyan etti.[3]

Osmanlı yönetimi 1850'den itibaren Müntefik aşireti şeyhlerini değiştirmek ve aşiret şeyhine karşı rakip bulma amacı ile Müntefik'i zayıflatmaya çalıştı. Osmanlı yönetimi ile Müntefik aşireti arası ilişkiler

[1] Lanckly, a.g.e , s.47
[2] El-Azzavi, a.g.e , s.284
[3] Abdullah El-Fayyaz, Müntefik Livasında Araziler Problemleri, Bağdat Selman El-Azami Basımevi, 1956, s.28

19.yy'ın ikinci yarısından itibaren büyük derecede kötüleşti. Bu iki taraf arasındaki 1852 ve 1856'daki savaşlardan belli olmaktadır.[1] Osmanlı yönetimi ile Müntefik arasındaki kötü ilişkiler 1863'te zirveye ulaştı. Bu yılda Mansur Paşa vali Mehmet Namık Paşa'nın Müntefik'in içişlerine karışması nedeni ile isyan ilan etti.[2] Yönetim isyanı bastırabildi. Ama ilişkiler iyiye doğru gitmedi. Müntefik'in iki şeyhi Fehed ve Mansur dönemlerinde(1864-1865) savaş yoktu. Ama ilişkiler iyi değildi. Nasır Paşa'nın 1866'da şeyh olması ile Müntefik'te durum sakinleşti.[3]

Şamar Aşireti hareket yerleri Bağdat'la Musul arasında olan bir aşiret idi. Şamar aşiretinin, Şeyh Sufuk'un şeyhliği sırasında Osmanlı yönetimi ile ilişkisi, düşmanlık derecesinde idi. Bu durum şeyh Sufuk'un bir Osmanlı subayı tarafından 1847'de öldürülmesi ile sona erdi. Osmanlı yönetimi, şeyhliği Sufuk'un oğlu Ferhan'a devretti ve ona iyi bir maaş tahsis etti ki bu yönetime karşı savaş açmasını engellemek içindi.[4]

Şamar'ın başka bir bölümü, Şamar Toka adı ile tanınıyordu. Bunlar Dicle nehrinin sol tarafında ve Bağdat'ın güneyinde yaşıyorlardı. Bunların yönetimle ilişkileri iyi değildi çünkü onlar ara sıra yağmacılığa kalkışıyorlardı.[5]

Hareket yerleri Dir el-Zur ve Necef arasında olan Anza Aşireti dört bölüme ayrılıyordu. Bizi ilgilendiren Irak'ta yaşayan Amarat aşiretidir. Arasıra Ramadiyye'ye de gidiyorlardı. Bu hareketler mevsimlere göre değişiyordu.[6]

---

[1] Muhammed Reşit Sadi, Gözbebeğinde Irak ve Cezire ve İki Irmak Tarihi, Raşid Basımevi, 1325 (1907), s.125
[2] Ali Eş-Sarki, Sadun Hatırası, Bağdat, Şaab Basımevi, 1929, s.26
[3] El- Fayyaz, a.g.e, s.28
[4] Nevvar, a.g.e , s.170
[5] Lorimer, e.g.e., s.2013
[6] Belgeler Saklama Merkezinde, Dosya 12, No.s/31/4/2. Aşiret Meseleleri İle İlgili, s.200

Yönetimin Anza ile ilişkisi pek iyi değildi. Bağdat valisi Ali Rıza Paşa 1831'de Anza'dan Şamar'a karşı yardım istedi. O sıralarda Şamar Bağdat'a saldırmaya hazırlanıyordu. Ali Rıza Paşa'ya Anza'ya devlete yardım etmeleri karşılığında Şamar'ın arazilerini onlara vermek için söz verdi. Anza bu teklifi kabul etti ve Bağdat'a doğru gitti. Ama Şamar Bağdat'a saldırmadı. Ali Rıza Paşa Anza'dan geri dönmek istedi ama Anza bunu kabul etmedi ve Ali Rıza Paşa'dan sözünü yerine getirmesini istedi. Sonra bu durum savaşa neden oldu. Savaşı Ali Rıza Paşa kaybetti.[1] Anza ticari kervanlara karşı 1846 ve 1866'a olduğu gibi yağma hareketlerinde bulunuyordu.[2] Ama devlet onlara karşı aynı şekilde davranıyordu ve bazen malları geri almayı başarıyordu.[3]

Yerleşme yerleri Kut'la Kurna arasında olan iki aşiret daha vardı. Bunlar El-Bu Muhammed Ve Beni Lam Aşiretleri idi. El-Bu Muhammed aşireti, Bağdat valisi Mehmet Necip Paşa 1849'de vergi almaya kalkışınca isyan ilan ettiler. Bu isyan sonucu Bağdat ile Basra arasında yollar kesildi.[4]

El-Bu Muhammed aşireti bazı İran prenslerinin yardımı ile bazı toplar aldılar ve yine devlete karşı isyan ettiler. Bu isyanın nedeni; aşiret şeyhi Faysal'ın aşiretinin borçları ödemeyi kabul etmemesiydi. Çok kısa bir süre sonra isyan bastırıldı.[5] El-Bu Muhammed aşireti, yeni vergileri kabul etmeyerek 1855'te üçüncü kez isyan etti, ama bu sefer devlet savaşa girmedi ve gergin durum anlaşma ile bitti. Bu anlaşmaya göre verginin miktarı aşirete bırakıldı.[6]

---

[1] Freezer, a.g.e., s.133-134
[2] Lorimer, a.g.e, s.2009
[3] Mahmut Bin Şavi Bey, Tarih, Elyazısı, Bağdat Müzesi Kütüphanesi No:10657, s.19
[4] William Willcocks, "Irak'ı 1908-1911 Tanıdığım Gibi" Altmış Yıl Doğuda adlı kitabından, çev: Beşir El-Lus. El-Bilad Gazetesi 7.yıl, Sayı438, 10.12. 935
[5] Bin Şavi Bey, a.g.e , s.21
[6] Belge Saklama merkezi, Dosya 12 No:/s/57/412 "Aşiretler İşleri" adıyla s.28

Ama Bağdat valisi Mehmet Namık Paşa ikinci valiliği sırasında onları tekrar kontrol altına aldı.[1] Beni Lam'a gelince; onların devletle ilişkileri iyi gidiyordu. Mehmet Namık Paşa'nın ikinci valiliği döneminde durum kötüleşti. Ve bunlar devlete karşı isyan ettiler ama devlet bu isyanı bastırdı ve Beni Lam büyük miktarda kayıp verdi.[2]

Bir diğer aşiret olan El-Hemavend Aşireti'nin yerleşme yeri Süleymaniye sancağına bağlı Karadağ idi. Bunlar yağmacılık yaptıklarından dolayı devletle ilişkileri pek iyi değildi: Devlet oraya iki askeri müdahalede bulundu. Birincisi Bağdat valisi Ömer Paşa başkanlığında yapıldı. İkincisi Mehmet Namık Paşa'nın ikinci valiliği sırasında oldu, bu müdahalede Hemavend'den on âyân tutuklandı ve kurşuna dizilerek idam oldular.[3]

Söz ettiğimiz aşiretler dışında başka aşiretlerde isyan ettiler ama bunların isyanı II. Abdülhamit zamanında devam etmedi.[4]

Konumuzun süresi içinde Irak'ta çıkarları olan devletler şunlardı: İngiltere , Fransa, Rusya, Amerika.

İngiltere'nin çıkarları şunlardan ibaretti; siyasi, ticari, gemicilik ve arkeoloji. Siyasi çıkarlara gelince, İngiltere'yi Hindistan'a bağlayan yol Irak'tan geçiyordu dolayısıyla eğer Irak başka ülkenin kontrolüne geçerse o yol güvensiz bir hale gelecekti.[5] İngiltere'nin Irak'a önem göstermesinin başka bir nedeni de Rusya'nın 1828-1829'da Osmanlı ve İran'a yayılması ve onlara ait

---

[1] Belge Saklama Merkezi, s.28
[2] Bin Şavi Bey,a.g.e.,s.21
[3] a.g.e, s.19
[4] a.g.e, s.3, 18, 20
[5] Philip Werd Irland, Irak'ın Siyasi Gelişmesinde Bir Çalışma, çev: Cafer El- Hayyat, Beyrut, Keşşaf Basımevi, 1949, s.21

bazı yerleri işgal etmesi idi. Bu durum İngiltere'nın korkusunu arttırdı ve Irak'ta kendisine bir yer bulmaya çalıştı.[1] İngiltere, Irak'ta yerini kuvvetlendirmek için bazı yöntemler kullandı: Bunlar; Bağdat'ta ve Basra'da oturan Hindistan'lı tacirleri korumak, dini yerleri ziyaret eden Hint'li Müslümanlara yardımcı olmak, Basra'da sağlık yönleri gözetmek, 1868'de Basra ve Bağdat'ta kurduğu posta dairelerini idare etmek ve gemiciliği korumaktı. İngiltere'nin Irak'ta işlerini idare eden büroları vardı. Bunlar Basra, Bağdat ve Musul'da idi.[2] Ticari çıkarlara gelince; İngiltere Irak'tan hammadde temin ediyor ve İngiltere'de üretilen malları Irak'ta satmaya çalışıyordu. İngiltere Bağdat'ta 1840'te bir ticaret evi kurdu ve bu evin etkisi artmaya başladı.[3] Irak ve İran sınır problemlerini çözmek için 19.yy'ın ortasından itibaren sınır komiteleri kuruldu ve İngiltere bu komitelere üye oldu. İngiltere bu fırsatı Irak'ın doğal kaynaklarını keşfetmek için ve komitelerin kapsadığı alanların ticari kapasitesine bakmak olarak değerlendirildi.

Gemicilik çıkarlarına gelince, Memlüklerin düşmesinden de önce İngiltere'nin Irak'ta çıkarları vardı. İngiltere Fırat nehrini İngiltere ve Hindistan arası bir yol olarak kullanmak istiyordu. Bu amaca ulaşmak için Dicle ve Fırat nehirlerinde bir sürü taramalar yaptılar. İngiltere, Irak ırmaklarında bir ayrıcalığa sahip olmaya çalıştı ve bunu başardı. İngiltere 1834'te bir fermanla Fırat nehrinde iki gemi çalıştırmaya izin aldı.[4] İngiltere Dicle nehrinde 1840'te bir gemicilik firması kurdu ve 1846'dan itibaren İngiltere bayrağını

[1] Dr. Zeki Salih, 1914'te kadar Britanya ve Irak, 1.B, Bağdat, Ani Basımevi, 1968, s.159-160.
[2] Nevvar, a.g.e , s.293
[3] Salih, a.g.e, s.160-161
[4] Nevvar, a.g.e., s.293

çekmelerine izin verildi.[1] 1860'ta bu firmanın adı Fırat ve Dicle Buhari Gemicilik Firması oldu.[2] Bir yıl sonra Irak ırmaklarında tekelciliğe sahip oldu ve bu firmanın rekabet hakkı sadece Osmanlı gemilerine verildi. İngiltere Irak'ta demir yolları tesis etmeye çalıştı, örneğin; İngiltere-Hint ve Fırat demiryolları. Arkeolojik çıkarlarına gelince Irak'ın bazı yerlerinde kazılar yaptılar.[3]

Fransa'nın Irak'taki çıkarları diğer ülkelerden önce başlamıştı. Fransa'nın çıkarları siyasi, kültür ve arkeolojik çıkarlardan ibaretti. Siyasi çıkarları; Irak'ta özellikle Irak'ın güneyinde bir otoriteye sahip olmak ve Irak'ta ve Körfez'de İngiltere'nin otoritesini azaltmaya çalışmaktı.[4] Fransa'nın konsolosları Bağdat, Basra ve Musul'da bulunuyordu.

Kültür çıkarlarına gelince, Fransa kendi kültürünü yaymak istedi ve Irak'ta özellikle Musul'da birkaç okul açtı, çünkü Musul'da çok sayıda Hristiyan vardı ve onlar Fransa'ya dayanıyorlardı.[5] Arkeolojik çıkarlarına gelince Fransa tarihi yerleri kazmaya ve defineleri Fransa'ya taşımaya çalıştı. Fransa'nın gemicilik çıkarlarının amacı Asi nehrini Fırat nehrine bağlamak idi.[6] 1854'te Cont Deapir, Osmanlı Devleti'nden Bağdat ve Şam arasında araba çalıştırma ayrıcalığı talep etti ama Bağdat valisi Mehmet Namık Paşa buna karşı çıktı ve Irak tacirlerine yardım etmelerine izin vermedi.[7]

---

[1] Salih, a.g.e , s.158
[2] a.g.e, s.161
[3] Akravi, a.g.e , s.24
[4] Fossel, a.g.e , s.9
[5] Fossel, a.g.e, s.10
[6] Nevvar, a.g.e , s.355
[7] Stevan Himslly Longrigg, Irak'ın Yeni Tarihinden 400 Yıl, çev: Cafer El- Hayyat, 4.B Bağdat Maarif Basımevi, 1968, s.355

Rusya'nın Irak'taki amacı sadece İngiltere'nin otoritesini zayıflatmak idi. Rusya, Irak ve İran arası kurulan komitelere katıldı. Irak'la ilgili çalışma yapmayı başardı. Rusya Irak'ta siyasi ve ticari otoriteye sahip olmak istiyordu.[1]

Amerika'nın ise Irak'ta sadece dini çıkarları vardı. Amerika Irak'ta bulunan Hıristiyan'ları Protestan'a çevirmek istiyordu. Amerika 1839'da Urumiye'de bulunan Amerikalı Mubeşşiri Grant'tan Irak'a gitmesini istedi. Grant 1839'da Musul'a gitti. Musul'a gitmesinin nedeni; Musul'da çok sayıda Nasturi'nin (bir grup Hristiyan) olması idi. Grant sonra Nasturilerin yaşadığı başka bölgelere de gitti örneğin Akra ve İmadiye.[2]

Irak-İran ilişkilerine baktığımızda Memlüklerin yönetiminin bitişinden Mithat Paşa valiliği sırasına kadar savaş şeklinde idi. Bu durumun nedenleri şunlardı; birincisi, her iki tarafın diğer tarafın yerinde gözü vardı. İran Süleymaniye'yi istiyordu. Osmanlı'da Arabistan'ı istiyordu, her iki tarafta diğer tarafın iç savaşlarla ilgilenmesini kendi çıkarlarına göre değerlendiriyordu. Bu gergin durumun başka nedeni de her iki ülkenin aşiretlerinin diğer ülkenin sınırına geçmesi idi ve bunların geçmeleri ya çobanlık için ya da yağmacılık içindi.[3] Bu durumu daha kötüleştiren şey, iki taraf arasındaki 1200 km sınırının belli olmamasıydı. Çünkü sınırın çoğu İran'dan Irak'a giren ırmaklardan ibaretti. O zaman şu söz yaygındı; bu ırmakların ortası (Şattü-l Arap hariç, 1913'e kadar tümü Irak sınırı içinde idi) sınır idi. Irak 1913'te bir anlaşma ile sularından 7 km'yi İran'a verdi.[4] Her iki ülke 1842'den itibaren aralarındaki sınırı belirlemek için çaba gösterdiler. 1847'de ikinci Erzurum Anlaşmasına

[1] Lorimer, a.g.e , s.1970
[2] a.g.e, s.1972
[3] Dr. Felah Şakir Esved,Irak-İran Sınırlarının Problemleri, Bağdat, Ani Basımevi, 1970, s.6
[4] a.g.e, s.7

imza attılar. 1849- 1851 yılları arası Bağdat ve Muhammera'da toplantılar düzenlediler. 1857-1865 yılları arası İstanbul ve Botrusbork'ta toplantılar düzenlediler. Bunlara rağmen bu çabalar olumlu bir sonuç vermedi. Her iki ülke 1869'da konunun gelecekte görüşülmesi konusunda anlaştılar. İki ülkenin bu gergin durumunun başka bir nedeni, İran tahtını isteyen birkaç İran'lı prensin Osmanlı tarafından korunması idi. Ayrıca her yıl otuz bin İran'lı Irak'a giderken İran bunların güvensiz bir ortamda yaşadıklarını iddia ediyordu.[1]

Mithat Paşa'nın Irak'taki valiliğine gelince Bağdat Valisi olan Takyiddin görevden alınıp yerine Mithat Paşa geçirilmiştir. Bunu Mithat Paşa rica etmiştir. Mithat Paşa Bağdat valisi ve altıncı ordu kumandanı olarak tayin edildi.[2] Mithat Paşa'nın Bağdat'a vali olarak tayin edilmesi ile ilgili birkaç görüş var. Bunlardan; birinci görüşe göre; Mithat Paşa'nın Bağdat'a vali olarak tayin edilmesinin amacı; Irak'ta Şii mezhebinin yayılmasını önlemekti. Çünkü eski vali Takyiddin'in şiileri önlemek için gücü yoktu. Özellikle, İran Şahı'nın Bağdat'a ziyareti yakın olduğu için Mithat Paşa Bağdat valisi olarak tayin edildi. İkinci görüş ise; Ali Paşa, Mithat Paşa'nın nüfuzundan korktuğu için onu İstanbul'dan uzaklaştırdı ve Bağdat'ta tayin etti.[3] Üçüncü görüşe göre; İngiltere'nin çıkarlarına karşı koymaktı. Dördüncü görüşe göre; Sultan Abdülaziz'in, Mithat Paşa'yı Bağdat valisi tayin etmesinin nedeni bunun İstanbul'da büyük görevler almak için ilk adım olması idi. Beşinci görüşe göre Osmanlı, vilayet teşkilat sistemini Irak'ta kurmak istiyordu.[4] Mithat Paşa, Irak'a gelmeden önce, Irak'ın durumunu her yönden araştırdı ve Irak'a gelince

---

[1] Bin Şavi Bey, a.g.e. s.4-6
[2] Mithat, a.g.e,. 157-158
[3] Nevvar, a.g.e, s.355
[4] a.g.e ,356

Irak'la ilgili her şeyi öğrendi. Bağdat'a 30 Nisan 1869'da girdi ve Irak'ta yeni bir dönem başladı.[1]

Mithat Paşa'nın Irak'ta yaptığı ıslahatlar çok kapsamlıydı. Mithat Paşa Osmanlı hükümeti tarafından 1864'te çıkarılan vilayet teşkilat sistemi Irak'ta uyguladı ve Bağdat eyaletten vilayete çevrildi.[2] Orduya gelince Mithat Paşa Irak'ta zorunlu askerlik sistemini uygulamakta başarılı oldu. Zorunlu askerlik Irak'ın bir iki bölgesi hariç tüm bölgelerinde uygulandı.[3]Mithat Paşa bu sistemi uyguladıktan sonra orduda askerin sayısı 13.000'e çıktı, halbuki Mithat Paşa Irak'a geldiğinde bu sayı 7.000 idi.[4] Irak'ta iki askeri okul açtı: birincisi; Rüşdiye askeri okulu, ikincisi; İdadi askeri okulu idi.[5]

Mithat Paşa iç güvenliği sağlamak için başı bozuk güçleri lağvetti, ve yerine zabtiye adıyla yeni bir güç kurdu.[6] Mithat Paşa Irak'ta mahkemeler de kurdu.[7] Belediyenin ilk temelini kuran yine kendisiydi.[8] Ayrıca büyük şehirlerde belediye meclislerini kurdu.[9] Ayrıca Mithat Paşa 1869'ta Bağdat'a geldiğinde kendisiyle bir basım makinesi getirdi. 1869'da da Bağdat vilayetinin ilk resmi gazetesi olan Ez-Zevra'yı çıkardı. İlk sayısı 15 Haziran 1869'da çıktı.[10]

Mithat Paşa aşiret isyanları problemlerine son vermek istemiştir. Mithat Paşa şunun idrakına vardı ki; problemin temel sebebi aşiret fertlerini toprak

---

[1] Dr. Muhammed Bedi Şerif ve Başkaları, Arapların Yeni Kalkınması ile Bir Tarihi Çalışma, trz, s.40
[2] Bin Şavi Bey, s.38
[3] El-Kaysi, a.g.e , s.10
[4] Mithat,a.g.e. s.184
[5] Ez-Zevra, 3.yıl, Sayı 182, 11.07.1288 (25.09.1871)
[6] Ez-Zevra, 2.yıl, s.135, 25.01.1288 (15.04.1871)
[7] Bin Şavi Bey, a.g.e.,s.38
[8] Seetin Lwid, İki Irmak, çev: Taha Bakir ve Beşir Frensis, Bağdat ,trz, s.255
[9] Cerci Zidan, 19.yy'da Doğuda Ünlülerin Sireleri, 2.B , Mısır, Hilal Basımevi, 1910, c.I, s.361
[10] Dr. Cemil Musa En-Neccar, Bağdat'ta Osmanlı İdaresi 1869-1917, Kahira, Medbuli Basımevi, 1991, s.426

sahibi olmaktan ve toprakların ürününden mahrum bırakmak idi. Çünkü ürünlerin çoğu ya devlete ya da derebeyi şeyhlerine gidiyordu. Sonra Mithat Paşa tapu yolu ile miri arazileri çiftçilere dağıtmayı düşündü ve devlet bu düşüncesini benimsedi. Bir irade-i seniyye ile uygulanmaya başlandı.[1] Mithat Paşa, büyük ve geniş yerleri küçük bölümlere ayırdı ve bunları uzun vadeli taksitlerle satmaya başladı.[2] Mithat Paşa aşiretler sistemini dağıtmak istedi ve aşiretin belli başlı kişilerin bağlılıklarını aşiretten devlete çevirmek istedi. Bunun da en kolay yolu aşiretleri yerleştirmek ve toprağa sahip olma haklarını vermek idi. Dolayısıyla Mithat Paşa aşiretleri yerleşmeye ve ziraat yapmaya teşvik etti, şeyhlere Paşa ve Bey lakaplarını verdi.[3]

Mithat Paşa iktisadi işlere büyük önem verdi. Ziraat alanında Mithat Paşa, yerleri satma ve o yerleri çiftçilere temlik etme sistemi sonucunda zirai yerlerin çoğalmasını sağladı.[4] Yeni ürünlerin ziraatını teşvik etti, ve gerekli yardıma hazır olduğunu belirtti. Irak'ta şeker çubuğunun ziraatını teşvik için, ithal edilen şeker çubuğu tohumlarını vergiden muaf tuttu.[5] Mithat Paşa ziraatı geliştirmek ve su projelerini hayata geçirmek için mühendisleri ziraat bölgelerine gönderdi ve o mühendisler ziraatta ve sulamada büyük projeler kurdular.[6] Son olarak Mithat Paşa ziraat vergi sisteminin de ıslahat yapmaya çalıştı, zira Basra'da hurma ürünlerine konulan vergiyi kaldırdı. Vergi tahmini belirli bir sisteme dayanarak uygulandı.[7] Süleymaniye'de uygulanan siyek 1/30

---

[1] Sıddik Ed-Demeluci, Mithat Paşa, Bağdat, Zaman Basımevi, 1953, s.39
[2] El-Kaysi, a.g.e , s.10
[3] a.g.e, s.12
[4] Kadri Kaleci, Mithat Paşa.,1947, s.47
[5] El-Zevra, 3.yıl, sayı 164, 02.05.1288 (19.07.1871)
[6] Süleyman El-Bustani, Osmanlı Devleti Anayasadan Önce ve Sonra, Ahbar Yayınevi, 1908, s.68
[7] Süleyman El-Fayzi, Büyük Basra, Bağdat , Darü-l Tazamun Basımevi, 1965, s.35

vergisi kaldırıldı.[1] Sanayiye gelince Bağdat valisi Mehmet Paşa tarafından kurulan demircilik fabrikası Mithat Paşa tarafından geliştirildi[2] ve pirinç kabuğu soyan fabrika kurdu.[3] Mithat Paşa birçok makine ithal edilmesini emretti, bunlardan birincisi un ikincisi de döküm makineleriydi. Halbuki her ikisi de Mithat Paşa'nın valiliğinden sonra Irak'a girdi.[4] Mithat Paşa'nın valiliği sırasında kurulan başka sanayi kuruluşları; Bakube'de petrol arıtma fabrikası ve Basra'da gemi tamir fabrikasıdır. Mithat Paşa sanayiyi geliştirmek için iki sanayi okul açtı. Birincisi; Bağdat'ta[5] ikincisi de Kerkük'te idi.[6] Ticaret alanında Mithat Paşa ticaretin kalkınmasına ve ticaret yollarını kolaylaştırmaya büyük önem verdi. Zira kendisinden önce kurulan Umman-Osmanlı firmasını geliştirdi ve gemilerinin sayısını sekize çıkardı.[7] Süveyş Kanalının açılması İstanbul ve Londra arası bir gemicilik yolunun açılmasına fırsat verdi. Mithat Paşa, Fırat nehrinin yolunu Süveyş Kanalı seviyesine ulaştırmak istedi.[8] Ve Fırat ve Dicle'yi bağlayan bir demiryolu kurmaya çalıştı. Yeni karayolları açtı ve eskilerini tamir ettirdi. Bağdat, Musul, Süleymaniye, Kerkük arası yollar ağını düzeltmeye çalıştı.[9] Son olarak Mithat Paşa Irak tacirlerinin İran'la alışverişlerinde uğradıkları zararı gidermek istedi. (çünkü onlar İran parasını değerinden fazlasına alıyorlardı). Mithat Paşa İran şahının, 1870'te Irak'ı

[1] Ez-Zevra, 2.yıl, Sayı 150, 17.03.1288 (05.06.1871)
[2] El-Azzavi, a.g.e , s.222-223
[3] Mithat, a.g.e , s.168
[4] Ed-Demeluci, a.g.e , s.40
[5] Cibrail Asfar, Bağdat Tarihinden Dersler, Bağdat Müzesi Kütüphanesinde, (el yazılı) No:1104, s.174
[6] Abdürrezzak El-Hilali, Osmanlı Döneminde Irak Eğitimi, 1.B, Bağdat, Ehli Basımevi, 1959, s.182
[7] Mithat, a.g.e , s.165
[8] Nevvar, a.g.e , s.390
[9] Ez-Zevra, 1.Yıl, sayı 9, 02.05.1286 (10.08.1869)

ziyaret etmesini fırsat bildi ve bu sorunu çözdü. Tacirler İran parasını artık aynı değerinden alıyorlardı.

Mithat Paşa'nın valiliği döneminde Irak-İran ilişkilerine baktığımızda Irak ve İran sınır problemleri ve o problemleri çözme çabaları Mithat Paşa döneminde de sürdü.[1] Mithat Paşa İran Şahının Bağdat'a üç aylık ziyaretini iki ülke arası sınır problemlerini çözmek için kullandı, ama olumlu sonuç elde edilmedi, sadece İranlı ölülerin cesetleri bir yıl geçmeden Kerbela ve Necef'te defnedilmezdi. Burada bir şeyi belirtmek gerekiyor ki, Mithat Paşa Şahın üç aylık ziyareti sırasında Şah'ı takip etmek için birkaç ajanı görevlendirdi çünkü Osmanlı Hükümeti Şahın ziyaretinden kuşkulanıyordu.[2]

[1] Mithat, a.g.e , s.169
[2] Mustafa Abdülkadir En-Neccar, Irak'ın Şattul Arap ve Körfezde Bulunan Güçlerle İlişkileri 1913-1939, Kahire, 1973, s.68

BİRİNCİ BÖLÜM

II. SULTAN ABDÜLHAMİT'İN HÜKÜMDARLIK SÜRESİ (1876 – 1909)

1.1. Abdülhamit'in Tahta Çıkışından 1876 Anayasanın İlanına Kadar

V. Murat akli dengesini kaybedince; ıslahatçılar yerine bir halife bulmaya çalıştılar.[1] Dört yabancı elçiliğin doktorlarının da içinde bulunduğu komisyon tarafından bu karar onaylandı.[2] Islahatçılar V. Murat yerine Abdülhamit üzerinde birleştiler. Bunlar V. Murat'ı azletmeden önce Abdülhamit'in anayasa ile ilgili görüşlerini öğrenmek istediler. Sadrazam Rüşdi Paşa ve Mithat Paşa Abdülhamit'i Maslak'taki köşkünde ziyaret ettiler. Bunlar Abdülhamit'ten anayasa ile ilgili görüşlerini sordular. Abdülhamit anayasanın ilanında bir mahsur olmadığını bildirdi. Bunun ardından Mithat Paşa Abdülhamit'i ziyaret etti. Burada Abdülhamit Anayasayı desteklemekle yetinmedi. Mithat Paşa'ya Milletine anayasadan daha fazlasını vermeyi düşünüyordu.

Abdülhamit'e şart koşulan şeyler şunlardı;

1- Anayasayı ilan etmek 2- Devlet işlerinde yalnız Bakanlara danışmak 3- Sadullah Beyi sarayda Baş katip tayin etmek ve Ziya Paşa'yı ve Namık Kemal'i de Sarayda katip olarak tayin etmek.[3]

---

[1] Muhammed Ferit Bey, Osmanlı Tarihi, 2. B, Mısır; Mehmet Efendi Mustafa Basım evi, 1896, s. 325
[2] İsmail Serhenk, Deniz Ülkelerinden Gerçek Haberler, 1 B., Mısır; Emiriye Basım evi, 1311(1894), c. I, s. 727
[3] Orhan Muhammed Ali, Sultan II. Abdülhamit'in Hayatı ve Dönemindeki Olaylar, Kuveyt, Daru-l Vesaik, 1986, s.91

Abdülhamit bu şartları kabul etti ve rivayete göre Abdülhamit bu işleri yapacağına yemin etti.[1] V. Murat Şeyhülislam fetvası ile azledildi ve 31 Ağustos 1876'da Abdülhamit tahta çıktı. Mithat Paşa II. Abdülhamit tahta çıkmasından önce bir sözleşmeye imza atmasını istedi. Sözleşmeye göre V. Murat'ın iyileşmesi halinde, Abdülhamit'in tahttan inmesi gerekiyordu.[2]

Abdülhamit 22.09.1842'de dünyaya geldi ve öksüz olarak büyüdü. Çerkez asıllı olan annesi verem hastalığına yakalandı ve oğlu Abdülhamit sekiz yaşındayken vefat etti. Dolayısıyla babasının eşlerinden birisi Abdülhamit'in bakımını üstlendi. Abdülhamit amcası Abdülaziz ve kardeşi V. Murat'la Avrupa ziyaretine çıktı.[3] Abdülhamit Avrupa ziyaretinde bilgilerini çoğaltmaya çalıştı. Bu ziyarette Abdülhamit, amcası ve kardeşi ile birlikte ilk olarak, İngiltere ardından Fransa'ya gitti.[4]

Abdülhamit spor yapar, ata biner, silah kullanırdı, yüzmeyi severdi ve doğa güzelliğini resme aktarmasını da severdi.[5] Abdülhamit çok kritik bir anda tahta çıktı, nitekim Balkanlarda devamlı isyanlar oluyordu. Rusya'da Osmanlı'yı savaş ilan etmekle tehdit ediyordu. Osmanlı devletinin Bulgaristan'da yapılan devrimi şiddetle bastırması nedeni ile Avrupa Osmanlı'ya karşı sert bir tavır aldı. Bunlarla beraber Osmanlı büyük bir mali sıkıntı yaşıyordu.[6] Millet Abdülhamit'i iyi tanımıyordu. Çünkü Abdülhamit tahta çıkmadan önce veliahtlık görevini yalnız üç ay yaptı.

---

[1] Muhammed Ravhi Bey El-Halidi, Osmanlı İnkılabının Nedenleri ve Jön Türkler, Mısır, Menar Basım evi, 1326 (1908), s. 105
[2] Dr. Alma, Watlin, Abdülhamit Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi, çev: Rasim Ruşdi, Kahire, Nil Basım evi, 1950, s. 68
[3] Mary Mils Patrick, Osmanlı'ların Beş Sultanı, çev. Hınna Gusun, Sadır basım evi, 1933, s. 85
[4] O. Ali, a.g.e. s. 88
[5] a.g.e. s. 87
[6] Corc Antonyos, Arapların Uyanışı, çev: Haydar er-Rikabi, Şam, Terakki basım evi, 1946, s. 58

Abdülhamit tahta çıkınca halkı kazanmaya başladı. Namazlarını halkla birlikte camide kılıyordu, İstanbul'daki gazetelerde Abdülhamit'in dindarlığı konuşuluyordu. Ayrıca askerleri de ziyaret ediyordu. Anayasanın hazırlanması konusunda ısrarlıydı ve ıslahatçılara yardımcı olmaya çalıştı.[1]

Abdülhamit devlet adamlarını kazanmaya çalışmış; Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya şunu söylemişti; *"Sizin reyiniz olmadıkça hiçbir şey icra etmeyeceğim"* Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi hususunda önceden vermiş olduğu sözünü tekrarlamıştı. Genç Osmanlıların en ateşli üyesi Namık Kemal'i bile kabul etmiş ve ona *"Allah için olsun Kemal Bey hep birlikte çalışalım, bu devlet ve saltanatı eski halinden âli bir mertebeye getirelim"*, Abdülhamit saray masraflarını kısmış vükelanın huzurunda iken oturmalarına hatta sigara içmelerine bile müsaade etmişti.[2] Abdülhamit'in Mithat Paşa ve Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'ya güveni yoktu dolayısıyla Abdülhamit güvenebileceği bir saray ekibi kurmaya çalıştı.[3] Abdülhamit Mithat Paşa'nın isteklerini yerine getirmedi. Mithat Paşa'nın istediği kişileri Saraya tayin etmedi ve Sadrazam lakabını Başbakanla değiştirmedi.[4] Bu arada padişah ile Sadrazam arasında büyük anlaşmazlıklara neden olan bir de Mısır askeri meselesi çıktı. Mısır Hidivi, devletin savaş hazırlıklarına yardım maksadıyla İstanbul'a iki alay Arap askeri göndermişti. Sadrazam bu askerin Tuna boylarına gönderilmeyip İstanbul'da asayişin sağlanması için tutulacağını ve bu maksatla İstanbul'da bulunmakta olan Türk askerinin hudut boyuna gönderileceğini Hidiviye vadetmişti. Abdülhamit ve serasker bu vaadin yerine getirilmesine rıza

---

[1] Kaleci, a.g.e., s. 54
[2] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, TTK Basım evi, 1962, c. VIII s. 2
[3] a.g.e, s. 3
[4] Ed . Demeluci,a.g.e.,s. 107-108

göstermediler. Fakat Padişah, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde Arap taburlarının da kullanılmış olduğunu hatırlayarak Mısır askerinin Tuna boyuna gönderilmesinde direndi ve bu hususstaki iradesi yerine getirildi.[1]

Mehmet Rüştü Sadrazamlığı çok sürmedi, nitekim 1876'nın sonunda istifa etti. Abdülhamit devletin karşısında olan tehlikelere karşı istifa eden Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa yerine 20 Aralık 1876'da Mithat Paşa'yı tayin etmeye mecbur kaldı.[2] Abdülhamit Mithat Paşa'nın halk arasındaki şöhretinden endişeli idi.[3] Mithat Paşa Sadrazamlığa gelince Anayasa (Kanun-i Esasi) hazırlandı.[4] Abdülhamit biraz tereddütten sonra Anayasayı bazı değişiklikler yapılarak kabul etti.[5] Anayasaya 113. madde eklendi. Bu maddeye göre bir kişi devletin güvenliğini bozarsa Abdülhamit onu ülkeden uzaklaştırabilecekti.[6] Abdülhamit'in anayasayı kabul etmesi anayasayı yürürlükten kaldırmasına engel olmadı. Mithat Paşa anayasanın ilanı için acele ediyordu hatta istifayla tehdit ediyordu.[7] Bu arada 23 Aralık 1876'da altı Avrupa ülkesi İstanbul'da bir konferans için çalışmalara başladılar. Abdülhamit'te aynı gün anayasayı ilan etti. Abdülhamit'in anayasayı ilan etmekteki amacı; İstanbul Konferansının çalışmalarını felç etmek[8] ve konferansına katılan ülkelerin Osmanlının iç işlerine karışmalarının önüne geçmekti.[9] Başka bir deyimle Abdülhamit'in anayasayı ilan etme amacı devleti saran problemlerden geçici olarak kurtarmak idi.[10]

---

[1] Karal, a.g.e , s. 4-5
[2] Mithat,a.g.e, s. 25
[3] Karal,a.g.e , s. 2
[4] Selda Kaya Kılıç, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı" A.Ü. OTAM, sayı: 4, Ankara 1993, s. 557
[5] Kaleci, a.g.e, s. 62
[6] Ahmet Hamid ve Mustafa Muhsin, Türkiye Tarihi, I. B.,İstanbul,Matbaayı Amire,1924, s. 596
[7] El- Halidi,a.g.e, s. 65
[8] El-Halidi,a.g.e, s. 66
[9] Pone, Ortadoğu'da Devlet ve İktisadi Sistemler, çev: Raşid El Bravi, 1.B, Mısır, Şişçi Basım evi, 1950, s. 21
[10] Patrick, a.g.e. s. 87

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, İstanbul Konferansının amacı; Osmanlı'yı özellikle Avrupa vilayetlerinde Islahat yapmaya mecbur etmek idi.[1] Anayasanın ilanından sonra Abdülhamit ile Mithat Paşa arasındaki ilişkiler bozuldu. Abdülhamit, Mithat Paşadan basına verilen özgürlüğe son verilmesini istedi. Mithat Paşa basının her şeyi yazmaya hakkı olduğu gerekçesiyle Abdülhamit'e karşı çıktı. Abdülhamit basın özgürlüğü konusunda görüşüne devam etti ama Mithat Paşa bu görüşlere önem vermedi.[2] Dolayısıyla Abdülhamit Mithat Paşa'ya karşı çıktı. Bu karşı çıkmanın başka bir nedeni de, halk içinde Mithat Paşa'nın adının Abdülhamit'ten fazla yayılması idi.[3] Ayrıca Mithat Paşa'nın yeri Avrupa kamuoyunda gün gittikçe artıyordu.[4]

Mithat Paşada Abdülhamit'ten memnun değildi, nitekim Mithat Paşa parlamento seçimlerinin yapılması için acele ediyordu. Abdülhamit bu seçimleri durdurmaya çalışıyordu.[5] Ayrıca Abdülhamit Mithat Paşanın bazı önerilerini ihmal ediyordu. Örneğin; Hristiyan vilayetlere Hristiyan vali tayin etmek, Müslüman olmayan talebelerin harp okuluna kabul edilmeleri ve son olarak Abdülhamit'in Galip Paşayı Mithat Paşa'ya danışmadan Heyeti Vükela'ya memur etmesi üzerine Mithat Paşa Abdülhamit'e 18 Ocak 1877'de sert bir dille yazılmış bir mektup gönderdi.[6] Mithat Paşa'nın bu mektubuna göre; Abdülhamit hükümet işine karışmayacaktı yada Mithat Paşa istifa edecekti. Abdülhamit Mithat Paşa'nın istifasıyla yetinmedi, onu sürgüne gönderdi.[7] Mithat Paşa 5 Şubat 1877'de saraya

---

[1] O.Ali,a.g.e, s. 106
[2] Kaleci, a.g.e., s. 70
[3] Veliddin Yekun, Gerçekler ve Gizliler, Mısır; Şaab Basımevi, 1909 c. 1, s. 40
[4] Karal, a.g.e., s. 2
[5] El-Halidi, a.g.e., s. 70
[6] Karal, a.g.e, s. 11
[7] Kaleci, a.g.e., s. 73

gitti. Huzura kabul edilmeden sadaretten azledilerek tevkif edildi ve derhal İzzettin vapuruna bindirilerek Avrupa'ya sürgün edildi. Bu suretle Mithat Paşa Kanunu Esasi'ye geçmiş 113. maddenin ilk kurbanı oldu. Sadrazamlığı 49 gün sürmüştü.[1] Böylece Mithat Paşa İtalya'ya sürgün edildi.[2] Mithat Paşanın sürgün edilmesiyle ilgili Abdülhamit'e yazdığı mektuptan başka birkaç görüş daha vardır. Bir görüşe göre Mithat Paşa yeni bir cumhuriyetçi devlet kurma yolunda çalışıyordu ve kurulan devletin cumhurbaşkanı olacaktı.[3] Başka bir görüşe göre; Mithat Paşa V. Murat'ın tahta yeniden çıkmasına ve dini devletten ayırma çalışmaları yapmasından dolayı sürgün edilmişti.[4]

Abdülhamit Mithat Paşanın uzaklaştırılmasının kamuoyundaki etkisini azaltmak için Parlamento seçimlerine başladı.[5] 19 Mart 1877'de parlamento açıldı.[6] Abdülhamit parlamentonun her iki oturumunda büyük bir eleştiriye uğradı. Birinci oturumun eleştirileri sarayın büyük harcamalarına karşıydı.[7] İkinci oturumun eleştirileri, devletin kötü durumundan Abdülhamit'in sorumlu tutulmasından kaynaklanmaktaydı.[8] Bu durum Abdülhamit'i sinirlendirdi ve ılımlı politika izlediğinden dolayı pişman olduğunu bildirdi ve artık daha sert bir politika izleyeceğini dile getirdi.[9] Abdülhamit'i en çok sinirlendiren şey, parlamentonun bazı üyelerinin çıkardıkları bir karardı. Bu karara göre; bazı bakanların soruşturmaları parlamentoda yapılacaktı. Dolayısıyla Abdülhamit parlamentoyu feshetti ve

---

[1] Karal, a.g.e., s. 13-14
[2] El Halidi, a.g.e., s. 72
[3] Ahmet Emin, Yeni Çağda Islahatçıların Liderleri, Kahire; Telif ve Tercüme ve Yayın Lucnesinin Basım evi, 1965, s. 49
[4] Serhenk, a.g.e., s. 729
[5] Hamit a.g.e., s. 597
[6] O.Ali, a.g.e., s. 121
[7] Watlin, a.g.e., s. 89
[8] Ed-Demeluci,a.g.e., s. 141
[9] Kaleci,a.g.e., s. 89

anayasayı durdurduğunu açıkladı.[1] Bu karar resmi olarak parlamenterlere 14 Şubat 1878'de bildirildi.[2] Parlamento devletin bu kritik zamanında, Rusya ile çıkabilecek bir savaşta hızlı kararların alınması gerektiği ve hükümetin her şeyde parlamentoya danışmasının imkansız olduğu gerekçesiyle feshedildi.[3] Hükümete eleştiri yapan bazı parlamenterler tutuklandı ve uzaklaştırıldı.[4] Anayasanın durdurulmasına karşı halktan tepki gelmedi. Çünkü Osmanlı'da anayasalı yaşantıyı henüz kavrayamamıştı.[5] Artık Abdülhamit mutlak hakimi oldu.[6] Abdülhamit'in bu durumu 1908'e kadar sürdü nitekim bu yılda bir devrim sonucu anayasa yeniden kabul edildi.[7]

1.2. İslam Birliği Politikası

Osmanlı'nın bu kötü durumu Abdülhamit'i oldukça düşündürdü ve devletin bu duruma gelmesinde Osmanlı Devletinin Avrupa'ya fazla dayanmasının rolü olduğu kanaatine vardı.[8] Ayrıca Osmanlının bu kötü durumu iç nedenlerden ziyade Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğunda; siyasi, askeri ve iktisadi nüfuza sahip olmaları ve Avrupa'nın fikri etkileri ile Osmanlı'da din de zayıflamaya başladı.[9] Böylece Abdülhamit Avrupa'dan ve sisteminden uzaklaşmaya ve İslam birliğini hedef tutan bir İslamcılık politikası takip etmeye başladı.[10] Böylece Abdülhamit İslam birliği politikasını uygulamaya başladı. Abdülhamit İslam birliği

---

[1] Patrick,, a.g.e.,s. 90
[2] Ferid Bey, a.g.e., s. 367
[3] Azra Samuil Sasun, Mithat Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, İskenderiye, Garzuzi Basım evi, 1910, s. 74
[4] Serhenk, a.g.e., s. 730
[5] Satı El-Husari, Arap Ülkeleri ve Osmanlı devleti, Kahire, Risale Basımevi, 1957, s. 98
[6] Lothrop Steward, İslam Dünyasının Şimdikisi, çev: Accac Nuvayhız, Kahire, Selefi Basım evi; 1343 (1925), c. I, s. 140
[7] El-Husri, a.g.e., s. 110
[8] Pone, a.g.e., s. 21
[9] Ferit Bey, a.g.e., s. 275
[10] Karal, a.g.e., s. 544

politikasıyla ulaşmak istediği bazı ulusal ve iç amaçları vardı. Ulusal çıkarlar doğrultusunda İslam ülkelerini işgalden kurtarmak, İslam ülkelerini birleştirmek ve onları bir devlet haline getirmek istiyordu. Osmanlı içindeki amacı Osmanlı'da devrimleri ve ayaklanmaları yatıştırmaktı.[1] Osmanlı Devleti'nin güçlendirilmesinde bir silah olarak kullanmak, yabancıların Osmanlı'nın iç işlerine karışmalarını önlemekti.[2]

Ayrıca Abdülhamit kendisine karşı çıkan liberaller ve milliyetçilere karşı Müslümanları kazanmak istemişti.[3] İslam birliği politikası Osmanlı devleti içinde uygulandı ve dışarıda da uygulamasına büyük çabalar harcandı. Osmanlı Devletinde uygulamasına dair bazı örnekler verecek olursak, Abdülhamit sarayda içkiyi ve fuhuşu yasakladı.[4] Abdülhamit dini meselelere büyük önem verdi. Örneğin; 1898'de tüm İstanbul okullarında Mevlidi Şerif'in okunmasına emretti. Ayrıca Abdülhamit cami yapmaya büyük önem verdi ve kendi parasından çok sayıda cami yaptırdı. 1898'de kendi parasından Medine-yi Münevvere'de dört caminin yapılmasını emretti.[5] Abdülhamit'in İslam birliği politikasının başka bir yönü de Araplara yakınlık göstermesi idi. Bunun ilk önemli işareti 1879'da Tunuslu Hayreddin Paşa'yı Sadaret makamına getirmesidir. Abdülhamit bundan sonra Babıali'nin yüksek idaresini Türk ve Arnavutlara bırakarak Arapların işlerini sarayda teşkilatlandırmaya ve idare etmeye başlamıştır. İzzetin Paşa'yı (Arap İzzet) sarayın ikinci katipliğine, Suriyeli Naum Paşa'yı Hariciye Nezareti Müsteşar yardımcılığına, Lübnanlı

---

[1] V.D, Verno, İslam dünyasının Uyanışı, çev: Behiç Osman, Beyrut, Darü-l Hikme Basım evi, 1956, c. I, s. 122
[2] Bernard Lewis, Batı ve Ortadoğu, çev: Dr. Nebil Suphi, 1965, s. 159
[3] Antonyos, a.g.e., s. 68
[4] Antonyos,a.g.e.,s.72
[5] a.g.e., s. 70

Marunilerden olan Selim Melhame Paşa'yı Maadin ve Orman Nezaretine, Necip Melhame'yi hafiye teşkilatının başına getirmiştir. Abdülhamit bazı din alimlerini İstanbul'da bulundurmuştur. Örneğin, Medineli Şeyh Muhammet Zafir ve Afganlı Cemaleddin.[1]

Etrafında topladığı bu Arap zümresinin tesiriyle Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğunu bir Türk – Arap İmparatorluğu haline getirmeyi düşünmüştür. Bir ara devletin resmi dili olan Türkçe'nin yerine Arapça'nın resmi dil kabul edilmesin bile düşünmüş, fakat Sadrazam Sait Paşa'nın itirazı üzerine bundan vazgeçmiştir. Bundan başka Berlin kongresine kadar devlet salnamelerinde vilayetlerin tasnifine Edirne'den başlandığı halde, bundan sonraki illerde Hicaz vilayetinden başlandığı ve Arap vilayetlerinden sonra diğer vilayetlere geçildiği görülmektedir. Ayrıca Arap vilayetleri birinci sınıf vilayet kabul edilmiş ve bu vilayetlerde mülki amirlere verilmekte olan maaşlar, diğer birinci sınıf valiliklere nazaran üstün tutulmuştur. Abdülhamit'in 1902'de Arap aşiretleri büyüklerinin çocukları için İstanbul'da bir Aşiret okulu kurması ve buraya gönderilen çocukların yiyecek ve yatacakları sağlandıktan başka kendilerine maaş bağlanması Araplarla yakınlaşma teşebbüsünün ayrı bir delilini teşkil eder.[2]

Abdülhamit Filistin meselesiyle ilgili tavrına gelince, Filistin'in Araplığının korunması için çalıştı. Nitekim Musevilerin Filistin'de arazi satın alma isteklerini reddetti ve Musevilerin Filistin'e göçlerini yasakladı. Musevilerin Filistin'de arazi sahibi olma girişimlerinin tümüne karşı çıktı.[3] 1888'de, Musevilere Filistin'e yalnız

---

[1] Karal, a.g.e.,s.544
[2] Karal,a.g.e. ,s.545
[3] Dr. Abdülvehhab El-Kiyali, Filistin'in Yeni Tarihi, 1.B., Beyrut, Yayın ve Araştırma Müessesi,1970. s.31

hac için girme izni verdi ve haccın süresini üç ay olarak belirledi.[1] Museviler Filistin'de yerleşme konusunda çabalarına devam ettiler. En çok çabayı Theodar Herzl sarfetti. Theodar Herzl'in 1896'da yayınladığı "Museviler Devleti" adlı kitabı Museviler içinde büyük yankı yarattı. Ayrıca Herzl 1897'de bir Siyonizm kongresinin yapılmasını başardı. Herzl 1896–1902 yılları arasında beş kez İstanbul'u ziyaret etti ve Sultan Abdülhamit'le yalnız iki kez görüşebildi. Herzl'i İstanbul'a ziyaret tarihleri 1896, 1898, 1901 ve 1902'de iki kez idi. Herzl Abdülhamit'le 1901'de, 1902'de olmak üzere iki kez görüştü. Herzl 1896'da İstanbul'a gitti ve Abdülhamit'le görüşemedi ve yerine kendisinin ve Abdülhamit'in arkadaşı olan Newlinsky'i gönderdi. Newlinsky Herzl'in görüşlerini ve önerilerini Abdülhamit'e bildirdi. Bu önerilere göre; Osmanlı'nın tüm mali sorunları çözülecek, buna karşı Abdülhamit Musevilerin Filistin'de arazi sahibi olmalarını onaylayacaktı. Abdülhamit'in cevabı günümüze kadar İslam dünyasını etkilemiştir. Herzl'e ulaştırması için Newlinsky'e şu cevabı verdi; *"Arkadaşını bir daha bu konuyu açmamakla öğütle, Ben Filistin toprağından bir karış yer satmam, çünkü İmparatorluk benim değil milletimin mülküdür, bu millet imparatorluğu kanıyla kurdu, bu İmparatorluğun hiçbir parçasından vazgeçemem, Museviler milyonlarını İmparatorluğun parçalanmasına kaldırsınlar ve bu iş biz hayattayken yapılmaz çünkü biz parçalanmasına izin veremeyiz, bizden sonra İmparatorluk parçalanırsa o zaman onlar Filistin'i bedava alırlar"*[2] Ayrıca Abdülhamit Musevi bir örgütün temsilcisi olan Emanuel Karasu'nun teklifini de kabul etmedi. Bu teklife göre Karasu, Osmanlı Devletine 20 milyon altın Lira borç olarak artı beş milyon hibe

---

[1] Dr. Alan Taylor, Siyonizm Hareketinin Tarihi, Siyonizm Politikasını İncelemek (1897-1947) , çev:Bessam Ebu Gazale, 1.B.,Beyrut,Dar Et Talia Yayınları, 1966,s.13

[2] O.Ali, a.g.e., s. 249-251

olarak verecekti. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nden Yafa'nın kuzeyinden itibaren Gazza'nın güneyine kadar olan toprakları alacaktı ancak Abdülhamit bu isteği kabul etmedi.[1] Sonra Abdülhamit Musevilerin Osmanlı topraklarında (Filistin hariç) yerleşmeye ve Osmanlı vatandaşı olabileceklerini kabul etti. Bunun karşılığında onlara Osmanlı kanunları ve vergileri ile askerlik yükümlülüğünü uygulamayı vadetmişti. Museviler ise Osmanlıların tüm bölgelerinde dağılacaklar, Osmanlının tüm borçlarını kapatacaklar ve Osmanlı'nın tüm maden ocaklarını değerlendireceklerdi.[2] Fakat Herzl'in istediği yer Filistin'di. Dolayısıyla Herzl Filistin'de yerleşme konusunda ısrarlıydı. 1903'te Abdülhamit'e gönderdiği bir teklifte Filistin'in Celil bölgesinin bir kısmını istedi ama Abdülhamit kabul etmedi.[3] Herzl, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da tahsillerini yapan bazı öğrencilerinin oradan bazı devrimci fikirlerle döndüğünü ve devletin bundan korktuğunu biliyordu. Herzl bunu değerlendirmek istedi ve Abdülhamit'e bir teklif sundu. Bu teklife göre, Kudüs'te bir üniversite inşa etmeyi ve Osmanlı öğrencilerinin Avrupa yerine burada tahsil yapmalarını Abdülhamit'e önerdi ama Abdülhamit bu teklifi kabul etmedi.[4]

Abdülhamit İslam birliği politikasıyla Halife lakabını canlandırmayı da amaçlamıştı. Halifeliği, İmparatorlukta din birliğinin muhafazası için olduğu kadar dünya Müslüman birliğini kurmak içinde temel kabul etmektedir. "Emirül Müminin" unvanını da "Padişah" ve "Sultan" unvanlarına tercih etmesi bu sebepledir. Zira bu unvan ile yalnız İmparatorluk Müslümanlarının değil bütün dünya Müslümanlarının başı olarak kendisini görmektedir. Abdülhamit İslam birliği politikasını yaymak

---

[1] O.Mevlan Zade Rıfat, Türkiye İnkılabının İç Yüzü, Halep, El-Vakit Basımevi, 1929, s. 72 – 73.
[2] Ali, a.g.e.,s.256
[3] Ahmet Tarabin, Siyonizm ve Sömürgecilik planlarında Filistin (1897–1922), Mısır; Mısır Üniversitelerin Basım evi, 1970 s. 89
[4] Fahri El-Ubeydi ve Muhammed Et-Tai, Filistin'in Coğrafi Durumu ve Tarihi gelişmesi, Bağdat Maarif Basım evi, 1948, s. 45

amacıyla Cava'ya siyasi temsilci tayin etmiş, İran, Türkistan, Çin, Hindistan ve Afrika'ya ajanlar gönderip müthiş bir din propagandasına girişmiştir.[1] Abdülhamit İslam birliği politikası için propaganda yapmakta basını araç olarak kullandı.[2] Ayrıca Abdülhamit binlerce Kuran-ı Kerim bastırdı ve İslam dünyasının değişik yerlerinde dağıttı.[3] İslam dünyasından bazı alimleri İstanbul'da kalmaya davet etti. Örneğin İstanbul'a 1892'nin sonunda Cemaleddin Afgani gelmişti.[4]

1905'te Japonya'nın Rusya'yı yenmesi Abdülhamit'i İslamiyeti burada da yaymak konusunda ümitlendirdi. Japon İmparatoruna Ertuğrul adlı gemiyi bir heyetle gönderdi. Ama ne yazık ki bu gemi fırtınalı bir havada içindekilerle birlikte battı.[5] Ayrıca Sünnilik ve Şiilik arasındaki problemleri gidermeye çalıştı. Bu görevi Cemaleddin Afgani'ye verdi.[6] İslam Ülkelerinin başkanlarını onlara hediyeler göndermek suretiyle kazanmaya çalıştı.[7] Hicaz demir yolunun inşa edilmesindeki amaçlarından birisi de Hacca giden Müslümanların destek, sevgi ve saygılarını kazanmaktı.[8] İslam birliği politikası ile bazı başarılar elde etti ve araştırmacılara göre bu politikayı başarmasında Cemaleddin Afgani'nin de katkısı bulunuyordu.[9]

Abdülhamit Osmanlı İmparatorluğunda mutlak hakimi olduğu için liberaller İslam birliği politikasına karşı çıktılar.[10] Buna rağmen İmparatorlukta Arapların büyük bir kısmı bu politikayı desteklediler, örneğin Mekke Şerifi Hüseyin Bin Ali bu

---

[1] Karal, a.g.e., s. 546
[2] Antonyos, a.g.e., s. 69
[3] Watlin, a.g.e., s. 174
[4] Muhammed El- Mahzumi, Cemaleddin Efganlı'nın Hatıratı, 2. B, Şam, Darü-l Fikir Basım evleri, 1965, s. 34
[5] Karal, a.g.e., s. 547
[6] Watlin, a.g.e., s. 174
[7] Hamit a.g.e., s. 610
[8] Patrick,a.g.e., s. 108
[9] Emin Şakir ve Başkaları, Türkiye ve Araplar Al-i Osman Neslinden Atatürk'ün Nesline kadar, Mısır; Maarif Basım evi, trz, s. 82
[10] Steward, a.g.e., s. 142

politikayı desteklemekle yetinmedi, hacılar içinde bu politika için birde propaganda yaptı.[1] Buna rağmen bazı Arap liderleri bu politikayı desteklemediler, örneğin Libya lideri Es- Sunusi, Abdülhamit'in bu politikasının amaçladıklarından kuşkulu idi.[2] Yine de Abdülhamit bu politikayı başarmıştır. Müslümanlar dünyanın dört bir yanından Abdülhamit'i destek telgraflar çekmişler[3], Müslüman liderlerinin büyük bir kısmı Abdülhamit'i halife olarak kabul etmişler ve biat için İstanbul'a gelmişlerdir.[4] Ayrıca Osmanlıların 1897'de Yunanistan'a karşı savaş kazanması, İslam dünyasında büyük yankı meydana getirdi ve bazı yabancı işgal altında olan yerler, yerlerini işgal eden ülkelere karşı ayaklandılar, halbuki bunlar önceden Osmanlı savaşlarını bu kadar önemsemiyorlardı.[5]

1.3. Abdülhamit'in Almanya'ya Yaklaşma Politikası

II. Abdülhamit'i Almanya'ya yaklaştıran bir çok sebep vardır. Hatıralarında belirttiği gibi, iki devlet arasında karakter ve rejim benzerlikleri, Almanya'nın Türkiye'ye tarihten gelen düşmanca emellerinin olmayışı, Sultan'ın Almanya'nın askeri ve sanayi gücüne duyduğu hayranlık ve Almanya'nın müslüman sömürgelerinin olmaması gibi nedenlerle II. Abdülhamit Almanya yanlısı politikalar izlemiştir.[6] Abdülhamit'e göre Almanlar askerlikte ve çalışkanlıkta birinci derecede bir milletti.[7]

II. Abdülhamit, İngiltere'yi dengelemek ve devlete karşı imparatorluğu koruyabilmek için İngiltere'den sonra dünyanın ikinci süper gücü, ortak gördüğü

---

[1] Antonyos, a.g.e., s. 69
[2] Steward, age, s. 141
[3] Watlin, a.g.e., s. 176
[4] Steward, age, s. 141
[5] Verno, a.g.e., s. 123
[6] II. Abdülhamit, Siyasi Hatıratın, İstanbul, Hareket Basımevi, 1974, s.122-123
[7] Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamit, İstanbul, Selçuk Basımevi, 1960, s.55

Alman politikasına ağırlık vermeye başlamıştır. Bu konuda II. Abdülhamit şunları söylemiştir. *"Balkan haydudunu vurmak üzere her elimizi kaldırdığımız da, Rusya'yı yahut İngiltere'yi karşımızda bulduk. Zaten İngiltere ve Rusya evimizi harap eden iki fareye benziyorlar. Eskiden Fransa bu iki iğrenç kemiriciye karşı istediğimiz vakit çıkabileceğimiz emin bir müdafimizdi. Fakat Fransa her gün biraz daha bizden ayrılmaktadır. Allah'a şükür, bunu telafi etmek için Almanya ile dostluk kurmuş bulunuyoruz. Bu namuslu müttefikimiz herkesi hizada tutmasını bilecektir".*[1]

İşte bu nedenlerle Sultan, Almanya ile yakınlaşmış, bu iki düşmanı Almanya gibi bir ülkeyle dengeleyebileceğini düşünmüştür.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra, Osmanlı Devleti'nin büyük bir darbe yemesi Abdülhamit'in Rusya ile iyi geçinme politikası izlemesine neden olmuştur. Kızı Ayşe'ye Rusya'dan gelecek tehlikelerden korunmak için Rus Çarı'na fırsat buldukça dostluk gösterdiğini coğrafi şartların bunu icap ettirdiğini söylemiştir.[2] 1885'te yapılan gizli bir toplantıda Çar II. Nikola'nın, Rusya'nın bütün emelinin İstanbul ve boğazların alınması olduğu açıklaması Sultan'ın bu devlete karşı olan politikasını belirlemiştir. Abdülhamit, Rusya'yı Asya'da Japonya ile dengelemek istemiş ve 1889'da Ertuğrul harp gemisini Japonya'ya göndermiştir. 1905'te Rusya'nın Japonya karşısında mağlup olmasından memnun olmuştur.[3]

İngiltere'nin Türkiye'yi bölmeye yönelik Ermeni ve Makedon Çetelerini desteklemesi, Türk-Yunan ihtilaflarında Yunanistan'ın yanında yer alması, II.

---

[1] II. Abdülhamit, s.145
[2] Osmanoğlu, a.g.e., s.49
[3] II. Abdülhamit, a.g.e., s.122

Abdülhamit'in İngiltere ile mücadelesinde "Panislamizmin" ve Alman dostluğunu kullanmasına yol açmıştır.

1890'lardan itibaren Almanya kendini dünyanın gelecekteki efendisi gibi hisstmeye başlamıştı. Kayzer II. Wilhelm'in "Dünya hakimiyeti" sloganına, başbakan Bismarck "böyle bir şey yoktur" diye cevap vermişti. Ancak Bismarck görevinden ayrılınca Almanya politikası Osmanlıları da içine alacak bir şekilde değişti.[1]

1860-1870'li yıllarda Alman Başbakan Bismarck, İstanbul'dan gelecek sıkıntılarla uğraşmak istemediğini Türkiye ile ilgilenmediğini açıklamıştı. 1880'li yıllarda Almanya, birliğini kurup sömürgeleşmeye başlayınca durum değişmiş ve gözlerini Türkiye'ye çevirmeye başlamıştır. II. Wilhelm başa geçer geçmez İstanbul'a gelmiş 1898'de İstanbul'u ikinci kez ziyaret etmiştir. Şam'da yaptığı bir konuşmada *"Majesteleri Sultan Abdülhamit'i, 300 milyon Müslümanın halifesini saygı ile selamlarım ki, onlar, Alman İmparatorunun dostluğundan her zaman emin olmalıdırlar"* demiştir. Böylece Almanya panislamizmi de kullanarak Osmanlı Devleti'ni yanına çekmeyi başarmıştır.[2]

1.4. Abdülhamit'e Karşı Hareketler

Abdülhamit hakimiyet süresi boyunca kendisine karşı bir çok hareketle karşılaştı. Abdülhamit'i devirmeye çalışan ilk kişi Ali Suavi oldu. Ali Suavi Abdülhamit yönetimine karşı çıktı ve evinde toplanan siyasi bir komite kurdu. Rusların İstanbul kapılarına dayandığı, 19 Mayıs 1878'de Basiret gazetesinde Ali Suavi imzasıyla, ertesi günkü sayıda ülkenin güçlüklerinin çaresini anlatıp

---

[1] İlber Ortaylı, Osmanlı Devletinde Alman Nüfuzu,2.B. İstanbul, İletişim Basımevi, 2001, s.55
[2] Süleyman Kocabaş, Sultan II. Abdülhamit Şahsiyeti ve Politikası, Vatan Yayınları, 1995, s.214

açıklayacağını haber veren bir yazı çıktı. Ali Suavi, ertesi gün Çırağan Sarayı önünde toplanan yandaşlarıyla beraber zorla saraya girdi ve V. Murat'ı padişah yapmak istedi. Ancak Ali Suavi öldürüldü ve isyan sona erdi.[1] Bu olaya Osmanlı tarihinde Birinci Çırağan olayı adı verilmişti.[2]

Abdülhamit'e karşı ikinci hareket, yine V. Murat'ı tahta çıkarmak için İstanbul'da yaşayan bir Yunan uyruğu Kelanti Skaliyeri tarafından gerçekleştirildi. Kelanti Skaliyeri Çengelköy mason locasının ustad-ı azamıydı. Skaliyeri Abdülhamit'e bir mektup yazdı ve onu, tehditlerle birlikte, yayınlanması için İngilizce çıkan Eastern Express gazetesine gönderdi. Mektubun yayınlanması Sultanı gazateye, sahibine karşı derhal misillemeye tahrik etti. Skaliyeri ve mason arkadaşları, başında Murat'ın annesinin cariyerlerinden Nakşibent Kalfa, Evkaf teftiş kurulunun yüksek bir memuru Aziz Bey, Devlet Şurasının eski memurlarından ve Namık Kemal'in dostu Ali Şefkati'nin bulunduğu bir Türk komitesine katıldı. Bu grubun amacı, Ali Suavi'inki gibi, Abdülhamit'i tahttan indirmek ve yerine tekrar Murat'ı geçirmekti. Bir kişinin onları Sultana ihbar etmesi üzerine, Sultan polisin harekete geçmesini emretti. Komitenin üyeleri karargahlarının bulunduğu Aziz Bey'in evinde basıldılar ve çeşitli cezalara çarptırıldılar. Skaliyeri'nin bu teşebbüsüne II. Çırağan olayıda denilmektedir.[3]

Abdülhamit'e karşı yapılan bahsettiğimiz girişimler siyasal bir örgütlenme değildi. İlk örgütlenmiş muhalefet kümesi, 1889 yılında tıp fakültesi öğrencileri tarafından kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Bu dernek İstanbul'daki sivil,

---

[1] Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu,8.B,Ankara, TTK Basımevi, çev:Metin Kıratlı, 2000, s.174
[2] Karal, a.g.e., s. 498
[3] Lewis, a.g.e., s.175-176

askeri, bahri, tıbbi ve diğer okulların öğrencileri arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. Dernek üyeleri, sürgündeki Genç Osmanlıların bulunduğu Paris ile temas içindeydi. İttihat ve Terakkinin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Rıza, 1895'te diğer sürgünlerle işbirliği halinde, meşrutiyeti yeniden ilan etmeyi savunduklar meşveret adlı gazeteyi yayınlamaya başladı. Bu gazete yabancı postaneler ve diğer kanallarla kaçak olarak girerek İstanbul'da dağılmaya başladı; hem derneğin üye sayısını arttırmayı hem de resmi makamların dikkati çekmeyi başardı. Bu sıralarda cemiyet üyelerinden Murat Bey, Abdülhamit'e istedikleri ıslahatları içeren bir layiha sundu. Ancak padişahın tepkisinden korkarak Mısır'a kaçtı. Orada, Sultanı ve rejimini açıkça yerici bir şekilde Mizan gazetesini yayınlamaya başladı. Sultan buna karşı, Murat'ın İstanbul'daki bazı arkadaşlarını ve muhalefet gruplarının tanınmış liderlerini tutuklamak veya sürgün etmekle karşılık verdi. Bunun üzerine dernek üyeleri sultanı devirmek için ilk hükümet darbesini hazırladılar. Fakat plan Sultan'a ihbar edildi ve bütün işbirlikçiler tutuklandı Sultan'ı devirmek için yapılan bu ilk teşebbüsün başarısızlığına rağmen, Genç Türklerin tahriki İstanbul'da özellikle öğrenciler arasında artmaya devam etti. Hürriyetçi öğrencilerin pek çoğu askeri mahkemelerde yargılandıktan sonra askeri hapishanelere gönderildiler. Baskılara rağmen Genç Türk hareketi korku verecek süratte büyümeye devam etti.[1] Bununla beraber sürgündeki Genç Türkler arasında da anlaşmazlıklar çıktı. Cemiyetin iki önemli ismi Ahmet Rıza ve Mizancı Murat arasında felsefi görüşleri bakımından ayrılıklar çıkmıştı. İttihat ve Terakki üyeleri arasındaki ikinci anlaşmazlık, istibdat idaresini yıkmak için tutulacak yol konusundaydı. Ahmet Rıza ve oluşturduğu grup Nizam taraftarları idiler. Diğer bir kısım üyeler ise suikast ile Abdülhamit'i ortadan

[1] Lewis, a.g.e., s.196-197

kaldırmak istiyorlardı, bir kısım üyeler de koyu ihtilalci idiler. İttihat ve Terakki cemiyeti içindeki geçimsizlikler II. Abdülhamit'in cemiyet çalışmalarını önlemek için teşebbüslerini kolaylaştırmıştır. 1896'da Fransız hükümeti nezdindeki teşebbüsleri ile Ahmet Rıza'nın çıkartmakta olduğu Meşveret gazetesini kapattırmıştı. Meşveret'în kapatılması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları ihtilalci bir istikamete yönelmiş, padişah ise telaşa düşüp bunlarla bir anlaşma yapmak istemiş ve bu amaçla Avrupa'ya Mahmut Celaleddin Paşa'yı göndermiştir. Mahmut Celaleddin Paşa cemiyetin şubeleriyle temasa geçmiş ve şu tekliflerde bulunmuştur. Abdülhamit, İttihat ve Terakki'nin yayınlarını durdurmasına karşılık umumi af ilan edecek, Avrupa'dan ve sürgünden memlekete döneceklere liyakat ve ehliyetlerine göre memuriyet verilecek, hükümetçe ıslahata başlanacak, Paris'teki talebelere tahsillerine devam etmeleri için maaş bağlanacaktı. Bundan başka Avrupa'da kalmak isteyen aydınlar da elçiliklerde memuriyetlere tayin edilecekti. Bu teklifler kabul edilmediği takdirde ise, Padişah ve hükümete karşı faaliyete devam edenler Osmanlı vatandaşlığından çıkarılacaktır. Cemiyet üyelerinden bir kısmı padişahın bu teklifine uyup yurda dönmüştür.[1] Ahmet Rıza ve arkadaşları ise Sultanın tatlı sözlerine ve de tehditlerine aldırmamışlar ve Genç Türk davasının hemen tek organı olan Meşveret'i yayınlamaya ve dağıtmaya devam etmişlerdir.

1899'da Genç Türk umutlarının gerek Türkiye'de gerek Avrupa'da en düşük noktasında göründüğü bir zamanda, bizzat hükümdar ailesinden, Abdülhamit'in kız kardeşinin kocası Mahmut Celaleddin Paşa ve oğulları Sabahattin ve Lütfullah'ın İstanbul'dan Fransa'ya kaçışları hareketi birden bire canlılığa

[1] Karal, a.g.e., s.516-518

kavuşturmuştur. Bu durum Sultana ağır bir darbe olmuştur.[1] Mahmut Paşa ve oğulları ittihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmadılar ama Genç Türklerin başı olmak istiyorlardı. Bu nedenle yurt dışındaki Genç Türklerin bir kısmı Ahmet Rıza bir kısmı da Mahmut Paşa ve Prens Sebahattin etrafında toplanmaya başladılar. Prens Sebahattin 1900 yılında Genç Türklerin bir kongrede toplanması fikrini ortaya attı ve 4 Şubat 1902 yılında Paris'te ilk Genç Türk Kongresi toplandı. Kongre, çalışmalarını iki problem üzerine toplamıştır. Birincisi yalnız basın-yayın ve propaganda yoluyla meşrutiyetin kurulamayacağı, dolayısıyla ihtilal metodunun benimsenmesi lazım geldiği, ikinci problem ise, yabancı hükümetlerin müdahalesini sağlamak suretiyle memlekette ıslahat yapılmasını temin etmek Prens Sabahattin, Rum ve Ermeni delegeler ve Prens'in yandaşları bu iki teklifi kabul ettiler. Ahmet Rıza ve grubu ise yabancı müdahalesi fikrini kabul etmediler. Böylece kongrede iki ayrı grup belirmiş oldu.

Azınlıkta kalan Ahmet Rıza ve grubu cemiyetin adını "Terakki ve İttihat" olarak değiştirip Meşveret'i çıkarmaya devam ettiler. Prens Sabahattin ve arkadaşları da "Teşebbüs-i, Şahsi ve Adem-i, Merkeziyet" Cemiyetini kurup "Terakki" gazetesini çıkarmaya başladılar.[2]

1902 ve 1906 arasında Genç Türk hareketi yayılmaya devam etti. Cenevre ve Kahire'de yeni gruplar ortaya çıktı. 1906'da gerçek önemli gelişme, subaylar arasında devrimci hücrelerin kurulmasıydı. Bu örgütlerden ilki 1906 aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir grup subay tarafından kurulan "vatan ve Hürriyet Cemiyeti"dir. Aşağı yukarı aynı zamanda üçüncü ordu subayları arasında

---

[1] Lewis, a.g.e., s. 199
[2] Karal, a.g.e., s.520-521

Selanik'te bir komite kuruldu. Olaylar bundan sonra hızlandı. Sultan orduya güvensizlik duyuyordu. Orduda para ve techizat sıkıntısı vardı. Genç subaylık ufukta görünen tehlikeler karşısında imparatorluğun savunulmasını ne kadar zor olduğunun farkındaydılar ve hürriyet ve meşrutiyet istiyorlardı.

Olayların gerçek merkezi artık merkezi sürgünler arasında değil, Makedonya'da ve Anadolu'da yeni grupların teşekkül etmekte olduğu Türkiye'dekiler subaylar arasında idi.[1]

1.5. II. Meşrutiyetin ilanı (1908)

Bu döneme gelindiğinde içteki muhalefeti cesaretlendirecek bir başka olay gerçekleşmiştir. Uzak Doğu'da Meşrutiyetle yönetilen Japonya istibdatla yönetilen Rusya'yı yenmeyi başarmıştı. Avrupa'da 9-10 Haziran 1908'de İngiliz ve Rus hükümdarlarının Reval buluşmasıyla Osmanlı Devleti'ni paylaşma planları yapması üzerine meşrutiyetin ilanı için gereken zemin hazırlandı. İmparatorluk içinde de Abdülhamit'in parası ödenmeyen, yeterince beslenmeyen askerlerinin birkaç temel ve asgari insani ihtiyaçlarının tatminini istemek üzere kızgınlıkla başkaldırmaları ile, bir ayaklanma Anadolu'dan Rumeli'ye yayıldı. 1908'in ilk aylarında bu gailelerin Makedonya'daki 3. Ordu birliklerine yayılmakta olduğu görülüyordu.[2]

Sultan ise üçüncü ordu ve gizli cemiyetler hakkında daha fazla bilgi edinmek için Selanik'e bir heyet gönderdi.[3] Sultan, zaten yıllardan beri casuslardan gelen tehlike bildirici raporlardan büyük bir arşiv yığmıştı. Bu nedenle pek fazla telaşa kapılmamıştır. O vakte kadar, içerden ve dışardan imparatorluğa karşı gittikçe artan

---

[1] Lewis, a.g.e.,s.203-204
[2] Lewis, a.g.e. s. 204
[3] Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki,5.B., İstanbul, 1999 s. 18

tehlikeye endişelenen Genç Türk Subayları, imparatorluğun savunmasında yetersiz bir rejimi devirmeye hazırlanıyorlardı.

Soruşturma sonucunda Hilmi Paşa kurmayına bağlı genç bir subay şüpheli görüldü. Durumu açıklamak için İstanbul'a çağrıldı. Bu genç subay Enver Bey idi ve o, bu davete uymadı, 4 Temmuz'da başka bir subay, kolağası Ahmet Niyazi, Enver Bey'in peşinden dağa çıktı.[1] Niyazi ve adamları gerekli silah, cephane ve parayı alarak dağa çıktılar. Dağa çıkanlar, 200 kadar asker, bir o kadar başıbozuk ve sivildi. Dağa çıkışının ilk gününde Niyazi, Resne'den çevre kasabaların idari makamlarına Manastır valisine ve Hilmi Paşa'ya bildiriler gönderdi. Ohri makamlarına gönderilen 3 Temmuz tarihli bildiride, isyanın nedeninin "son yıllarda anavatanımızda sürmekte olan haksızlıklar ve eşitsizlikler ile savaşmak", " ... ve hükümeti 1876 Anayasası'nı geri getirmeye zorlamak olduğu söylenmekteydi." Ertesi gün gönderilen ikinci bir bildiride ise, bu makamlara, "milletin, meşrutiyeti geri getirmek gibi kutsal bir dava uğruna çalışanları beslemek ve desteklemekle görevli olduğu" ihtar ediliyordu. Onlardan din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin herkesin yararlanacağı meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için işbirliği ve yardım istiyordu.[2] II. Abdülhamit isyanı bastırmak için 18. Fırka kumandanı Ferik Şemsi Paşa, ihtilalcilerce öldürüldü.[3] Ayaklanma artık süratle Makedonya'daki ordunun çeşitli birlikleri arasında yayıldı. İttihat ve Terakki komitesi, asileri benimseyerek ve meşrutiyetin tekrar kurulması için açık bir siyasal istek ilan ederek açık faaliyete geçti.

Sultan önce bu isteğe direndi ve baskı yoluyla hareketin liderlerinin icabına bakmaya teşebbüs etti. Makedonya'daki subayların bağlılığı hakkında rapor vermek

---

[1] Lewis, a.g.e. s. 205
[2] Ahmad, a.g.e. s. 21
[3] Kocabaş, a.g.e.,s.390-394

üzere gönderdiği casuslar keşfedilip yakalandılar, Nişan, terfi ve gecikmiş maaşları ödeme emri de subaylardan karşılık görmedi.

Selanik ve Manastır'daki ordular artık Sultana açıkça cephe aldılar. Edirne'deki ikinci ordudan da destek teminatı sağladılar. 20 Temmuz günü Manastır'ın müslüman halkı ayaklandı ve askeri depoları ele geçirdiler. Bunu Kosava'da özellikle Firzovik'te diğer ayaklanmalar izledi. Buradaki öfkeli bir topluluk Meşrutiyeti tekrar kurmaya and içti. Padişahtan bunu isteyen ve aksi taktirde İstanbul'a yürüyüp kendisini hal edeceklerini bildiren bir ültimatom gönderdiler. Yıldız Sarayı'na da benzer teklifleri içeren telgraflar yağıyordu.[1] 1908'de Manastır'da 101 tane top atılarak Kanun-i Esasi ilan edilmiş hatta geçici bir hükümet bile kurulmuştu. Nihayet iki günlük bir tereddütten sonra Abdülhamit boyun eğdi ve 23 Temmuz'da Meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girdiğini bildirdi. Ayaklanma bir devrim haline gelmiş ve devrim amacını yerine getirmişti.[2]

1.6. Anayasa Dönemi

24 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti için beklenmedik bir başarı olmuştur. Bu durum ülkeyi ve bürokrat kadroyu büyük bir kargaşalığa düşürmüştü. Hükümetin morali de bozulmuş bürokratik mekanizma hemen hemen tümüyle çalışamaz hale gelmişti. Bu dönemde yeterli otorite ve saygınlığa sahip tek grup İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Cemiyet devrimden sonra saray çevresindeki grubu ve Abdülhamit'in casusluk ağını ortadan kaldırmak için harekete geçti. Padişah ise sadrazam Sait Paşa'nın önerisiyle bütün

---

[1] Lewis, a.g.e, s. 206-207
[2] Kocabaş, a.g.e., s.394

siyasi suçlular ve sürgünler için af ilan etti.[1] Başlangıçta liberal ve ılımlı fikirler gerçekten hakim gibi göründü. Meşrutiyet döneminin ilk iki sadrazamı Sait Paşa ve Kamil Paşa hem Osmanlı hürriyetçilerinin desteğine hem de birçoklarının desteğine sahipti.[2]

Cemiyet iktidarı başlangıçta Sait Paşa hükümetine bırakmıştı. Ancak cemiyet bu hükümetle ilk kez, Harbiye ve Bahriye nazırlarının kimin tarafından atanacağı konusunda karşı karşıya geldiler. Bu yetki sadrazama aitti ve cemiyet, bu durumun kendisini zayıflatacağını düşünüyordu. İttihat ve Terakki'nin muhalefetine karşı koyamayan Sait Paşa istifa etti ve yerine Kamil Paşa hükümeti kuruldu.[3] Kamil Paşa hükümetinden de çeşitli nedenlerle hoşnutsuz olan İttihat ve Terakki Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadarete geçmesini sağladı.

Şimdi hürriyetçiler de rejime karşıydı. Daha önceki aylar esnasında hem toprak kayıpları, prestij kaybı ve beklenen uzun mutluluk devrinin bir türlü gözükmemesi, Meşrutiyet devrimini halkın gözünde acı bir şekilde karartmıştı. El altından yaptıkları atamalar, siyasi muhaliflerine karşı yıldırma ve öldürme yöntemlerini kullanmakla itham ediliyorlardı.[4] Cemiyet ancak, sarayın despotizmiyle mücadele ettiği sürece desteklenmişti. Çoğunluk cemiyete karşı muhalefe geçmiştir. Abdülhamit'in casusluk ağı ortadan kaldırıldığı zaman ve nezaretlerin yeni baştan düzenlenmesi sırasında bir sürü memur işsiz kalmıştı. Bunlar bir araya gelerek cemiyet karşıtı güçlü bir grup oluşturdular. Ayrıca Jön Türklerin izlediği laik siyaset,

---

[1] Ahmad, a.g.e, s. 31-32
[2] Lewis, a.g.e. s. 213
[3] Ahmad, a.g.e. , s. 35-38
[4] Lewis, a.g.e., s. 214

dine bağlı unsurları cemiyetten uzaklaştırmış ve giderek karşısında yer almaya zorlamıştır.[1]

7 Nisan'da Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi İstanbul'da Galata köprüsünde esrarengiz bir şekilde öldürülünce cemiyet pek çok hareketlerin konusu olmuştur.[2]

1.7. 31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Azli

Yeni rejim ilk büyük bunalımını 1908 Ekim'inde yaşadı. 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş bir gün sonra da Avusturya, Macaristan, Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına kattığını açıklamıştı. Hükümetin ise elinden gelen bir şey yoktu. Bu durum halk arasında ve özellikle basında büyük tepki uyandırdı.

Balkanlardaki bu durum hoşnut olmayanlara yeni rejime saldırmak için bir fırsat yaratmıştı. İlk tepki dinsel bir biçimde ortaya çıktı. "Kör Ali" adıyla tanınan Hoca Ali saraya yürüyerek padişahtan meşrutiyetin kaldırılmasını ve şeriatın geri getirilmesini istedi.[3]

Derviş Vahdeti ise Volkan gazetesi aracılığıyla İttihat ve Terakki Partisi'ne sert eleştiriler yöneltiyor ve kurduğu İttihad-ı Muhammedi ye Cemiyeti ile Muhammed ümmetinin birliğini sağlayacağını düşünüyordu.[4] İlkeleri ve programı, dine, Kur'an'a dayanıyordu. Osmanlıcılık ülküsü üzerine kurulacak birliğe şiddetle karşı çıkıyordu.

---

[1] Ahmad, a.g.e., s. 63
[2] Lewis, a.g.e, s. 214
[3] Ahmad, a.g.e., s.43, 44
[4] Karal,a.g.e.,c. IX,s.76

Propagandasını İmparatorluğun dindar ve tutucu insanları arasında yapıyordu.[1]

İttihat ve Terakki, ile İngiliz yanlısı Kamil Paşa arasındaki mücadeleler ve Kamil Paşa'nın sadaretten düşmesiyle devam eden gelişmeler ülkenin siyasal bir karışıklık içinde bulunduğunun da göstergesiydi. İttihat ve Terakki'nin hükümet atamalarını el altından yapması, siyasi muhaliflerine karşı yıldırma ve öldürme yöntemlerini kullanması cemiyete olan muhalefet arttırmıştı. Yaşanan toprak ve prestij kaybı, Meşrutiyet devrimini halkın gözünde acı bir şekilde karartmıştı. 7 Nisanda serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi İstanbul'da Galata köprüsünde esrarengiz bir şekilde öldürülünce, bunun Cemiyetin işi olduğuna inanıldı ve Cemiyet pek çok yergi ve hakaretin konusu oldu.

Kamil Paşa'nın düşmesinden bir ay sonra gerici bir silahlı ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmada İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'nin rolü vardı. İstanbul'daki Birinci Ordu'nun çoğu Arnavut olan askerlerinin ayaklanmasıyla bu ayaklanma askeri bir renk aldı. Ayaklanmaya bazı mollalar ve medrese öğrencileri de katıldı. İstedikleri şeriatti.[2]

31 Mart devrimi işte bu ortam içinde çıktı. Meclis'te cemiyet üyesi mebuslar can korkusuyla kaçmış, softalar, askerler dört bir yana dağılmıştı. Duruma hakim olamayacağını anlayan Hüseyin Hilmi Paşa istifa etti.[3] Gerici ayaklanma haberi üzerine Selanik'ten gelen Mahmut Şevket Paşa'nın komutasındaki "Kurtuluş Ordusu" İstanbul'a yürüdü.23 Nisan'da İstanbul'a ulaştılar ve ertesi gün ayaklananlarla bazı çarpışmalardan sonra başkenti işgal ettiler.

---

[1] Ahmad,a.g.e.,s.61
[2] Lewis, a.g.e., s. 214, 215
[3] Ahmad,a.g.e.,s.62

İttihatçılar fena halde sarsılmış ve yeniden eski durumlarına dönebilmek için işe koyulmuşlardı, ilk işleri 1908 devriminden sonra da tahtını kurtarmayı beceren Sultan Abdülhamit'i hal etmek ve Selanik'e sürgüne göndermek oldu.[1]

1.8. Abdülhamit Döneminin Özellikleri

Abdülhamit Osmanlı devletini güçlendirmeye çalıştı. Bu amaca ulaşmak için orduya yeni ve gelişmiş silahlar aldı. Ayrıca donanmanın sayısını arttırdı. 1899'da Amerika'dan bir kruvazör İtalya'ya 1904'te beş gemi , Fransa'ya 4 torpido, Almanya'ya iki gemi ve İngiltere'ye iki gemi sipariş etti. Yine 1904 yılında Amerika'da yapılan Mecidiye askeri gemisini Osmanlı donanmasına ekledi. Ayrıca Abdülhamit eski gemileri tamir ettirdi ve bu gemileri yeni silahlarla donattı. Osmanlı İmparatorluğunda 1904'te 22 donanma aracı vardı.[2]

Abdülhamit demir yolları kurmaya büyük önem verdi.[3] Kültürün yayılmasını teşvik etti.[4] Ayrıca sağlık hizmetlerine büyük önem verdi, özellikle İstanbul'da, karantinalar açtı. Bazı salgın hastalıkların yayılmaması için önlemler aldı, Haydar Paşa'da bir tıp okulu açtı.[5]

Abdülhamit milletine eşit davrandı. Abdülhamit'in Arapları sevmesi; İmparatorluğu oluşturan diğer kavimlere aynı gözle bakmasına engel olmadı.[6] Bunlara rağmen Abdülhamit'in döneminde kötü uygulamalarda yapıldı. Bunların başında anayasayı durdurması gelir. Bu durum 1878-1908'e kadar sürdü. Bu süre

---

[1] Lewis, a.g.e.,s.215-216
[2] Yusuf Halil El-Yasui, Geçen Yılların Önemli Olayları, El-Maşrik Dergisi,Beyrut, 8. Yıl, sayı 1,Ocak 1905, s.2
[3] Osman Nuri, Abdülhamid Sani ve Devri Saltanatı Hayat Hususiyesi ve Siyasiyesi,1327 (1911),s. 715
[4] Watlin, a.g.e., s.115
[5] Patrick, a.g.e.,s.97
[6] Mustafa Eş-Şihabi, Arap Milliyetçiliğinden Dersler, Kahire, El-Kameriye Basımevi,1959,s.67

içinde Abdülhamit mutlak hakim oldu ve kendi politik amaçlarına ulaşmak için hükümeti alet olarak kullandı.[1] Basına sansür uyguladı. Basın yalnız tayin haberlerini ve reklamları yayınlamak gibi işlere bakıyordu.[2] Abdülhamit büyük bir hafiye ağı kurdu. Amacı serbest görüşleri bastırmak idi. Abdülhamit döneminde devlet dairelerinde rüşvet ve fesat yaygın idi. Yoksulluğa ve rüşvete karşı çıkmaya çalışsa da bunu başaramadı. Abdülhamit döneminde devlet dairelerinde görev alım-satım problemi vardı. Abdülhamit Osmanlı topraklarını koruyamadı. İmparatorluk Abdülhamit döneminde büyük toprak kaybına uğradı. Kars, Batum, Ardahan, Beserabya, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Kıbrıs 1878 Berlin Antlaşması'na göre kaybedildi. Mısır ve Tunus da bu dönemde elden çıktı.[3] Sultan Abdülhamit, Ermenilerin Batı'nın teşvikiyle çıkarttığı isyanları bastırıyor, kadın ve çocuklarına varıncaya kadar müslümanları kesen Ermenileri cezalandırdığı için de Ermeniler ve onların hamisi Avrupa onu Kızıl Sultan(le sultan Rouge) lakabını takıyordu. Tabi daha sonra bizim tarihçilerde, Ermenilerin uydurmuş olduğu bu terimi alıp, Batıperestik yapıları gereğince pervasızca kullanacaklardır. Bugün dahi Kızıl Sultan derken Emperyalist Batı dünyasını sevindirdiğimizin farkında değiliz.[4]

Burada Abdülhamit ile ilgili yazdıklarımızı şöyle özetleyebiliriz; Abdülhamit döneminin olumlu ve olumsuz yönleri vardı. Olumlu yönleri, devletin birçok alanda gelişmesine çalışması ulaşım alanında demiryolları ve telgraf hatlarını kurmasıdır. Abdülhamit'in kötü yönleri ise, hakim-i mutlak olması ve devleti tek

---

[1] Hamit, a.g.e.,s.608
[2] a.g.e.,s.610
[3] Halit Muhsin İsmail ve Asar İbrahim Salih Şükür, Hicaz, Suriye ve Irak'ta Tarihin Arap Meselesinde İhmal Ettiği Olayların Tarihi, Bağdat Basımevi,s.28
[4] Doç Dr. İhsan Süreyya Sırma ,II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, Beyan Yayınları, 3.B.. İstanbul, trz. S.47

başına yönetmek istemesi ve liberalleri susturmaya çalışmasıdır. Ayrıca büyüyen nüfuzuna karşı çıkamamış ve İmparatorluğun bir kısım toprağı kaybedilmiştir.

Abdülhamit'in yaptığı bazı şeylere hak vermek gerekiyor, Örneğin Abdülhamit tahta çıktığında İmparatorluk borç içindeydi. Bu durum yabancı devletlerin paralarını garanti etmek bahanesiyle Osmanlının işlerine karışmalarına neden olmuştur. Ayrıca Abdülhamit'i Osmanlı topraklarını korumamakla suçlamadan önce Abdülhamit'in karşı karşıya kaldığı durumu göz önüne alırsak, Abdülhamit döneminde her Avrupa ülkesi Osmanlı topraklarından bir kısmına sahip olmak için çalışıyordu. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını korumak çok zordu. Ayrıca Osmanlı'nın toprak kayıpları Abdülhamit döneminin sona ermesiyle bitmedi nitekim İmparatorluk Libya'yı 1911'de kaybetti.

Hafiye sistemine gelince, bu sistem Abdülhamit döneminin olumsuzluklarından biri olmasına rağmen Abdülhamit'e biraz hak verebiliriz, nitekim Abdülhamit'in düşmanları Abdülhamit'e karşı birkaç darbe girişiminde bulunmuşlardı. Ayrıca suikast girişiminde de bulundular. Ancak yine de Abdülhamit'in bu teşkilatla halk üzerinde büyük bir baskı kurduğunu inkar edemeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE IRAK'IN SİYASİ DURUMU

2.1. İkinci Abdülhamit Döneminde Irak'ta Valilik Yapanlar ve Onların Yaptıkları İşler

Irak, Mithat Paşa'nın Bağdat vilayetindeki görevinin sona ermesinden 1875'e kadar Bağdat tek vilayet idi. 1875'te Basra ikinci vilayet oldu.[1] Fakat Basra Valisi Sabit Paşa'nın Müntefik aşiretlerine karşı uyguladığı şiddet başarısız olduğu için Basra Vilayeti 1880'de geçici olarak lağvedildi.[2] Böylece Basra, Bağdat vilayetine bağlı bir sancak haline geldi.[3] Osmanlı yönetiminin 1882'de Basra'yı Bağdat'tan ayırmak ve Basra'yı tek başına bir vilayet yapma emrini çıkarmasına rağmen bu emir tekrar lağvedildi ve Basra Bağdat'a bağlı sancak olarak kaldı. Bu durum 1884'e kadar sürdü ve bu yılda Basra tekrar vilayet haline getirildi.[4]

Ayrıca 1879'da tekrar Musul vilayeti kuruldu.[5] Söz ettiğimiz dönemde çok sayıda vali Irak'ı yönetti. Bağdat vilayetini 15 vali yönetti. Bunlardan Abdurrahman Paşa iki defa Bağdat valiliğini yaptı. Basra vilayeti ise, vilayet 1875'te kurulduğundan itibaren Abdülhamit yönetiminin sona ermesine kadar 22 vali tarafından yönetildi. Bunlardan; Hamdi Paşa ve Muhsin Paşa bu görevi ikişer defa yaptılar.

---

[1] Basra Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.198
[2] Lorimer , a.g.e., s.2232
[3] Longrigg , a.g.e., s.376
[4] Ez-Zevra , 15.yıl ,sayı 1172, 13,10,1301 (05.08.1884)
[5] Longrigg, a.g.e., s.376

Musul vilayeti ise 1879'daki kuruluşundan itibaren Abdülhamit 'in yönetiminin sona ermesine kadar 25 vali tarafından yönetildi. Irak'a vali atamaları belirli bir sisteme dayanmıyordu. Böylece Irak'ı her türlü vali yönetti.[1] Örneğin Irak'ta hem genç hem de yaşlı valiler görev yapmıştır. Takyiddin Paşa ve Atallah Paşa buna örnektir.[2] Irak'ı yöneten valilerin bir kısmı çok kültürlü idi, örneğin Bağdat valisi Kadri Paşa Türkçe yanında Arapça, Fransızca ve Farsça'yı da iyi derecede biliyordu.[3] Buna rağmen bazı valiler çok kültürsüz idi.[4] Ayrıca bazı valiler yaptıkları işlerle tanındılar. Bunlar arasında Bağdat valileri Hacı Hasan Paşa ve küçük Namık Paşa ve Basra valisi Hamdi Paşa sayılabilir.[5] Buna rağmen bazı valiler yolsuzlukla tanındılar. Örneğin; Bağdat valisi Akif Paşa ve Musul valisi Zühdi Paşa[6] gibi. Bağımsızlığa kavuşmayı düşündüklerinden dolayı, Osmanlı devleti Irak'a, 1875'te Basra valisi olarak tayin olan Müntefik şeyhi Nasır Paşa'dan başka hiçbir Irak'lıyı Irak'a vali olarak tayin etmedi.[7]

Böylece Irak'a Türk, Arnavut, Giritli ve çok az olarak da Arap vali tayin edilmiştir. Bu valilerin yönetim sürelerine gelince, genellikle az sürdü, örneğin Bağdat valilerinin ortalama yönetim süreleri bir yıl ile üç yıl arası idi, buna rağmen bazı valilerin görev süreleri bir yıldan az sürdü. Buna örnek olarak Akif Paşa ve Kadri Paşa gösterilebilir. Ayrıca bazı valilerin hükümleri de çok sürdü. Örneğin; Takyiddin Paşa zira onun yönetimi altı yıl sürdü ve

---

[1] El-Azzavi , a.g.e., s.11
[2] Lorimer, a.g.e., s.2223
[3] El-Azzavi , a.g.e, s.82
[4] a.g.e.,s.97
[5] Lorimer, a.g.e, s.2232
[6] Eş-Şerki, a.g.e., s.45
[7] Abdülkerim Mahmut Gurabiye, Arapların Yeni Tarihinin Önsözü, Şam, Dimaşk Üniversitesinin Basımevi, 1960, c.I, s.209

Hasan Refik Paşa, onun da valiliği beş yıl sürdü.[1] Bağdat valilerini yaptıkları işlere göre üç bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde hiç bir şey yapmayan valiler gelir. Buna örnek Abdurrahman Paşayı gösteriyoruz.[2] İkinci bölümde az iş yapan valiler ; bunlardan Takyiddin Paşa, köprüler yaptı ve güvenliği sağlamaya çalıştı.[3] Ayrıca Hindiye Barajını yapan Sırrı Paşa da bu gruba girmektedir.[4]

Üçüncü bölümde çok iş yapan valiler gelir ki burada iki validen söz edebiliriz. Vali Hacı Hasan, pek çok okul açmıştır.[5] İç güvenliği sağlamaya çalıştı,[6] yoksullara önem verdi ve yoksullara ve kimsesizlere ekmek vermek için onlara özel bir ekmek fırını açtı.[7] Şahraban Belediyesini tesis etti.[8] İkinci vali küçük Namık Paşa idi, bu da bir çok okul açtı, bilimlerin yayılmasına çalıştı, Bağdat'ta Darülmuallimin ve köprüler yaptırdı, iç güvenliği sağlamaya çalıştı, devlet binalarını çoğalttı.[9]

2.2. Abdülhamit Döneminde Irak'taki Gelişmeler

İkinci Abdülhamit döneminde, Irak'ta en başta gelen olaylar arasında, Osmanlı Parlementosu'na Irak'tan parlamenter seçmek amacıyla 1876 yılının sonlarında Irak'ta yapılan seçimler gelir. Ama halk oylarını serbestçe vermediği için bu seçim gerçek anlamda bir seçim değildir. Çünkü üyeler halk tarafından

---

[1] Bağdat Vilayeti Salnamesi , 1329(1911), s. 308-309
[2] Bin Şavi Bey, a.g.e., s. 51-52
[3] Ez-Zevra , 18.yıl, Sayı 1295, 01.04.1304 (26.12.1886)
[4] El –Büstani, a.g.e., s.148-149
[5] Ez-zevra, 23.yıl, sayı 1477, 22.02.1309 (26.09.1891)
[6] Ez-Zevra, 23.yıl, sayı 1506, 25.09.1309 (23.04.1892)
[7] Ez-Zevra, 24.yıl , sayı 1521, 26.01.1310 (19.08.1892)
[8] Ez-Zevra, 24.yıl , sayı 1536 , 27.05.1317 (03.10.1899)
[9] Ez-Zevra, 32.yıl , sayı 1886, 16.08.1318 (09.12.1900)

değil, vilayet ve sancak idare merkezleri aracılığı ile seçiliyordu.[1] Böylece seçimler çok sakin bir ortamda yapıldı ve Bağdat vilayetinden üç parlamenter seçildi.[2] Bunlar, Abdurrahman Paçacı, Abdürrezzak Şeyh Kadir ve Menahim Danyal idiler.[3] Bunlar, Bağdat İstanbul'dan çok uzak olduğu ve o zaman hızlı ulaşım araçları bulunmadığı için parlamentonun birinci toplantısına yetişemediler.[4]

Ancak bu kişiler, Irak'ın durumu iyiye gitmesi için parlamento da önemli bir rol oynamadılar. Irak'ta o dönemdeki yaşanan bir başka olay da Osmanlı-Rus Savaşına kısmen de olsa katılması idi.[5] Nitekim Osmanlı'nın askerlere ihtiyacı olduğu için Irak'lıları askeri göreve çağırdı. Bazen bu işi zorla yapıyordu.[6] Burada bir noktayı belirtmekte yarar görüyoruz. Oda, bu savaşta Şeyhülislam'ın Cihat ilan etme yetkisini Abdülhamit'e vermesidir. Ayrıca söz ettiğimiz savaşta Osmanlı hükümetinin paraya ihtiyacı olduğu için, büyük vergiler konuldu. Bu da milletin geçimini zorlaştırdı. Ayrıca bu savaş için Osmanlı Hükümeti Bağdat vilayetinden çok sayıda deve talebinde bulundu.[7] Osmanlı hükümetinin paraya ve askere olan ihtiyacı, Irak'ta isyanlara yol açtı. Bu isyanlar Kerbela ve Necef'te oldu. Nitekim Kerbela halkı 1887'de askerlik yapmaya ve vergi vermeye karşı çıktı. Ayrıca Kerbela'da bulunan redif askerleri isyanı ilan ettiler ve bunlar yağmacılığa ve ticari kervanlara

---

[1] Ferit Bey, a.g.e., s.328
[2] Dr. Ali El- Verdi, Irak'ın Yeni Tarihinden Sosyal Yönler, Bağdat, Eş-Şaab Basımevi, 1972, c.III, s.35
[3] A.El-Azami, a.g.e., s.246
[4] Muhammed Kürt Ali, Şam Planları, Şam, Terakki Basımevi, 1925, c.III, s.103
[5] El-Verdi, a.g.e, s.35
[6] Lorimer, a.g.e., s.2215
[7] Muhammed Haşim El-Ketebi ve Başkaları, Sultan Abdülhamit Dönemi ve Arap Ülkelerine Etkisi 1876 –1909, Şam, Haşimiyye Basımevi, 1939, c.XI, s.235-236

saldırmaya başladılar, bu durum devleti sert davranmaya mecbur etti ve 24 Eylül 1877'de Kerbela'ya bir askeri güç gönderdi ve o isyanı şiddetle bastırdı. Ayrıca bu isyanı bastırmakta devlet, Beni Hasan ve Anza Aşiretlerinden de destek aldı. Ayrıca yaklaşık aynı tarihlerde Necef'te de millet isyan etti ve hükümet onlara karşı çıktı ve onları Küfe'ye geri çekilmeye mecbur etti ve bu isyan din adamı Seyyid Ali Bahrululum'un arabuluculuğuyla sona erdi. Bu din adamı onları isyandan vazgeçmeye ve Necef'e geri dönmeye ikna etti. Sonra da devlet onları affetti.[1]

Osmanlı - Rus savaşı, Irak'lıların genellikle Osmanlı'ya karşı ve özellikle Abdülhamit'e karşı bakışını etkiledi, nitekim Osmanlı ordusunun Irak'tan çekilmesi, halk içinde Osmanlı'nın zayıflığı düşüncesinin yayılmasına neden oldu.[2] Bu durum karışıklığa yol açtı. Ayrıca Osmanlı Devletinin Rusya'ya karşı savaşı kaybetmesi sonucu Irak'ta ve özellikle Bağdat'ta Abdülhamit'in sonunun yaklaştığı düşüncesi yayılmaya başladı. Son olarak Osmanlı-Rus savaşının sonucu olarak Abdülhamit, Irak'ın da içinde bulunduğu Arap ülkelerine para konusunda ve askeri güç konularında daha çok önem vermeye başladı.[3]

2.3. İslam Birliği Politikasının Irak'ta Uygulanması

Osmanlı Devleti İslam birliği politikasına Irak'ta uygulamak amacıyla dini konulara çok önem verdi. Yeni camiler yapmak ve eski camileri tamir ettirmek ayrıca camilere bağışta bulunmak, örneğin Abdülhamit 1887 Basra'da

[1] El-Azzavi, a.g.e., s.35
[2] Lorimer, a.g.e., s.2216
[3] El-Ketebi, a.g.e., s.233

bulunan Zübeyir Camini tamir ettirdi ve camide bulunan iki türbeye ipekten yapılmış iki kisve konmasını emretti.[1] Ayrıca 1891'de Kabe'ye özel yapılan perdelerden iki tanesini Irak'a gönderdi, birini İmam Azam türbesine öbürünü de İmam Ebu Yusuf türbesine koymalarını emretti.[2] Ayrıca Abdülhamit bazı camileri de kendi parası ile tamir ettirdi.[3] Abdülhamit 1886'da Peygamberin bazı kıllarını Irak'ın bazı camilerine gönderdi. Rivayet edildiğine göre Bağdat Valisi Hasan Paşa bu kılları kendisi halka gösteriyordu.[4] Ayrıca Abdülhamit Bağdat'a bağlı sancaklara ve kazalara beş din adamı tayin etti. Ayrıca İslam birliği politikasını Irak'ta uygulanmasını başka bir yönü de, Osmanlı Hükümeti Yezidileri* İslam'a girmeye ikna etmeye çalışıyordu. Bu amaca ulaşmak içinde Ferik Ömer Vehbi 1892'de Yezidleri ikna etme amacı ile Irak'a gönderildi.[5]Ayrıca İslam birliği politikasını uygulamak amacı ile Irak'a İmam Azam Camisini ziyaret etmeye ve orada dini bilimleri öğrenmeye gelenlere büyük paralar tahsis etti.[6] Nitekim Abdülhamit 1899'da İmam Azam camisine gelen dervişlere ve din bilimlerini öğrenenlere yıllık olarak 70.000 kuruş tahsis etti. Ayrıca devlet Mevlit kandiline ve Miraç kandiline büyük önem verdi.[7]

---

[1] El-Ketebi, a.g.e., s.250
[2] Ez-Zevra, 23.yıl, sayı 1503, 05.09.1309 (03.04.1892)
[3] Basra Vilayeti Salnamesi, 1311 (1894), s.105
[4] Haşim El- Azami, İmam Azam Cami'nin ve Azamiye Camilerin Tarihi, Bağdat, Ani Basımevi, 1964, c.I s.72
[5] Dr. Davut El-Çelebi, Musul Elyazıları, Bağdat, Fırat Basımevi, 1927, S.252
* Yezidiler: Yezidig Kürdistan'da ismen müslüman ve hakikatta akaidi islamiyeye büsbütün muğayır inanca bağlı bir taife olup bunlar kudret ve hilketi alemde cenabi hakka şeytanı teşrik(ortak) yapıyorlar. Bunlar melki tavus tesmiye ettikleri iblis'e ibadet ederler. (Kamus El-Alam, yazarı Şemseddin Sami, c. VI, s. 1798 Mahrem matbaası İstanbul 1316 (1898)
[6] Ez-Zevra, 31.yıl, sayı 1831, 07.05.1317 (13.09.1899)
[7] Ez-Zevra 24.yıl, sayı1543, 02.08.1310 (19.02.1893)

2.4. Osmanlı Yönetiminin Irak'ta Islahat Yapmaya Verdiği Önem

Abdülhamit genellikle Irak'ta ve özellikle Bağdat'ta Islahat yapmaya önem verdi.[1] Nitekim Osmanlı yönetimi 1884'te İstanbul'da bir komisyon teşkil etti. Bu komisyonun amacı; Bağdat'ta Islahat yapmak idi, ama bu komisyon sadece birkaç yetenekli öğretmeni Bağdat'a gönderdi.[2]

Ayrıca Osmanlı yönetimi Irak'ta Islahat yapma amacıyla 1892'de Ferik Ömer Vehbi Paşa'yı Irak'a gönderdi.[3] Fakat onun ıslahatı Musul vilayetini aşamadı.[4] Ayrıca Abdülhamit 1901'de İstanbul'da tüm bakanlıklardan temsilci toplayarak bir komisyon kurdu. Bu komisyonun amacı Bağdat'ı geliştirmek idi.[5]

Abdülhamit 1907'de Irak'ta Islahat yapmak amacıyla İstanbul'da yüksek bir komisyon teşkil etti. Kastamonu valisi olan Nazım Paşa başkanlığında ve Aydın vilayetinin eski mali müdürü olan Kemal Efendi ve Manastır vilayetinin eski kadısı olan Avni Efendi'nin üye olduğu bir komisyondu. Irak'a giden bu komisyonun amacı Irak'ın ıslahat gerektiren yönlerini araştırmak idi.[6] Bu komisyona yardım etmek amacıyla Bağdat vilayetinde bir danışmanlık heyeti kuruldu.[7] Bu komisyon bazı işlere kalkıştı. Bunlar arasında bazı memurların işlerine son vermek ve bazılarının yetkilerinden emin olmak için sınav düzenlemek vardı.[8]

---

[1] Fuat Meydani,"Arap Meselesinde Ajanlık Sırları",El-Esrar Dergisi,1.yıl, sayı 15,12.07. 1938, s.1
[2] Ez-Zevra, 17.yıl, sayı 1226, 24.09.1302 (07.07.1885)
[3] Sıdık Ed-Demeluci,, El-Yezidiye, Musul, İttihat Basımevi, 1949, s.317
[4] Abbas El-Azavi, Yezidilerin Tarihi ve Akidelerin Aslı, Bağdat Basımevi, 1935, s.130
[5] Ez-Zevra, 23.yıl, sayı 1921, 17.09.1319 (28.12.1901)
[6] Ez-Zevra, 39.yıl, sayı 2151, 19.09.1325 (26.10.1907)
[7] Ez-Zevra, 39.yıl, sayı 2154, 17.10.1325 (23.11.1907)
[8] Ez-Zevra, 39.yıl, sayı 2156, 09.11.1325 (14.12.1907)

Ayrıca vilayet merkezinde okul açmakta sayılabilir.[1] İşlerinin sona ermesinden sonra komisyon 26.01.1908 Basra vilayetine gitti.[2]

2.5. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Irak'ta Siyasi Durum

Bu konuya girmeden önce Iraklıların 1908 devrimine karşı görüşünü belirtmek istiyoruz. Millet bu devrimi şaşkınlıkla karşıladı ve yeni yönetimin sloganlarını kavrayamadı. Ayrıca bazı din adamları bunlardan Kazım el-Yezdi anayasa devrimini İslamdan çıkmak olarak nitelendirdi. Ayrıca halkın hürriyetten tek anladıkları şey Müslümanları başkaları ile eşit olarak tutulmasıydı ve bu müslümanların önemini azaltıyordu.[3] Halkın bir kısmının devrime karşı çıkma nedeni, devrimin Abdülhamit'in otoritesini azaltmaya çalışması idi. Devrim Basra'da büyük bir şaşkınlıkla karşılandı.[4] Musul'da devrim olumlu karşılandı, fakat halkın devrime inancı yoktu. Devrimin Musul valisi olan Mustafa Abit Paşa azledildiği için Musul halkı devrimi olumlu bir şekilde karşıladı.[5] Ayrıca kürtlerde devrimi olumlu kabul etmediler çünkü devrimin İslam'dan uzaklaşmaya neden olmasından korktular.[6] Arapların ünlü adamları ve zengin ailelerin başkanları ve alimler devrim için yeterli nedenlerin olmadığını düşünüyorlardı.[7] Karşı tarafta devrim kültürlü insanlar içinde olumlu bir şekilde karşılandı ve onlar devrimde hürriyet ve gelişme yolunu buldular. Ayrıca devrimi destekleyenler arasında Irak'ın ünlü şairleri Cemil Sıdki Ez-Zehavi

---

[1] Ez-Zevra, 40.yıl, sayı 2164, 04.02.1326 (07.03.1908)
[2] Ez-Zevra, 39.yıl, sayı 2160, 28.12.1325 (01.02.1908)
[3] El-Azzavi, İki İşgal Arası Irak Tarihi, c.VIII, s.160
[4] Tevfik Es-Süveydi, Hatıratım 50.yıl Irak ve Arap Meselesi Tarihinden, 1.B, Beyrut, Darü-l Gad Basımevi, 1969, s.19
[5] Necdet Fethi Safvet, Irak Yabancı Diplomatlar Hatıratında, 1.B, Beyrut, Asri Kütüphanesinin Yayınları, 1969, s.76
[6] Sıddık Ed-Demeluci, Kürtlerin Behdinan İmareti, Musul, El İttihat El-Cedid Basımevi, 1952,s.155
[7] El-Azzavi, a.g.e, s.161

ve Muhammed Rıza eş-Şibibi de var idi.[1] İttihat ve Terakki'ye katılanlar devrimi çok olumlu bir şekilde karşıladılar ve devrime çok umut bağladılar, ve hürriyetin ve eşitliğin yayılacağını ümit ettiler. Necef'te bazı din adamları Abdülhamit'e telgraf çekerek, anayasayı uygulamasını istediler. Necef ve Kerbela'da bulunan İran'lılar devrimi destekllediler ve onlar Türkiye'de İran anayasa devrimini desteklemesini umdular. Hristiyanlar ve Museviler Müslümanlarla eşit olduklarından dolayı devrimi destekllediler. [2] Ama aşiret bölgelerinde hiçbir tepki olmadı. Resmi olarak yönetim anayasasının iadesini büyük törenlerle karşıladı. Nitekim Bağdat vilayetinden, vilayete bağlı tüm kaza, sancak, nahiyelerden anayasanın iadesini kutlamak için devlet binalarının süslenmesi istendi.[3]

Musul'daki kutlamalar 10 Ekim 1908'e kadar gecikti ve bu tarihte Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin genel merkezi tarafından Musul'a bir heyet gönderildi ve kutlamalar yapıldı. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti Musul'un yerel yönetimden halkı özellikle aşiretleri anayasa konusunda aydınlatmasını istedi. Cemiyet ayrıca görevlilerin anayasaya uymalarını istedi ve anayasaya karşı kötü davrananları cezalandıracağını bildirdi.[4] Anayasa döneminde Irak'ın durumu iyiye doğru gidiyordu, nitekim Irak çok sayıda fiili kazançlar elde etti. Basın özgürlüğü, yeni gazetelerin çıkmasına yol açtı.

---

[1] Muhammed Ali Kemaleddin, Irak'ta Fikri Gelişme, 1960, s.27
[2] a.g.e.,s.29
[3] Yusuf Rezküllah Guneyma, Irak'ta Musevilerin Tarihi,1. B., Bağdat, Fırat Basımevi, 1924, s.179
[4] Musul Gazetesi, 24.yıl, sayı 885, 09.08.1326 (05.09.1908)

Bunlar; Bağdat, Irak, Er-Rakib, İrşad, İnkilab, Taavun gazeteleri idi.[1] Nitekim bundan önce her vilayette bir gazete çıkıyordu. Ayrıca Basra ayanı olan Ahmet Paşa Ez-Züheyir İstanbul'da Düstur gazetesini çıkardı.[2] Ayrıca eski dönemin yayın yasakları da kaldırıldı, nitekim Bağdat vilayetinin maarif müdürlüğüne gelen emirle kitapların izin almadan yayınlanmalarına izin verildi.[3]

Ayrıca bu dönemin Irak'a başka faydaları da tutuklulara Af çıkarıldı.[4] İstanbul'da tutuklu bulunanların Irak'a dönmelerine izin verildi.[5]

Ayrıca bu dönemde kötü memurlar işten atıldı ve yerlerine yetenekli ve iffetli memurlar getirildi. Ama burada önemli bir şeyi belirtmemiz gerekir ki anayasa döneminde memurlar sadece fesat ve yeteneksiz olduklarından değil siyasi nedenlerden dolayı da işten atıldılar. Örneğin Abdurrahman Paşa En-Nakib Bağdat belediye başkanlığından atıldı.[6] Ayrıca devlet yazışmalarında Arapça kullanıldı ama bu uygulama çok yavaş bir şekilde gelişti. Devlet işlerinde Dilekçelerin Arapça verilmesine izin verildi.[7] Anayasa döneminde Irak'ın siyasi olaylarından biride, ikinci Osmanlı Parlamentosu için Irak'ta seçim yapılmasıydı. Kazananlar Osmanlı Parlamentosunda Parlamenter olacaklardı. Böylece Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de Bir ferman çıkararak tüm valiler 1876 anayasasına göre seçimlerin yapılamasını emretti.

---

[1] Abdürrezzak El-Hasani, Irak'ın Basın Tarihi, Necef, Gura Basımevi, 1935, c.I, s.47-48
[2] Er-Rakib gazetesi, Bağdat, 1.yıl, Sayı7, 18.02.1327 (11.03.1909)
[3] Er-Rakib, 1.yıl, Sayı 1, 06.01.1327 (29.01.1909)
[4] Richard Coke, Bağdat Selam Şehri, çev: Dr. Fuad Cemil ve Dr. Mustafa Cevat, 1.B, Bağdat, Şefik Yayınevi, 1967, c.II, s.182
[5] Süleyman El-Fayzi, Mücadelenin Şiddetinde, Bağdat, Ticaret ve Basın Şirketi, 1952, s.65-66.
[6] El-Azzavi, a.g.e., s.174
[7] El-Hasani, a.g.e., s.47-48

Böylece Irak'ta seçimler sonbahar 1908'de başladı ve aynı yıl kasım ayında sona erdi.[1] Bu seçimlere milletin gerçek temsilcileri katılmadılar.[2] Böylece millet oylarını serbestçe kullanamadı ve seçimler atama yoluyla yapılmış gibi idi. Ayrıca Irak'lıların çoğu seçimin ne demek olduğunu bilmedikleri için seçime katılmadılar. Böylece seçimler çok sakin bir ortamda geçti. Sadece Basra'da seçimler üç kez yapıldı. Çünkü İttihat ve Terakki ; Basra'da seçimi kazanan Talip En-Nekip'e güvenmiyordu. Halbuki Talip En-Nekip her üç defada seçimi büyük bir farkla kazandı.[3] Bu seçimlerde İttihat ve Terakki'yi destekleyenler kazandı. Böylece Bağdat vilayetinden altı parlamenter seçildi. Bağdat sancağından üç parlamenter, bunlar İsmail Hakkı Baban, Ali El-Alusi ve Sasun Haskil, Divaniye sancağından da iki parlamenter bunlar, Şevket Rafat ve Mustafa El-Vaiz, ve Kerbela sancağından da bir parlamenter o da Abdülmehdi El-Hafız idi.[4] Basra vilayetinden altı parlamenter Basra sancağından Talip En-Nekip ve Ahmet Ez-Züheyir, Müntefik sancağından Rafet Es-Senevi ve Hızır Lütfi, İmara sancağından da Abdülmühsin Es-Sadun ve Abdülmecid Eş-Şavi, Musul'dan da beş parlamenter, Musul sancağından Muhammed Ali Fazıl ve Davuud Yusuvani, Kerkük sancağından Hacı Ali Mustafa Kirdar ve Salih En-Neftci, ve Süleymaniye sancağından da Mela Said Kerküklü seçildi.[5] Seçilen parlamenterlerin İstanbul'a uğurlanması için Irak vilayetinde büyük törenler yapıldı. Ayrıca Osmanlı'nın ikinci parlamentosunun açılışı münasebeti ile Irak vilayetinde büyük törenler

[1] El-Verdi, a.g.e., s.168
[2] Lutseky, a.g.e., s.400
[3] El-Verdi, a.g.e, s.167
[4] El-Allaf, Eski Bağdat, 1. B, Bağdat, Maarif Basımevi, 1960, s.170
[5] El-Azzavi, a.g.e., s.165

yapıldı.[1] Irak'ın bazı parlamenterleri İstanbul'a 28 Ocak 1909'da yani parlamentonun açılışından 40 gün sonra ulaştılar. Böylece Irak parlamenterleri parlamentonun ilk oturumlarında hazır bulunamadılar.[2] Parlamenterlerin meclisteki rolüne gelince, bunlar bazı önerilerde bulundular. Bu önerilerin bazıları Osmanlı devleti ile ilgili bazıları da Irak'la ilgili idi. Osmanlı ile ilgili olanlar, Hakkı Beyin önerisi idi. Bu öneride Hakkı bey, Hicaz Demiryolunun Medine'yi Münevvere'ye kadar uzatılmasını istedi.[3] İkinci öneri Basra parlamenteri Talip En-Nekip tarafından verildi. Bu öneride Talip En-Nekip, körfez sahilinde bulunan Katar ve Katif'te inci avcıların önerilerini iletti. Bunlar Osmanlı'ya 50.000 liraya kadar vermeye hazır olduklarını belirttiler. Buna karşılık Osmanlı devleti onların güvenliğini sağlayacaktı. Ayrıca bunları korumak için körfezde iki geminin sürekli bulunması gerekiyordu. Talip En-Nekip Osmanlı Hükümeti'nden Irak'a silah girmesinin yasaklanmasını istedi. En-Nekip ertesi gün Harbiye ve Posta bakanlarına birkaç öneri verdi. Postayı nakletmekte İngiliz gemilerinden yardım ve ayrıca Basra, Katif, Acir aralarında bir gemicilik yolunun açılmasını istedi ve bu yolun ordunun erzakını ve devletin postasını nakletmekte kullanılmasını önerdi.[4] Irak parlamenterlerinin Irak'la ilgili önerileri şöyle idi, Bağdat parlamenterleri İsmail Hakk Babab'ın parlamentoya verdiği öneride, Bağdat ve Basra vilayetinde uygulanan vergi sisteminin tekrar gözden geçirilmesi isteniyordu. Ayrıca vergi toplamakta şeriate ve yasaya aykırı yollar kullanıldığını ve halkın büyük bir zarara uğradığını

[1] El-Azzavi, a.g.e., s.169
[2] El-Verdi, a.g.e., s.169
[3] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, Sayı 102, 02.01.1327 (25.01.1909), s.6
[4] Takvim-i Vekayi,1.yıl, Sayı 148, 19.02.1327 (12.03.1909), s.13

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

belirtti.[1] Bağdat parlamenteri olan Sasun Haskil, parlamento başkanına verdiği tezkerede, Irak ile Suriye arası posta hizmetlerini geliştirmek ve Fırat vadisi boyunca birkaç posta merkezinin tesis edilmesini önerdi.[2] Ayrıca Kerkük sancağının iki parlamenteri, 1 Mart 1909'da parlamento başkanına bir tezkere vererek, devletin Kerkük'ü özellikle eğitim alanında ihmal ettiğini bildirdiler. Ayrıca eğitimin bu kötü durumunun nedeni olarak okullarda eski yöntemlerin uygulanması ve okul sayısının öğrenci sayısına karşın çok az olduğunu belirttiler. Tezkerenin sonunda Kerkük'te ve Kerkük sancağına bağlı büyük köylerde birkaç okulun inşa edilmesini istediler.[3] Ayrıca her iki parlamenter 3 Mart 1909'da Nafia bakanlığına bir öneri verdiler. Bu öneride Zabussağir nehrinin bir kısmının Kerkük'e çevrilmesi isteniyordu. Bunun faydaları şunlardı: tarlaların uğradığı sel felaketleri önlenecek, Bağdat ile Kerkük arası tarlaları sulanacak ve bu tarlaların verimi artacaktı. Ayrıca aşiretleri yerleşmeye ve ziraate teşvik edecek ve devletin askerlik hizmetini uygulamasına yardımcı olacaktı.[4] Ayrıca Bağdat parlamenteri olan Mustafa El-Vaiz 6 Mart 1909'da Divaniye sancağını geliştirmek için parlamentoya bir proje sundu. Bu proje dört noktadan ibaretti:

1-Sancağa namuslu memurlar tayin edilmesi

2-Divaniye sancağının merkezini Hille'ye nakletmek ve Divaniye sancağını kaza haline getirmek

[1] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, Sayı 124, 24.01.1327 (16.02.1909), s.8
[2] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, Sayı 137, 08.02.1327 (01.03.1909), s.2
[3] Takvim-i Vekayi, 1. yıl, Sayı 148, 19.02.1327 (12.03.1909), s.5
[4] Aynı sayı, s.8

3-İlgili makamların, Hindiyye Barajını tamir etmekle ilgili William Willcocks'un önerileri ve görüşlerini göz önüne alması

4-Devletin çiftçileri ziraata teşvik etmesi.[1]

Ayrıca Basra parlamenteri olan Talip En-Nekip 9 Mart 1909'da, Osmanlı yönetiminden, Basra'da aşiretlerin kaydedilmesi uygulanmasının dört yıl ertelenmesini istedi. Çünkü En-Nekip bu uygulamanın aşiretlerin yerleşmelerine engel olduğunu zannediyordu. Ayrıca aşiretler kayıt işlemlerinden kuşku duyuyorlardı.

Bağdat parlamenteri olan Şevket Rafat aynı gün bir öneri verdi. Bu öneride İslam döneminde açılan, Küfe ile Şam arasındaki yolun canlandırılması ve bu yolun Bağdat'a uzatılmasını istedi ve yolun yolcu ve posta nakledilmesi için kullanılması istedi.[2] Ayrıca Bağdat parlamenteri olan Mustafa El-Vaiz 13 Mart 1909'da Divaniye sancağında birkaç okulun açılmasını önerdi.[3] Aynı parlamenter parlamentoya iki rapor verdi. Birincisi Irak çiftçilerini temettü vergisinden muaf tutmak, ikincisi ise Irak çiftçilerini Osmanlı çiftçileri ile devlete verdikleri ürün payından eşit tutmak idi. Burada söylememiz gerekiyor ki 1909 yılının başlarından itibaren Irak parlamenterleri içinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı ve parlamenterler üç gruba ayrıldılar. İlk olarak Abdülmehdi El-Hafiz ve Sasun Haskil İttihat ve Terakkiye katıldılar. Mustafa El-Vaiz ve Şevket Rafat, Arap Birliği cemaatine katıldılar. Üçüncü grubu ise, Ali El-Alusi temsil ediyordu ve bu grup bağımsız idi.[4]

---

[1] El-Verdi, a.g.e., s.170
[2] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, Sayı 154, 25.02.1327 (18.03.1909), s.12
[3] Takvim-i Vekayi, 1. Yıl, Sayı 155, 26.02.1327 (19.03.1909), s.5
[4] Er-Rakib, 1. Yıl, Sayı 7, 18.02.1327 (11.03.1909)

2.6. 31 Mart Olayının Irak'a Etkisi

31 Mart olayları ile ilgili haberleri İstanbul'dan Irak'a geliyordu. Nitekim Sadrazam olan Tevfik Paşa Bağdat vilayeti yönetimine bir telgraf çekerek anayasaya ve şeriata göre çalışmalarını istedi.[1] Ayrıca İçişleri Bakanlığı 14 Nisan 1909 (1 Nisan 1325 R) Bağdat vilayetine bir telgaf çekerek İstanbul'un gergin durumunu yalanlayarak, milleti ve orduyu rahatlatmak istedi. Ayrıca 15 Nisan 1909 (2 Nisan 1325 R) de Bağdat'a gelen başka bir telgrafta Abdülhamit'in devrimciler hakkında çıkardığı genel affin, bundan sonra yapılan devrimler ve ayaklanmalar için geçerli olmadığı ve anayasaya ve şeriate karşı çıkanların cezalandırıldığı, ayrıca halkın silah taşımasının yasaklandığı belirtildi.[2]

Osmanlı hükümetinin, 18 Nisan 1909'da Bağdat vilayeti yönetimine çektiği bir telgrafta memurlardan ve halktan İslam şeriatına uymaları istendi.[3] Bağdat halkı, Osmanlı parlamentosunda parlamenter olan Mustafa En-Vaiz ve Sasun Haskil'e bir telgraf çekerek İstanbul'un durumunu öğrenmek istediler. Irak halkının 31 Mart olayına karşı tepkisine gelince, İttihat ve Terakki hasımları bu olayı olumlu bir şekilde karşıladılar. Ama İttihat ve Terakki'yi destekleyenler bu olayları şiddetle kınadılar.

Örneğin şair olan Muhammed Kazvini Abdülhamit'e bir telgraf çekerek tahtan inmesini istedi.[4] Ayrıca altıncı ordunun bazı subayları da bu olaydan

---

[1] Ez-Zevra, 40.yıl, Sayı 2205, 26.03.1327 (17.04.1909)
[2] Ez-Zevra, aynı sayı
[3] Er-Rakib, 1.yıl, Sayı 14, 01.04.1327 (23.03.1909)
[4] Muhammed Ali El-Yakubi, Babiliyyat, Necef, İlmiye Basımevi, 1955, c.III, s.6

dolayı rahatsızlıklarını belirtiler ve İstanbul'a birkaç kınama telgrafı çektiler.[1] Musul bölgesinin kumandanı ve birkaç subay adına da 17 Nisan 1909'da (4 Nisan 1325 R) çekilen bir telgrafta anayasayı canları ile korumaya hazır olduklarını belirttiler. Bağdat'taki ordu subayları da telgraf çekerek, devrimcilerin cezalandırılmasını istediler. Aksi takdirde devletin emirlerini yerine getirmeyeceklerini bildirdiler. Ayrıca, 31 Mart olaylarından sonra kurulan Tevfik Paşa hükümetinin istifasını istediler.[2] İttihat ve Terakki Musul şubesi, 17 Nisan 1909 bir telgraf çekerek Tevfik Paşa hükümetinin düşürülmesini istedi.[3] Irak parlamenterleri, 31 Mart olaylarını destekleyenler ve karşı çıkanlar olarak ikiye bölündüler. Basra parlamenteri olan Talip En-Nekip 31 Mart olaylarını destekledi ve İttihat ve Terakki'nin kaybetmesi münasebeti ile Basra'da bulunan babasına kutlama telgrafı gönderdi. Ama Bağdat parlamenteri olan Abdülmehdi El-Hafız 31 Mart olaylarını şiddetle kınadı.[4]

2.7. Abdülhamit'in Tahtan İndirilmesinin Irak'ta Yankısı

Bağdat'ta Abdülhamit'in Tahtan indirilmesi sakin bir şekilde karşılandı. Ama söyleyebiliriz ki Abdülhamit'in tahtan indirilmesi genel olarak Irak halkını ve özellikle müslümanları üzdü ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra ilk cuma namazında hatiplerin Sultan Abdülhamit adı yerine Sultan Muhammed Reşad'ı zikretmelerinde Müslümanlar hüngür hüngür ağlamaya başladılar. Ayrıca Hille halkı haberi duyduğunda hüngür hüngür ağlamaya başladı.

---

[1] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, sayı 193, 07.04.1327 (29.03.1909), s.3-4
[2] Takvim-i Vekayi, 1.yıl, sayı 193, 07.04.1327 (29.03.1909), s.6
[3] Takvim-i Vekayi, aynı sayı
[4] Er-Rakib, 1.yıl, Sayı 15,s.7, 08.04.1327 (30.03.1909)

Ayrıca Abdülhamit'in tahtan indirilmesi Musul'da büyük bir üzüntü ile karşılandı ve rivayet edildiğine göre, Osmanlı Devletinde Abdülhamit'in tahtan indirildiği haberini duyarken adamları sokaklarda ağlamaya başlayan tek vilayet Musul vilayeti idi.[1]

2.8- Irak'ta Osmanlı Yönetimine Karşı Hareketler:

İkinci Abdülhamit dönemi Osmanlı'ya karşı çıkan hareketlerle dolu idi. Nitekim kürtlerden Bedirhanoğulları, Osmanlı-Rus savaşını fırsat bilerek bağımsızlık elde etmeye çalıştılar ve Irak'ın bazı Kürt bölgelerini ele geçirdiler.[2] İmadiye ve Zaho ile Irak'ın dışında da bazı Kürt bölgelerini ele geçirdiler. Bedirhanoğuları'ndan olan Osman Paşa'yı o bölgelerin emiri olarak ilan ettiler. Ama bu hareket çok sürmedi ve Osmanlı yönetimi tarafından bastırıldı. Osman Paşa'da tutuklanarak İstanbul'a gönderildi.[3] Ayrıca Şeyh Ubeydullah 1880'de bir Kürt birliği kurmak için Kürt liderlerini Şemdinan'da konferansa davet etti ve kürt liderleri bu konferansa katıldılar. Şeyh Ubeydullah kürtlerden Osmanlı ve İran'a karşı savaşmalarını istedi ve Irak'ın büyük bölümünü ele geçirmek için bir plan hazırladı. Ubeydullah'ın planına göre, oğlu Şeyh Gazi Bağdat ve Ravenduz'u diğer oğlu Şeyh Abdülkadir'de Musul ve İmdadiye'yi işgal edecekti.[4] Ama bu plan uygulamaya konulmadı.

---

[1] Abbas El-Bağdadi, Irak ve Bağdat Durumu, elyazısı, Bağdat Edebiyat Fakültesi kütüphanesi No. 95, s.289-290

[2] V.F. Minorsky, Kürtler İle İlgili Görüşler, çev: Dr. Maruf Haznedar, Bağdat, Nücüm Basım evi, 1968, s.27

[3] Muhammed Emin Zeki, Kürdistan ve Kürtlerin Tarihinin Özeti, çev: Muhammed Ali Avni, Mısır, Saadet Basımevi, 1939, s.254

[4] Khalfeen, Kürdistanı Elde Etmek İçin Yarışma, çev: Dr. Ahmet Osman Ebubekir , Bağdat, Şaab Basımevi, 1969, s.128

Nitekim Şeyh Ubeydullah'ı İran'a karşı savaşında gizli olarak destekleyen Osmanlı yönetimi bu desteği kesti ve onu durdurdu. Şeyh Ubeydullah Osmanlı ve İran güçleri arsında sıkıştı ve işgal ettiği İran bölgelerini terk etmeye mecbur kaldı ve Osmanlı topraklarına geri döndü.[1] Bu olayların ardından kürtler 1908'e kadar önemli bir isyana kalkışmadılar ve durum sakinleşti.[2] 1908'den itibaren kürtlerle Osmanlı Yönetimi arasında ilişkiler kötüleşmeye başladı. Süleymaniye'de bulunan Berzenci aşireti Abdülhamit ile ilişkileri çok iyi olduğu için 1908 devrimine karşı çıktı.[3] Ayrıca Süleymaniye'de Berzenci aşireti Şeyhi Şeyh Sait Berzenci bir ayaklanma başlattı ve Süleymaniye'de yağmacılığa başladı. Dolayısıyla Süleymaniye'nin durumunu düzeltmek için halk Osmanlı yönetiminden yardım istedi. Bu duruma karşı Osmanlı yönetimi Şeyh Sait'i Musul'a sürdü. Sonra Şeyh Sait Ocak 1909'da Musul'da öldürüldü.[4] Kürtlerin başka bir lideri Abdüsselam el-barzani idi. Doğuda Ravenduz'dan, batıda İmadiye'ye güneyde Zabülkebir'den kuzeyde Türk sınırlarına kadar olan yerler onun nüfuzundaydı. Osmanlı Devleti vergileri yükselttiği için isyan ilan etti. Ayrıca Abdülsselam El-Barzani Musul'un yerli Yönetimine belirli bir para veriyordu.[5]

---

[1] Khalfeen, a.g.e., s.134

[2] Emin Sami El-Gamravi, Kuzey Irak'ta Kürtlerin Hikayesi, Kahire,1.B, Davü-l Hena Basımevi, 1967, s.150

[3] Almiss Bill, Irak'ın Yeni Tarihinden Bölümler, çev: Cafer Hayyat, Keşşef Basımevi ve yayınevi, 1949, s.58

[4] Meger Son, Gizlenen Bir Kişinin İki Nehir Arasına ve Kürdistan'a Yolculuğu çev: Fuat Cemil, Bağdat. Cumhuriyyet Basımevi, 1970, c.I, s.244

[5] Hasan Mustafa, Barzaniler ve Barzan Hareketleri 1932-1947,1.B., Beyrut, Darütteliaa Basımevi, 1963,s.20

Böylece Osmanlı yönetimi Abdüsselami Osmanlı devletini yıkmakla ve Rusya'dan destek istemekle suçlandı.[1]Abdüsselam El-Barzani Osmanlı Devleti'nin gönderdiği güce karşı biraz direnmesine rağmen, sonunda savaşı kaybetti ve kontrolünde bulunan yerler devletin kontrolüne geçti. Abdüsselam Doğu Anadolu'da Hakkari'ye kaçtı. Her nasılsa Osmanlı hükümeti, Abdülhamit'in azlinden sonra ve Bağdat valisi Nazım Paşa yardımı ile şeyh Abdüsselam'a af çıkardı ve ona tazminat ödedi.[2] Yezidiler'de Osmanlı devletine karşı çıktılar. Bunlar askerlik yapmaya karşı çıkmakla yetinmeyip askerlik bedellerini de vermiyorlardı.[3] Osmanlı Devleti'nin 1890'dan itibaren Yezidileri İslama çevirmek için gönderdiği askeri kuvvetler ve Yezidilerin bu arada uğradıkları zarardan dolayı bunlar devlete karşı çıktılar.[4] Bu kötü durum 1892'de zirveye ulaştı ve Osmanlı Devleti Yezidileri İslama çevirmek için Ferik Ömer Vehbi Paşa'yı Yezidilerin bölgelerine gönderdi. Ömer Vehbi, Yezidileri İslama girmeye ikna edemediği için onlara karşı güç kullanmaya ve sert davranmaya başladı. Şeyhan'da bulunan Yezidilerin tapınaklarını harabeye çevirdi. Böylece Yezidiler devlete karşı isyan ilan ettiler ve Ömer Vehbi Yezidilerle savaşa girdi. Ancak bir şey elde edemedi.

Osmanlı İslama çevirmek için barış yolunu seçti.[5] Bunun ardından Osmanlı hükümeti, Yezidilere zulmettiği için Ferik Vehbi Paşa'yı görevinden aldı.[6] Hükümetin bu adımı Yezidileri sevindirdi.

---

[1] Maruf Ciyarok, Mazlum Barzan'nın Trajedisi, Bağdat, Arabi Basımevi, 1954, s.55
[2] Muhammed El-Birifkari, Barzani Meselesinden Tarihi Gerçekler, Bağdat, Özel Basım ve Yayınevi, 1953, s.7-8
[3] Sıddik Ed-Demeluci, Yezidiye, Musul, İttihat Basımevi, s.511,1949
[4] Wills Budge, Irak'a Yolculuklar, çev: Fuat Cemil , 1. B, Bağdat: Dar Ez-Zaman Basımevleri, 1966, c.II, s.124
[5] Ed-Demeluci, a.g.e., s.510
[6] Es-Saiğ, a.g.e., s.319

Sonra Yezidiler Ferik Vehbi Paşa'ya yardım eden aşiretlerden intikam almaya başladılar ve ticari kervanlara saldırdılar dolayısıyla devlet 1895'te onlarla tekrar savaşa girdi.[1] Savaşta devlet güçleri kazandı ama ilişkiler tekrar iyiye doğru gitmeye başladı. Osmanlı hükümeti 1904'te Musul valisinin önerisiyle; Yezidileri para karşılığı askerlikten muaf tuttu.[2] Ancak ilişkiler Yezidilerin Sincar'da bulunan devlet binalarına saldırmaları ve geceleri askerleri öldürmeleri sonucu tekrar gerildi.[3]

Ayrıca Osmanlı yönetimine karşı başka bir hareket daha vardı. O da Vehabi mezhebinin hareketi idi. Osmanlı yönetimi Vehabi mezhebinin Irak'ta yayılmasını önlemeye çalıştı. Ancak bu mezhep azda olsa Irak'ta yayıldı. Bu mezhebi Irak'ın bazı ünlü kişileri destekledi. Mahmut Şükrü El-Alusi buna örnektir.[4] Böylece Bağdat'ın yerel yönetimi Abdülhamit'e bir rapor göndererek, El-Alusi'yi milleti Abdülhamit'e karşı kışkırtmak ve tüm mezheplere karşı bir mezhep icat etmekle suçladılar.[5] Böylece Osmanlı yönetimi 1905'te çıkardığı fermanla, Şükrü El-Alusi'yi Sivas'a, Sabit El-Alusi'yi Diyarbakır'a[6] ve aynı suçla Basra'nın tacirlerini Konya'ya sürdüler. Mahmut El-Alusi sürüldüğü yere giderken Musul'dan geçti ve Musul alimleri Abdülhamit'ten Alusi'nin Musul'da kalmasını istediler. Abdülhamit bu isteği kabul etti.[7]Daha sonra Abdülhamit, Alusi'ye ve iki yoldaşına af çıkardı ve 1905'te Bağdat'a döndüler.[8]

---

[1] Ed-Demeluci, a.g.e., s.511
[2] El-Musuli, a.g.e., s.252
[3] Ed-Demeluci, a.g.e, s.512
[4] Hayri Emin El-Ömeri, Irak'lı Ünlüler, Bağdat, Marifet Basımevi, 1955, s 10
[5] Muhammmed Behçet El-Eseri, Irak'ın Ünlüleri, Kahire, Selefi Basımevi, 1345 (1926), s.101
[6] Musul, 21.yıl, sayı 789, 26.04.1323 (30.06.1905)
[7] El-Fayzi, a.g.e., s.56
[8] Musul, 21. yıl, sayı 789, 26.04.1323 (30.06.1905)

Arap ülkücülük hareketlerine gelince bu hareketler 19.yy sonlarında başladı. Çünkü din, Irak milletini çok etkilemişti.[1] Ciddi bir hareket görülmedi. Ayrıca Irak halkı Müslüman bir yönetime bağlı kalmak istiyordu. Böylece milliyetçilik hareketleri 1908 devriminden sonra başladı. Irak'ta Abdülhamit'e karşı çıkanlara Irak'ın ünlü şairleri Maruf El-Rusafi, Abdülmühsin El-Kazimi ile Cemil Sıdki Ez-Zehavi de katıldı.[2] 1908 devriminden önce Irak'ta İttihat ve Terakki'nin gizli olarak şubeleri açıldı. Örneğin Hille'de Muhhammed El-Kazvini başkanlığı ile açılan şube böyle açılmıştır.[3] Böylece 1908 devriminden sonra Irak'ta İttihat ve Terakki şubeleri açılmaya başladı ve ilk şube 1908'de Bağdat'ta açıldı. Sonra Basra, Musul, Hille, Kerbela, Necef ve başka şehirlerde de açıldı ve Irak halkı adeta İttihat ve Terakki'ye katılmak için yarıştı.[4]

[1] Longrigg, a.g.e., s.375
[2] Adil Guneyim, Irak'ta Milliyetçiliğin Gelişmesi, Darü-l Kavmiyye Basımevi, 1960, s.7
[3] Yusuf Karkoşi El-Hilli, Hille Tarihi, 1.B., Necef, Hayderiye Basımevi, 1965, Birinci bölüm, s.158-159
[4] El-Verdi, a.g.e., s.163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AŞİRET PROBLEMLERİ

3.1. Osmanlı Hükümetinin Aşiretlere Karşı Kullandığı Yöntemler

Osmanlı hükümeti aşiretleri zayıflatmamaya çalışmıştır.[1] Bu amaca ulaşabilmek için kimi zaman olumlu önlemler almış kimi zaman da baskı uygulamıştır. Olumlu önlemler; aşiretleri yerleştirmek, ünlü aşiretlerin çocuklarına İstanbul'da okul açtırmak, aşiret şeyhlerini devlet memuru olarak tayin etmek onlara lakaplar ve nişanlar vermekti.[2] Ayrıca aşiretler arası anlaşmazlıkları çözmekti.[3] Diğer yandan baskı yoluyla aşiretleri vergi vermeye zorladı ve devlet aşiretlerin ayaklanmamaları için Irak'ın ünlü adamlarından yardım istedi.

Devletin kullandığı baskı yöntemleri: Aşiretlerin ayaklanmalarını bastırmak için askeri güç kullanılması, ayaklanan aşiret şeyhlerinin uzaklaştırılması ve aşiretlerin başka yerlere nakledilmesiydi.[4]

3.2. Aşiretleri Yerleştirme Politikası

Osmanlı Hükümetinin Mithat Paşa'nın valiliği sırasında uyguladığı aşiretleri yerleştirme politikası ikinci Abdülhamit döneminde de devam etti ve bu politikanın başarılması için ortamlar hazırlandı. Bazı aşiretler bu siyasete karşı çıktı ama bazı aşiretler olumlu karşıladı.[5] Örneğin Hilde'de 1872'de aşiret şeyhleri yerleşmek istediler ve devletten yer talep ettiler. Devlet onlara yardımcı oldu. İmara aşiretleri de

---

[1] Belge Saklama Merkezi, sıra 5, No 150/3 , Basra İle ilgili Raporlar,1917,s.10
[2] Lorimer, a.g.e., s.2230
[3] Willcocks,1908-1911 Yılları Arası Tanıdığım Irak,El-Bilad Gazetesi, yedinci yıl, sayı 437, 9.12.1935
[4] El-Eseri, a.g.e., s. 56
[5] Ez-Zevra, 4. Yıl, sayı 276, 23.04. 1289 (27.08.1872)

bu politikayı olumlu karşıladı ve 1872 de devlet tarafından yerleştirilmek istedi.[1] Hemavent aşireti de devletten yerleştirilmelerini istedi ve devlet onları da Bazyan kazasına yerleştirdi[2] Anza aşiretleri de Rezzazede'ye yerleştirildi[3]. Devlet aşiretleri yerleştirme politikasını uygulamak için zaman zaman güç kullanıyordu. Bu politikanın uygulanması sonucu devletin işi vergi toplanmasında ve ayaklanmaları bastırmakta kolaylaştı.[4]

3.3. Aşiretler Okulu (Aşiret Özel Mektebi)

Osmanlı yönetimi 1891'de İstanbul'da aşiret şeyhlerinin çocukları için özel bir okul açtı. Bu okulun açılmasının amacı aşiretlerin desteğini kazanmaktı.[5] Yönetim bu okulun 50 kişilik kontenjanın 12'sini Irak aşiretlerine ayırdı. Bu okulda öğrenci olabilmek için ünlü aşiretlerin şeyhlerinin çocuğu olmak ve 12-16 yaşları arasında olmak gerekiyordu. Her öğrenci aylık olarak 30 kuruş alıyordu ve ileriki zamanlarda maaş artıyordu.[6]

3.4. Yönetimin Aşiretlerle İlişkisi

Bu konuya girmeden önce yönetim ile aşiretler arası çatışma nedenlerini belirtmekte yarar görüyoruz. Yönetim ile aşiretler arası çatışma nedenleri ya aşiretlerin yağmacılığa kalkışmaları ya da devlete vergi vermemeleri idi.

Yönetimin ilişkileri Rabiaa, Dilım ve Zübeyd aşiretleri ile iyiydi. Bunun nedenleri; devletin gücünün artması, aşiretlerin yağmacılıktan vazgeçmeleri ve

---

[1] Ez-Zevra,.4. yıl , sayı 280, 08.07. 1289 (11.09.1872)
[2] Ez-Zevra, aynı yıl, sayı 297, 08. 09. 1289 (9.11.1872)
[3] Ez-Zevra, aynı yıl, sayı 322, 17.12.1289 (15.02.1873)
[4] Longrigg, a.g.e., s 374
[5] Ez-Zevra, 24. Yıl, sayı 1533, 06.05.1310 (26.11.1892)
[6] Ez-Zevra, 24. yıl, sayı 1516, 21.12.1309 (16.07.1892)

devletin aşiretlerin sevgilerini kazanmakta başarılı olmasıydı. Burada devlet ile kötü ilişkisi olan aşiretlerden de söz edeceğiz.[1]

3.4.1. El-Müntefik Aşireti

Müntefik aşiretinin devlet ile ilişkileri 1870 yıllarında iyi gidiyordu. Müntefik aşiretinin şeyhleri devlete yardımda bulundular. Örneğin; Müntefik şeyhi Nasır Paşa Zaho'dan Bağdat'a kömür taşımak için devlete 25000 kuruş yardımda bulundu.[2] Nasır Paşa Basra'ya saldıran İranlı aşiretlerin karşısına çıktı ve onları durdurdu. Buna karşılık devlet onu 1875'te Basra valisi tayin etti.[3] Nasır Paşa iki yıl sonra nüfuzu arttığı için özellikle vali ve müntefik şeyhi gibi iki göreve sahip olduğu için devlet tarafından azledildi.[4] Nasır Paşa 1877'de İstanbul'a çağırıldı.[5] 1885'te ölene kadar İstanbul'da kaldı.[6] Nasır Paşa'nın azli ile devlet ile Müntefik aşireti arasındaki ilişkiler kötüleşti ayrıca devlet Müntefik mutasarrıfı olan Falih Paşa'yı da azletti ve yerine Fehed Paşa'yı tayin etti. Daha sonra da Fehed Paşa yerine bir Türk mutasarrıf tayin edildi. Bu mutasarrıf Nasır Paşa ailesinden olmadığı için halk ona karşı çıktı. Devlet 1877'de durumun sakinleştirilmesi için oraya Ahmet Paşa başkanlığında askeri bir güç gönderdi. Ancak başarılı olunamadı ve Falih Paşa tekrar mutasarrıflık görevine getirildi.

3.4.1.1. Müntefik Devrimi

Bu devrimin başlamasında bazı etkenler vardı. Bu etkenlerin başında, Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı yönetiminin Nasıriye şehrinin yanına yeni

---

[1] Ez-Zevra, 4. yıl, sayı 311, 01.11.1289 (01.01.1873)
[2] Ez-Zevra, 4. yıl, sayı 314, 12.11.1289 (12.01.1873)
[3] Eş-Şarki, a.g.e., s.45
[4] Abdülmecid Hasan El-Gazali, Basra, Bağdat, Maarif Basım evi, 1941,s.81
[5] Abdullah En-Nasır, Sadun Tarihi, Necef Rai Basım evi, 1941, s.57
[6] Ez-Zevra, 17.yıl, sayı 1248, 17.03.1303 (24.12.1885)

bir kamp açması ve Osmanlı askerleri ile Müntefik adamları arasında çıkan çatışmalar geliyordu[1].

Başka bir etkende, 1880'de aşiretlerin arazilerinin tümünün devletin mülkü olduğuna dair Osmanlı tarafından bir karar çıkarılması ve aşiretlerin kaldıkları arazileri almaları gerektiğiydi.

Es-Sadun Müntefik arazilerini almaya kalkıştı. Böylece Müntefik Es-Sadun'a kira vermek zorunda kaldı ve durum iyice gerginleşti[2].

Bu durum sonucu Müttefik aşireti Mansur Paşa liderliğinde devlete karşı ayaklandı. Bağdat'tan Müntefik'e doğru kaçmayı başardı ve bağımsızlığını ilan etti.[3] Bu devrim tüm Müntefik aşiretini kapsadı. Devrimciler Nasıriye'den 3 mil uzaklıkta bir baraja saldırmaya çalıştılar ve barajı koruyan askerlerle çatışmaya girdiler. İki saatlik çatışma sonucu Müntefik Aşireti yenildi ve 30 kayıkları battı. Müntefik Aşireti Nasıriye'ye de saldırdı ve başarılı olamadı ve yaklaşık 150 kişi kayıpları oldu.[4]

Bu devrim sonucu iki görüş ortaya çıktı. Bağdat valisi olan Abdurrahman Paşa devrime barış ile son vermek istedi. Karşı tarafta altıncı ordu komutanı İzzet Paşa devrimin zor kullanılarak bastırılmasını istedi ve Sadun İmaretinin kaldırılmasını istedi. Osmanlı hükümeti durumu araştırmak için oraya bir komisyon göndermeye karar verdi.[5]

---

[1] Longrigg, a.g.e., s.373
[2] Şakir Mustafa Selim, Irak'ın Ehvarı ile ilgili Bir Çalışma, Bağdat, Rabita Basım evi, 1957,c.II,s.263
[3] El-Azzavi, a.g.e., s.54
[4] El-Azzavi, a.g.e., s.52
[5] a.g.e., s. 53

Osmanlı hükümetinin devrimi bastırmakta kullandığı yöntemler başarısız oldu aynı zamanda devrimciler saldırılarını Basra ve İmara'da arttırdılar. Bu durum altıncı ordu komutanını sinirlendirdi ve onun Abdülhamit'e telgraf çekerek, devrimin bastırılmama nedeninin hükümet sorumlularının Müntefik şeyhlerinden rüşvet almaları olduğunu bildirmesine neden oldu.[1] Bu telgraf devleti harekete geçirdi ve ilk olarak Abdurrahman Paşa valilikten azledilerek yerine eski Bağdat valisi Takyiddin Paşa vali olarak tayin edildi.[2]

Devrimi bastırmak için Bağdat, Basra ve İmara'dan güçler gönderildi.[3] Bu güçlerin liderliği altıncı ordu komutanı İzzet Paşa'ya verildi. Mansur Paşa, İzzet Paşa'ya savaştan vazgeçmesi için rüşvet olarak 30.000 lira sundu ama İzzet Paşa kabul etmedi.[4]

İzzet Paşa Mansur Paşa'dan Osmanlı'ya bağlı olduğunu ilan etmesini istedi ve ona üç gün süre tanıdı. Mansur Paşa cevap vermeyince İzzet Paşa, ordusuna Müntefik'e doğru haraket etmelerini emretti. Sekiz gün süren savaşı İzzet Paşa kazandı ve devrimi bastırdı.[5]

Müntefik şeyhleri de ilk olarak Şami'ye (Fırat'ın doğusu) ve sonra da Haviyze'ye kaçtılar.[6] Devrimin bastırılması sonucu Müttefik aşireti devlet kontrolüne geçti.[7] Aşiret mensupları iki yıl Havize'de kaldıktan sonra Osmanlı hükümeti 1884'te Irak'a geri dönmelerine izin verdi.[8]

---

[1] El-Azzavi,a.g.e, s. 53
[2] a.g.e, s. 55
[3] Basra Vilayeti Salnamesi, 1308, (1891),s.172
[4] El-Azzavi, a.g.e., s.55
[5] Ez-Zevra, 18. Yıl, Sayı 1295, 11.04.1304 (05.01.1887)
[6] En-Nasır, a.g.e., s.59
[7] Basra Vilayeti Salnamesi, 1308, (1891),s.172
[8] Hüseyin Halaf Şeyh Hazal, Kuveytin Siyasi Tarihi, Beyrut, Darül-kitap Basımevi, 1962,c.II,s.225

Bu devrimden sonra Müntefik aşireti ikiye ayrıldı. Mansur Paşa'nın oğlu Sadun Paşa yönetimin Müntefik'in işlerine karışmasına karşı çıkıyordu. Nasır Paşa'nın oğlu, Falih Paşa ise devleti destekliyordu.

Bu iki lider arası anlaşmazlıklar 1908 II. Meşrutiyet dönemine kadar sürdü. Yönetim de Falih Paşa'nın yanındaydı.[1] Sadun Paşa devlete karşı çıkınca devlet bölgeye askeri güç gönderdi.

Sadun Paşa birkaç defa bölgeyi terk ederek çeşitli yerlere sığındı. Kuveyt, Şamiye, Garraf'ta ve pek çok kez yönetimle savaşa girdi. Yönetim Sadun Paşa'yı yakalamak istedi ancak başarılı olamadı. Kuveyt şeyhi, Sadun Paşa'ya yaptığı yardımları kesince Sadun Paşa çaresiz kaldı ve Abdülhamit'ten kendisini affetmesini istedi ve Talip En-Nekip'in de yardımı ile Abdulhamit, Sadun Paşa'yı, 1904'te affetti.[2] Ama Sadun Paşa tekrar yönetime karşı çıkarak nüfuzunu arttırmaya çalıştı ve yönetimle tekrar savaşa girdi. Sadun Paşa'nın rakibi Falih Paşa'nın vefat etmesi, 1908'de İttihat ve Terakki kurulması ve Sadun Paşa'nın İttihat ve Terakki'yi desteklemesi sonucu devlet de onu destekledi. Böylece Sadun Paşa Muntefik'in tek şeyhi oldu.[3]

3.4.2. Şamar Aşireti

II. Abdülhamit döneminde Şamar'ın yönetimle ilişkileri genellikle sakindi. Nitekim Farhan Paşa ve Mecul Paşa Osmanlı'ya karşı çıkmadılar. Yönetimin yanında olan Farhan Paşa'ya Osmanlı tarafından ilk kez Paşa rütbesi verildi, adına iyi bir

---

[1] Longrigg, a.g.e., s.371
[2] Abdülcelil Et-Tahir, Irak'lı Aşiretleri, Beyrut, Dar Lübnan Basımevi 1972,c.I s.363
[3] Et-Tahir, a.g.e.,s.365

maaş tahsis edildi. Bunun nedeni devlete karşı çıkmamasının sağlanmasıydı. Farhan Paşa hükmü süresince devlete hiç karşı çıkmadı.[1]

Farhan Paşa çocuklarına Türkçe öğretmeye başladı.[2] Farhan Paşa yardımı ile Osmanlı Şamar aşiretini kontrol etti.[3] Farhan Paşa'nın devlete vefalı olması kuzeni Semir'i saklamasına mani olmadı, nitekim yönetim Semir'i Osmanlı askerlerini öldürmekle suçluyordu. Farhan Paşa'nın vefatından sonra oğlu Mecul Paşa yerine geçti.[4]

Bu dönemde yönetim Şamar'da kontrolünü arttırdı. Bağdat tacirlerinin mallarının Şamar Aşireti tarafından yağmalanması sonucu, Bağdat tacirleri, Bağdat valisine şikayetlerini bildirdiler. Bağdat valisi Hacı Hasan Paşa şeyh Mecul'u yanına çağırdı ve Şamar aşiretine tacirlere ödenmesi koşuluyla 13.000 kuruş ceza verdi. Şamarlar bunu tekrarladıkları takdirde ceza iki ve üç misli olacaktı.[5] Mecul Paşa Osmanlı Hükümetine yardıma devam etti. Kardeşi Hamid'i aşiret okuluna girmesi için İstanbul'a gönderdi.[6] Buna rağmen Şamar'ın bazı bölümleri Musul vilayetinde ticari kervanlara saldırmaya devam ettiler. Bu duruma karşı devlet, Ferik Ömer Vehbi'yi Şamar'ı yerleştirmesi ve onları kontrol altına alması için, 1892'de bölgeye gönderdi. Ömer Vehbi bu görevde başarılı olamadı ve Şamar ticari kervanlara saldırılarına devam etti.[7]

Bu saldırılar Mecul Paşa ile yönetim arasındaki ilişkiyi kıskanan gruplar tarafından yapılıyordu. Bu nedenle Mecul Paşa ile yönetim arası iyi ilişkiler devam

---

[1] El-Azzavi, Irak Aşiretleri, Bağdat, Bağdat basımevi, 1937,c.I,s.158
[2] Lorimer, a.g.e., s.2230
[3] Ez-Zevra, 14. Yıl,sayı1052, 26.11.1299 (09.10.1881)
[4] El-Azzavi, İki İşgal Arası Irak Tarihi, c.VIII, s.103
[5] Ez-Zevra, 23. Yıl,sayı 1485, 26.04.1309 (28.11.1891)
[6] Ez-Zevra, 23. Yıl, sayı 1518, 05.01.1310 (30.07.1892)
[7] Es-Saiğ, a.g.e., s.216

etti. Örneğin Mecul Paşa 1899'da altıncı orduya bir kaç at hediye etti. Buna karşılık devlet de onu ödüllendirdi ve ona bir nişan verdi.[1] Osmanlı hükümeti Mecul'e 1905'te, Bey lakabını verdi ayrıca yıllık olarak 200 Türk Lirası tahsis etti. Şamar Aşireti çobanlık ve ziraatla uğraşıyordu.[2]

3.4.3. Anza Aşireti

Hükümetin Anza aşireti ile ilişkileri genel olarak iyi gidiyordu. Hükümet Anza'yı iyice kontrol altına almıştı, nitekim şeyhlerini tayin ve azlediyordu, Örneğin Anza şeyhi olan Sacir El-Refdi'nin vefatından sonra yerine Abdulmuhsin El-Hezzal'ı tayin etti.[3] Fehed El-Hazzal'ın şeyhliği ise 1880'li yıllarda başladı ve aşiretinden vergi toplayarak devlete yardım etti.[4] Fehed'in şeyhliği çok sürmedi ve devlet tarafından azl olundu. Yerine Rakan tayin edildi. Bu durum Fehed ile Rakan arası anlaşmazlıklara yol açtı ve Rakan'ın öldürülmesiyle sonuçlandı.

Bunun ardından Bağdat valisi olan Sırri Paşa, Raka'nın oğlu İcil'i bir takım şartlarla şeyh olarak tayin etti. Bu şartlar; Şeyh İcil'in Bağdat vilayeti hazinesine yıllık olarak 60.000 kuruş ödemesi, aşiretine iyi davranması, aşiretini saldırı yapmaktan men etmesi ve Abdulhamit'in sözünden çıkmaması gerektiğiydi.[5] Böylece İcil 1907'ye kadar şeyh olarak kaldı. 1907'de Osmanlı hükümeti Fehed'i tekrar Anza'ya şeyh tayin etti.[6]

---

[1] Ez-Zevra, 31. Yıl, sayı 1832, 14.05.1317 (20.09.1889)
[2] El-Azzavi, a.g.e., s.72
[3] a.g.e., s.12
[4] Ez-Zevra 6. Yıl, sayı .322, 17.12.1289 (05.02.1873)
[5] Sırrı Paşa, Mektubat Sırri Paşa, İstanbul, Şirketi Mertebiye Basımevi, 1315 (1897), c.II, s. 82-83
[6] Ez-Zevra, 39. Yıl, sayı.2150, 01.09.01325 (08.10.1907)

Anza aşireti 1874'te Halep'ten gelen bir ticari kervana saldırdı ancak yönetim tarafından Bağdat, Musul ve Şehrezur'dan gönderilen jandarma kuvvetleri Anza Aşiretini bastırdı.[1]

3.4.4. Beni Lam ve El-Bu Muhammed Aşiretleri

Beni Lam Aşireti'nin yönetim ile ilişkileri Abdulhamit döneminin sonuna kadar iyi ve sakindi. Bu durum 1908'de aniden değişti. Nitekim Beni Lam Aşireti El-Bu Muhammed aşireti ile beraber yönetime karşı isyan ilan ettiler. Bu isyanın nedeni yönetimin iki aşiret arası arazilerle ilgili bir anlaşmazlığa karışmasıydı. Bu iki aşiret İmara'ya saldırdılar ancak hükümet güçleri onlara karşı çıktı. Yönetim bunun ardından Beni Lam şeyhi Gazban'ı şeyhlikten azletti ve tüm arazilerini müsadere ederek başka aşiretlerin şeyhlerine dağıttı. Bunun ardından şeyh Gazban İran'a iltica etti ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar orada kaldı. Sonra Osmanlı hükümeti tarafından Irak'a çağrıldı. El-Bu Muhammed'in yönetim ile ilişkileri genellikle iyi değildi. Nitekim yönetim onları ayırmak istiyordu. Bu aşiret devletin bu politikasına karşı isyan ilan etti. El-Bu Muhammed şeyhlerinden Sayhud, İmara'nın bir bölgesinin iki yıllık iltizam hakkını kazanmıştı. Sayhud bu paranın bir kısmını yönetime verip büyük bir kısmı ile Ahvar'a kaçtı. Bunun ardından bu aşiret Dicle nehrindeki gemilere saldırmaya başladı. Devlet onları durdurmak istedi ancak başarılı olamadı. Artık gemiler Dicle'ye kervan veya kafile halinde giriyorlardı ve her 40-50 gemi bir askeri gemi yardımı ile El-Bu Muhammed bölgesini geçiyordu. Irak'taki askeri güçler Osmanlı-Rus savaşına çekildiği için Irak'ta az sayıda asker bulunuyordu. Bunu fırsat bilen Sayhud saldırılarını arttırdı ve İngiltere'nin Halife

---

[1] Ez-Zevra, 6. Yıl, sayı 462, 04.06.1291 (18.07.1874)

adlı gemisine saldırdı ve birkaç yolcuyu öldürdü. İngiltere'nin suçluların yakalanmasını istemesi üzerine Osmanlı hükümeti Sayhud'un kalesini yıktı ancak Sayhud yakalanamadı.[1] İmara mutasarrıfı, devlete olan borçlarını ödemedikleri için Sayhud''un iki oğlunu tutuklattı.[2] Bu olayın ardından Sayhud Bağdat ile Basra arası vapurlara saldırmaya başladı.[3] Telgraf hatlarını da hasara uğrattı.[4] İsyanı bastırmak amacı ile Basra valisi Hamdi Paşa liderliğinde bölgeye askeri bir güç gönderildi, isyan bastırıldı ve isyancılardan 50 kişi öldürüldü. Devletin, Sayhud'a yaptığı ardı ardına baskınlar sonucu Sayhud önce Ahavar'a sonra da Havizeye kaçtı.[5] Basra valisi Hamdi Paşa da Sayhud'un oğlunu ve bir akrabasını rehine aldı ve İstanbul'a gönderdi. Oradan da Üsküp'e kadar uzaklaştırıldılar ve Üsküp'te bir yıl kaldılar.[6]

El-Bu Muhammed'in batı bölgelerine devlet tarafından el konulunca El-Bu Muhammed aşireti tekrar isyana kalkıştı. Basra valisi Mustafa Nuri Paşa durumu incelemek için bizzat İmara'ya gitti. İnceleme sonucu Basra valisi, İmara mutasarrıfını durdurdu ve El-Bu Muhammed'in elinden alınan yerleri iade etti.[7]

3.4.5. Caf Aşireti

II. Abdülhamit döneminde, yönetimin uyguladığı yerleştirme politikasından dolayı Caf aşiretinin yönetim ile ilişkileri pek iyi değildi. Bu politikadan kuşkulanan aşiret lideri Muhammed Paşa aşireti ile beraber İran'a göç etti. Musul valisi Tahsin Paşanın yardım etmesiyle Süleymaniye'ye geri döndüler. Hükümet Muhammed

---

[1] Belge Saklama Merkezi, Bağdat Dosya sırası 12, No s/57/4/2, Aşiretler Meselesi, s.28-29
[2] Fossel, a.g.e., s.27
[3] Bin Savi Bey, a.g.e., s.79
[4] Fossel, age, s.27
[5] Bin Şavi Bey, a.g.e., s.80
[6] Lorimer, a.g.e., s.2241
[7] Belge Saklama Merkezi, Bağdat Dosya sırası 12, No s/57/4/2, Aşiretler Meselesi, s.28-29

Paşa'yı da yeniden Halepçe'nin kaymakamı ve Caf aşiretinin başkanı olarak tayin etti.[1]

Caf aşiretinin yönetim ile ilişkileri gün geçtikçe iyiye doğru gidiyordu. Ancak bu iyi ilişkiler yönetim tarafından askeri güç gönderilmesine engel olmadı. Örneğin; Caf aşiretlerinden Mikaili aşireti yağmacılığa kalkıştığında onları durdurmak için yönetim tarafından bölgeye askeri güç gönderildi.[2] Caf Aşiretinin yönetim ile iyi ilişkilerinin bir örneği de, Muhammed Paşa'nın 1881'de altıncı orduya 100 at hediye etmesidir.[3] Bu iyi ilişkiler babası öldürüldükten sonra 1882 yerine geçen Mahmut bey dönemimde de sürdü. Devlet Mahmut Bey'e 1884'de Emir-ül-Ümera (Prenslerin Prensi) lakabını verdi.

Mahmut Paşa'nın liderliği çok sürmedi ve 1890'da görevinden uzaklaştırıldı. Bazı rivayetlere göre bu uzaklaştırma, Bağdat valisi Namık Paşa'nın emriyle oldu, çünkü Mahmut Bey, Küçük Namık Paşa, Şahrazur vilayetini ziyaret ederken onu soğuk karşılamıştı. Böylece Namık Paşa Mahmut Bey yerine kardeşi Osman Paşa'yı tayin etti.[4] Osmanlı yönetimi Caf Aşireti şeyhlerinden belirli miktarda para alıyordu ve vergi toplanmasına karışmıyordu. Yönetim Caf Aşireti'nin Irak'tan İran'a çevirilmesinden korkuyordu çünkü aşiretin yerleşim yerleri İran sınırına çok yakın idi. Bunun için yönetim Caf aşiretinin işlerine pek karışmıyordu. Buna rağmen Caf Aşiretlerinden olan Mikail aşireti 1878'de Karadağ'a

---

[1] Muhammed Emin Zeki, Süleymaniye Tarihi, çev: Mulla Ahmet Rojbeyani, Bağdat Genel Basım ve Yayınevi, trz, s.181
[2] El-Azzavi, a.g.e., s.39
[3] Ez-Zevra, 14.yıl, sayı 1057, 26.11.1299 (09.10.1882)
[4] Zeki, a.g.e., s.181-182

saldırdığında, devlet tarafından redif askerleri bölgeye gönderildi ve onlardan tazminat olarak 50.000 kuruş alınarak 36 şüpheli tutuklandı.[1]

3.4.6. El-Hemavend Aşireti

Hemavend aşireti küçük olmasına rağmen adamları yiğitlikle tanınıyorlardı ve devlete zaman zaman zorluk çıkartıyorlardı.[2] Hemavend'in yönetim ile ilişkileri birkaç aşamadan geçti. İlişkiler kimi zaman iyi bazen de kötü gidiyordu. Bu ilişkiler çoğu zaman Irak, İran arası ilişkilerin yansımasıydı. Irak İran ilişkileri kötü olduğunda bunlar yağmacılığı ve eşkiyalığı arttırıyorlardı. Çünkü Osmanlı yönetimi arkalarından gitse bile bunlar İran'a sığınacaklarından emindiler. Halbuki Irak ile İran arası ilişkiler iyi olduğunda bunların hareketleri büyük ölçüde azalıyordu.[3] 1870'li yıllarda iki taraf arası ilişkiler iyi gidiyordu. Örneğin; Bağdat valisi Rauf Paşa, Mithat Paşa valiliği sırasında İran'a giden Hemavend liderlerini Irak'a geri dönmeyi ikna etmeyi başardı. Ayrıca Hemavend liderlerinden olan Faki Kadir'de 1872'de Irak'a döndü.[4]

Rauf Paşa 1872'de Hemavend Aşireti'nden jandarmaya bağlı bir bölük oluşturdu.[5] Bununla beraber 1877 yılında Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaşmaları nedeniyle Osmanlı yönetimi bunları ödüllendirerek Hemavend Aşiretine Bazyan bölgesinden araziler verdi.[6] Bu iyi ilişkiler 1878'den itibaren, Hemavend ile Zengene arasında çıkan anlaşmazlıklarda, Osmanlı yönetiminin, Zengene Aşireti'ni tutması sonucu bozulmaya başladı ve Hemavend aşireti Osmanlı ordusu ile

---

[1] Ez-Zevra, 10 yıl, sayı 787, 22.10.1295 (20.10.1878)
[2] C.G.Admondz, Kürt ve Türk ve Arap, çev: Cercis Fethullah, Bağdat, Taymız Basımevi; 1971,575.
[3] El-Azzavi, a.g.e., s.64
[4] Ez-Zevra, 4.yıl, sayı 256, 12.04.1289 (18.06.1872)
[5] Ez-Zevra, 4.yıl, sayı 316, 19.11.1289 (19.01.1873)
[6] Zeki, a.g.e., s.191

çatışmalara girdi. Sonra İran'a geçtiler.[1] Hemavend Aşireti 1879'da Süleymaniye'ye saldırdı ve devlet güçleri şehre yetişinceye kadar şehri yağmaladılar.[2]

Bunlar Beyat Aşireti'nden bir grup ile Kızılırbat yolunda bir ticari kervana da saldırdılar ve kervanı yağmaladılar. Bunun üzerine yönetim suçluları takip etmeye başladı. Saldırganların bazıları Bayat Aşireti'ne bazıları ise Çemçemala sığındılar.[3]

Osmanlı ile Hemavend 1879'da aşireti bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma gereği Hemavend Aşiret'i Sirvan Vadisini terk ederek eski yerleşim yerleri olan Bazyan'a döndü.[4] Hemavend Aşiret'i 1881'de tekrar Süleymaniye'ye saldırdı. Ancak bu defa Osmanlı yönetimi, bir askeri güçle, onları şehre girmeden durdurdu. Hemavend'in bu saldırısından sonra Osmanlı yönetimi Hemavend Aşireti'ne büyük bir ordu gönderdi ve onları İran sınırının içlerine kadar kovaladı. Geri dönmeleri için silahlarını yönetime teslim etmeleri ve yalnız ziraatta çalışmaları şartını koydu. Ayrıca Hemavend'in bir kısmı Sina Çölüne kadar uzaklaştırıldı, ama bir süre sonra onlar da geri döndüler.[5]

Hemavend Aşiret'i 1885'te tekrar saldırılara başladı, nitekim bu yılda Hanekin'i yağmaladı.[6] Ertesi yıl Bazyan ve Karadağ'ı yağmalaması nedeniyle, yönetim bölgeye Muhammed Fazıl Paşa Ed-Dağıstani liderliğinde askeri güç gönderdi. İran da Hemavend'e karşı çıkmak için Osmanlı ile işbirliği yaptı. Aynı yıl

---

[1] Zeki,a.g.e, s.192
[2] Son, a.g.e., s.229
[3] Ez-Zevra, 11. Yıl, sayı 861, 6.10.1296 (23.09.1879)
[4] Zeki,a.g.e, s. 193
[5] Ez-Zevra, 14.yıl, sayı 1052, 26.11.1299 (09.10.1882)
[6] El-Azzavi a.g.e, s.79

İran Kermenşah hakimi liderliğinde bölgeye bir askeri güç gönderdi.[1] Bu İranlı askeri güç bir hile ile 1886'da Hemavend lideri Cuvan Mirhan'ı öldürdü. Bunun ardından Cuvan Mirhan'ın yerine oğlu Hama geçti.[2]

Osmanlı yönetimi İran'a kaçan Hemavend liderlerini Irak'a dönmeleri için çağırdı ancak dönerken onları Adana ve Trablusşam'a uzaklaştırdı.[3] Hemavendliler 1896'ya kadar burada kaldılar nitekim bu yılda geri dönmeye başladılar. Hemavend Aşireti'nin yönetim ile ilişkileri o tarihten itibaren 1908'e kadar normal seyretti. 1908'de Hemavend Aşireti'nin vergi vermemek için çıkarttıkları isyan sonucu devletle ilişkileri bozuldu. İki yıl süren isyan sırasında, Karadağ'daki askeri bölgelere saldırdılar.[4]

3.5. Yönetimin Aşiretlere Karşı Politikasının Değerlendirilmesi

II. Abdülhamit dönemi aşiretlerin ayaklanmalarıyla dolu olmasına rağmen, yönetim, aşiretleri kontrol altında tuttu. Bu aşiretler sadece şehirlerden uzak olan yerlerde yağmacılık yapabiliyorlardı. Halbuki bundan önce bu aşiretler yönetime karşı çıkıyorlar ve kimi zaman bazı aşiretler, Bağdat'ın da dahil olduğu kimi şehirlere saldırıyorlardı.[5]

Yönetim bu aşiretleri kontrol altına aldığından, şeyhlerin azilleri ve tayinleri yönetimin elindeydi. Aşiretler arası anlaşmazlıklar da yönetim tarafından çözülüyordu. Aşiret şeyhleride yönetimin bu davranışını genellikle olumlu karşılıyorlardı. Örneğin; Beni Lam ve El-Bu-Muhammed arasındaki anlaşmazlıklar

---

[1] El-Azzavi,a.g.e, s.84
[2] Zeki,a.g.e., s.184
[3] a.g.e, s.125
[4] Zeki, a.g.e., s.196
[5] Lorimer, a.g.e., s.2228

yönetim tarafından çözüldü ve iki aşiret arasında anlaşmazlığa neden olan bölge aşiretlere eşit olarak dağıtıldı. Ayrıca Şamar ve Dilim aşiretleri arasında 1891'de çıkan anlaşmazlıklar da yönetim tarafından çözüldü.[1]

Yönetimin, aşiretleri kontrol altına almasına yardım eden etkenlerden de bahsetmemiz gerekir. Osmanlı-Rus savaşının 1878'de bitmesinden sonra devlet Irak'ta birkaç askeri kamp açtı ve bu kampa savaştan geri dönen askerler de katıldı. Bunlarla beraber Osmanlı ordusunda subay sayısı arttığı ve aşiretlere karşı buharlı gemiler kullanıldığı için aşiretlerin üzerine gidiliyordu. Ayrıca Irak'ta yönetim tarafından birkaç jandarma merkezi de açıldı ve yönetimin su kanallarını kontrol etmesi aşiretler üzerindeki gücünü artırdı.[2] Ancak; yönetim, aşiretleri ortadan kaldırmayı başaramadı. Buna neden olan etken; aşiretlerin taşrada yaşamayı tercih etmeleriydi.[3] Yönetim aşiretlere karşı zorunlu askerlik sistemini de uygulayamadı. Ayrıca bu aşiretlerden vergi toplayamadığı da oluyordu.[4] Örneğin 1890'a kadar Afek Aşiretinden vergi toplayamadı.[5]

Bazı aşiretlerden de belirli bir miktarda vergi alıyordu. Yönetimin ayaklanmaları bastıramamasında rüşvetin de rolü vardı. Örneğin; El-Bu Muhammed Şeyhi Sayhud, üç kez isyana kalkıştı ama her defasında rüşvet vermesi nedeniyle affedildi.[6]

Anayasa dönemi aşiretler problemine yeni bir çözüm getirmedi ve bu dönemden önce hafifleşen isyanlar ve ayaklanmalar, bu dönemde kimi zaman geçen

---

[1] Ez-Zevra, 31.yıl,sayı 1857, 22.11.1317 (23.03.1900)
[2] Longrigg,a.g.e., s.373-374
[3] Et-Tahir, a.g.e., s.36
[4] a.g.e, s.34
[5] a.g.e., s. 35
[6] Fossel,a.g.e., s.27

dönemlerden daha da şiddetli oluyordu. Örneğin; yönetim 1908'de çıkardığı bir emir ile El-Bu Muhammed Aşireti vergi vermediği için kaldıkları bölgeyi terketmelerini istedi. El-Bu Muhammed aşireti Sayhud'un iki oğlu olan Abdulkerim ve Falih liderliğinde isyan çıkardı.[1] Dicle'de çalışan gemilere, özellikle de Osmanlı gemilerine saldırdılar. Kurna ile İmara arası telgraf kablolarını kestiler.[2]

Osmanlı yönetimi bu duruma karşı büyük bir askeri güç hazırladı ve El-Bu Muhammed bölgesine gönderdi. Ordu bölgeye yetiştiğinde kaçtılar. Nitekim bir kısmı Ehvar'a bir kısmı Arabistan'a kaçtı. Bir kısmı da Basra yönetiminden af istediler. Ancak Basra yönetimi af isteğini kabul etmedi.

Bu isyanın liderleri Arabistana kaçtılar ve Muhammara Şeyhi Hazal'dan sığınma hakkı aldılar. Abdülkerim 1910'a kadar Arabistan'da kaldı ve bu yılda Osmanlı yönetimince Irak'a dönmesine izin verildi. Falih Paşa'nın dönmesine de 1911'de izin verildi.[3]

---

[1] Et-Tahir,a.g.e. s.281
[2] Er-Rakib, 1.yıl, sayı 10, 10.03.1327 (01.04.1909)
[3] Er-Rakib, aynı yıl, sayı 12, 17.03.1327 (08.04.1909)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDARE, ORDU, BELEDİYE

4.1. İDARE

4.1.1. İdari Teşkilat

II. Abdülhamit döneminde idari teşkilat üç büyük bölüme ayrıldı. Bu büyük bölümlere vilayet deniliyordu ve bunlar sırasıyla; Bağdat, Basra ve Musul vilayetleriydi. Nitekim Bağdat birinci derecede, Basra ikinci derecede ve Musul da üçüncü derecede birer vilayetti.[1] Üç vilayette küçük bölümlere ayrılıyordu. Bu bölümlere sancak deniliyordu. Sancaklar da küçük bölümlere ayrılıyordu ve onlara kaza deniliyordu, kazalar da nahiye adı verilen küçük bölümlere ayrılıyordu, nahiyeler de köylere ayrılıyordu.[2] Vilayetler üç dereceye ayrıldığı gibi, sancak, kaza ve nahiyeler de üç dereceye ayrılıyordu. Bunları değiştirmek, örneğin; bir nahiyeyi kaza yapmak için irade-yi seniyye'nin alınması gerekiyordu.[3] Vilayetin başında vali bulunurdu, sancak, kaza, nahiye ve köylerde de sırasıyla mutasarrıf,kaymakam, nahiye müdürü ve muhtarlar bulunurdu.

---

[1] El-Azzavi, a.g.e., s.50
[2] Es-Suveydi, a.g.e., s.16
[3] Lorimer, Körfez Rehberi, çev: Katar Hakiminin Kültür Bürosu, Beyrut, Daru-l Arabiye Basım Yayın ve Dağıtımevi, 1970, Coğrafi Bölüm, c.III, s.1288

4.1.2. Vali

Vali, sultan tarafından verilen bir ferman ile tayin olurdu. Vali eğer İstanbul'da bulunursa fermanı bizzat atandığı yere götürürdü, eğer İstanbul'da bulunmazsa, ferman valinin tayin olduğu yere gönderilirdi.[1]

Burada valilerin tayin edilmesinde, rüşvetin rolünü belirtmekte yarar görüyoruz. Örneğin; Muntafik Şeyhi Nasır Paşa, 1875'te Babıali'de bulunan nüfuzlu kişilere 70.000 Sterlin rüşvet verdikten sonra Basra vilayetine vali tayin edildi. Gelenek gereği vali, vilayetinin karargahına yaklaşırken vilayet halkı onu törenlerle karşıladı. Törene, Bağdat'ta olduğu gibi altıncı ordu komutanı, vali vekili, altıncı ordu müfettişi, hükümet dairelerinin müdürleri, vilayet meclisi üyeleri ve vilayetin belli başlı adamları katılırdı.[2] Vali görevine başladıktan sonra, İstanbul'a bir telgraf çekerek telgrafta, vilayetin karargahına vardığını, vilayetin durumunu düzelteceğini ve halkın Sultan'a desteğini kazanmaya çalışacağını belirtiyordu. Ardından vali fermanı okutmak için bir gün ayarlıyor ve vilayetin ileri gelenlerinin katıldığı bir tören yapılıyordu. Geleneğe göre fermanı, kabiliyetli ve doğru dürüst okumaya gücü olan bir devlet daire müdürü okurdu. Ardından vali fermanda bulunan önemli konuları açıklar ve sırayla bunları yapacağına söz verirdi.[3] Valinin görevleri; kanunları uygulamak, örneğin, Mutasarrıf gibi büyük memurların işlerini gözetlemek, yılda bir veya iki defa vilayetin durumunu öğrenmek için vilayetin her

---

[1] Abdülkadir Baş Ayan El-Abbasi, Basra Tarihi Dönemlerde, Bağdat: Darül-Basri Yayınevi,1961, s.66

[2] "Türklerin İdaresi Bağdat'ta Nasıl İdi" yazarının adı olmayan Arap gazetesinde bir makaledir. 2.yıl, 05.06.1918

[3] El-Abbasi, a.g.e., s.66

yerini dolaşmak, Vilayet'te güvenliği sağlamak[1] ve isyanları bastırmak için ordudan yardım istemekti. Ayrıca gelirlerin toplanması, bu gelirlerin dağıtılmasını gözetleme hakkı ve gelirlerin yetmediği takdirde merkezi hükümetten para isteme hakkı da valiye verildi.[2] Vali, Sultanın temsilcisi olduğu için, yerel dini topluluklarla, yabancı konsoloslarla ve aşiret şeyhleri ile konuşma, aşiretler arası problemleri çözme yetkisi vardı. Valinin, vergi dairesi ve jandarmayı gözetleme ve iç işleri bakanlığına bağlı olmasına rağmen vilayetinde bulunan daireleri ilgilendiren bazı meselelerde başka bakanlıklarla görüşme yetkisi de vardı.[3] II. Abdülhamit döneminde valinin yetkileri azaldı, nitekim iç işleri ve maliye bakanlıkları 1885'te çıkardıkları emirlerle vilayetin tüm mali işlerini defterdara bıraktılar. Valinin yetkisi sadece, İmparatorluk tarafından idare edilen bazı devlet daireleriyle irtibat kurmaktı. Bunlar adliye, eğitim, sağlık, din, gümrük ve vakıflardı.[4] Bu dairelerin başkanları, raporlarını direk merkezi hükümete gönderiyorlardı ve emirleri de onlardan alıyorlardı. Valiye de bilgi için sadece emirlerin bir nüshası verilirdi. Böylece yönetim işlerinin yarısı valinin kontrolü dışında idi. Vali bu daireler hakkında şikayetleri inceleyebilirdi. Valilerin azli ise bir çok sebepten olabiliyordu. Valilerin kendi vilayetlerinin işlerini iyi bir şekilde yürütmemeleri bu yüzdendi. Örneğin; Bağdat valisi Akif Paşa, Bağdat halkının buğday ve arpa ihtiyacını karşılayamaması sonucu çıkan gerginliğe son veremediği için valilikten azledildi.[5] Bağdat valisi Mecid Bey'in azl olunma nedeni ise, 1906'da Kerbela'da askeri güçler ile İran'lı dükkan kiracıları arasında vergi

---

[1] Düstür, çev: Nevfel Efendi Nimetullah Nevfel, Beyrut Edebiye Basımevi, 1301 (1884),c.I, s.399-400
[2] a.g.e., s.400
[3] Muhammed Emin Es-Sükkeri, Semir El-Leyali, Şam Tarablus'u, Hazara Basımevi,1316 (1898), c.II, s.219-1898
[4] Ez-Zevra, 17. Yıl, Sayı 1239, 13 01 1303 (22.10.1885)
[5] Lorimer, a.g.e., s.1297

vermedikleri için çıkan silahlı çatışma idi.[1] Basra valisi Muhsin Paşada, 1901'de çıkan olaylara son veremediği için azledildi.[2] Bazı valiler de fesada karıştıkları için azledildiler. Örneğin; Bağdat valisi Takyiddin Paşa, İmara'da yapılan bir açık arttırmaya hile karıştığı için azledildi.[3]

Valiler genellikle büyük maaşlar alıyorlardı. Ancak Bağdat, Basra ve Musul valileri sıra ile 20.000, 17.000, 15.000 kuruş alırlardı.[4] Bu maaşlar 20. yy'nin ilk yıllarında artınca Bağdat valileri 30.000 kuruş, Basra valileri de aynı dönemde 18.000-26.000 kuruş maaş aldılar.[5] Burada bir şeyi belirtmekte yarar görüyoruz. Osmanlı yönetimi yetenekli valileri ödüllendirirdi, örneğin; Osmanlı yönetimi Bağdat valisi Mustafa Asım Paşa'yı görevini iyi bir şekilde yerine getirdiği için ödüllendirdi ve maaşını 8.000 kuruş arttırdı ayrıca bir altın nişan da verdi.[6] Musul valisi Mustafa Bey'in, vilayetinde vergi toplamaya verdiği önemden dolayı maaşı 20.000 kuruşa çıktı.[7]

4.13. Vali Yardımcısı

Bu görevin uğradığı değişikliğe rağmen, vali yardımcısının en önemli görevleri, valiye gelen mektuplara bakmak ve mektuplarda bulunan istekleri valiye sunmaktı. Vilayetin başka önemli memurlarından defterdar, vilayetin hesaplarında

---

[1] Binşavi Bey, a.g.e., s.90
[2] Lorimer, Körfez Rehberi, Tarihi Bölüm, c.IV, s.2236
[3] El-Azzavi, a.g.e., s.86
[4] a.g.e, s.50
[5] Lorimer, Körfez Rehberi, Coğrafi Bölüm, c.III, s.1296
[6] El-Azzavi, a.g.e, s.84
[7] Musul, 21. yıl, sayı 808, 07.12.1323 (01.02.1906)

sorumluydu. Sonra defterdar vilayetin tüm mali işlerinden sorumlu oldu. Defterdarlardan sonra postacı, vilayete gelen mektuplardan sorumluydu.[1]

4.1.4. Mutasarrıf

Mutasarrıf Sultan tarafından tayin olunurdu. Bu görevi almadan önce Sultan'a karşı vefalı olmaya yemin ederlerdi.[2] Mutasarrıf'ın görevleri; valilerin emirlerini sancaklarda yerine getirmek, jandarma işlerine bakmak, nahiye meclislerinin toplanmasını sağlamak ve aldıkları kararları vali izni ile uygulamaktı.[3] Sancak muhasibi sancağın önemli memurlarındandı. Sancakta devlet hesaplarını kontrol ederdi. Sancağın diğer önemli memuru da Sancak Müraselat Müdürü idi. Bu da sancağın tüm mektuplarından sorumluydu.[4] Mutasarrıfların maaşlarına gelince; birinci derecede mutasarrıfların maaşı 7.500 kuruş, ikinci derecede olan mutasarrıfların maaşı 5.000 kuruşdu.[5]

4.1.5 Kaymakam

Kaymakam Sultan tarafından tayin olurdu. Sultana bağlı olmaya yemin ederdi. Kaymakamın görevleri; kazaya bağlı devlet dairelerinin ve jandarmanın işlerine bakmak, kazada mahkemelerin aldıkları kararları yerine getirmek, mutasarrıfın iznini aldıktan sonra nahiye meclisini toplanmaya çağırmak ve çıkan kararları uygulamaktı. Kaymakamın bir başka görevi de Nahiye müdürlerini teftiş etmekti.[6]

---

[1] Düstür, s.400-401
[2] Basra, 1. yıl, sayı yok, 07.07.1313-(23.12.1845)
[3] Düstür, s.405
[4] a.g.e., s. 406
[5] Lorimer, a.g.e., s.1296
[6] Düstür, s.407

Bağdat vilayet meclisi, 1898'de aldığı bir karar ile ağnam vergisinin toplamasını kaymakamlara bıraktı. Onlar da jandarma yardımı ile bu görevi yapıyorlardı.[1] Sonra bu görev için başka memurlar tayin edildi ve kaymakamların bu yetkisi ellerinden alındı.[2] Şunu belirtmek gerekir ki yönetim kaymakam ve nahiye müdürlerinin yeteneklerini arttırmaya çalışıyordu. Örneğin; Bağdat yerel yönetimi 1878'de aldığı bir kararla eski kaymakam ve nahiye müdürlerinin sınava katılmalarını istedi. Yönetimin amacı yetenekli ile yeteneksizi birbirinden ayırmaktı.[3] Kaymakamların maaşları ise, kazanın seviyesine göre değişiyordu. Birinci derecedeki kazanın kaymakamları 2.500 kuruş, ikinci derecedeki kazanın kaymakamları 1.750 kuruş, üçüncü derecedeki kazanın kaymakamları da 1.250 kuruş alırlardı.[4] Kazanın önemli memurları; maliye müdürü ve mürasellat müdürü idi.[5]

4.1.6. Nahiye Müdürü

Nahiye müdürü, halkın isteği üzerine vali tarafından tayin olurdu. Nahiye müdürünün görevi; nahiyenin işlerini yürütmekti. Maaşları ise nahiyenin derecesine göre değişirdi. Birinci dereceli 750 kuruş, ikinci dereceli 500 kuruş ve üçüncü dereceli 450 kuruş alırdı.[6]

4.1.7.Muhtar

Muhtar köylerin işlerini yürütmekle yükümlüydü.[7]

---

[1] Ez-Zevra, 39. yıl, sayı 1767, 29.11.1315 (20.04.1898)
[2] Er-Rakib, 1. yıl, sayı 5, 04.02.1327 (25.02.1909)
[3] Ez-Zevra, 9. yıl, sayı 761, 23.05.1295 (05.05.1878)
[4] Lorimer, a.g.e., s.1296
[5] Düstür, s.407
[6] Lorimer a.g.e., s.1296
[7] Düstür, s.412

4.1.8. İdare Meclisleri

Osmanlı yönetim sistemine göre her vilayet, sancak ve kazalarda idare meclisleri bulunuyordu. Bu meclislerde müslüman üyelerin yanında hristiyan üyelerde bulunuyordu. Ayrıca vilayet umumi meclisi de bulunuyordu ve bu meclis her vilayet merkezinde vardı.[1] Bu meclise her sancaktan dört üye katılıyordu. Üyelerin yarısı müslümanlardan yarısı da müslüman olmayanlardandı.[2] Bu meclis vali başkanlığında yılda bir defa ve kırk gün süresince toplanırdı. Bu meclisin işleri; köprü yapmak, yol açmak ve vergi işlerine bakmaktı.[3]

4.2. ORDU

Osmanlı Devleti yedi askeri bölgeye ayrılmıştı. Irak'ta bulunan Osmanlı ordusunun adı Altıncı Ordu Hümayunu idi.[4] Bu ordunun karargahı Bağdat'tı. Bu ordu İstanbul'da bulunan Savunma Bakanlığına bağlıydı.[5] Ordunun komutanı genellikle Müşir rütbesindeydi.[6]

4.2.1. Altıncı Ordu Teşkilatı

Altıncı ordu üç teşkilattan oluşurdu. 1- Nizami ordu 2- Redif(birinci yedek askerler) 3- Müstahsiz (ikinci yedek askerler). Altıncı ordu içinde bulunan önemli bölümler piyade, süvari ve topçu idi.[7]

---

[1] Düstür, s.412
[2] a.g.e., s.385
[3] a.g.e, c.I, s.410
[4] Serhenk, a.g.e.,s.767-769
[5] Longrigg, a.g.e., s. 377
[6] Muhammed Ruşdi, Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı, İstanbul Mektebi Fununi Harbiye-i, Şahane Matbaası, 1311 (1894), s.69
[7] Longrigg, a.g.e, s.377

Bu ordu 20. yy'ın başlarından itibaren iki fırka piyade ve bir fırka süvariden oluşuyordu. Bunların yanında bir alay topçu[1], biri sanayi ile ilgili diğeri taşımacılık ile ilgili iki tabur vardı.[2] Askeri teşkilata gelince bu teşkilatlar sınıfa göre değişirdi. Piyade sınıfında, fırka iki livaya, her liva iki alaya, her alayda dört tabura bölünürdü. Bir piyade taburunun asker sayısı barış zamanında yaklaşık 400'dü. Bu sayı savaşlarda 1000'e ulaşırdı.[3] Her tabur da dört bölüğe bölünürdü.[4] Sonradan 11. piyade fırkasına bir tabur nişancı eklendi.[5] Süvariler fırkasına gelince, bu fırka üç livaya her liva da iki alaya bölünürdü, her alayın asker sayısı barışta 300 ve savaşta 500 olurdu. Bu alaylar birkaç tabura ayrılırdı. Her taburun sayısı barışta 100-120 arası ve savaşta 300-500 olurdu.[6] Askeri teşkilatın komutanlıkları şöyle idi; fırkanın başında ferik, livanın başında mirliva, alayın başında miralay, tabur başında binbaşı ve bölük başında yüz başı gelirdi.[7] Altıncı ordunun asker sayısı 20.yy'ın ilk yıllarında 20.000'i geçiyordu. Bu sayı şöyle bölünüyordu; 15.578 piyade asker, 2.720 süvari asker ve 2.035 topçu asker idi. Altıncı ordunun bu dönemde 137 topu vardı.[8] Redif ise üç fırkadan oluşuyordu.[9] 1907'de dörde çıktı.[10] Redif askerlerin sayısı 27.000 idi ve çoğu piyade idi.[11] Müstahviz gücü ise iki fırkadan oluşuyordu.[12] Bunların görevleri redif askerlerin eksiklerini tamamlamaktı.[13] Altıncı orduya bağlı

---

[1] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.269
[2] a.g.e, s.112
[3] Hakki El-Azım, Osmanlı Yunanistan Savaşının Tarihi, 1.B, Mısır, Terakki basımevi, 1902, s.24
[4] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1893), s.97
[5] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.261
[6] El-Azım, a.g.e, s.24
[7] Musul Vilayet Salnamesi, 1310 (1893), s.96-97
[8] Lorimer, a.g.e., s.1348
[9] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.270, 272,274
[10] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1325 (1907), s.120, 122,124
[11] Lorimer, a.g.e, s.1342
[12] El-Azım, a.g.e., s.23
[13] Lorimer, a.g.e, s.1342

askeri teşkilatların karargahları aşiretler arası anlaşmazlıklara göre değişirdi. Bu değişiklikler irade-i seniyyeye bağlıydı.[1] Altıncı ordu şu şekilde dağılmış idi.

4.2.2. Nizami Ordu

4.2.2.1. Piyade Gücü

Altıncı Ordunun piyade gücü 11. ve 12. firkalardan oluşuyordu. 11. firkanın karargahı Bağdat'tı.[2] 11. Fırka, 21. ve 22. livalardan oluşuyordu.[3] Bu firka teşkilatı 1907'ye kadar devam etti.[4] Basra'da karargahı olan 12.firka 23. ve 24. livalardan oluşuyordu.[5] Bu durum 1907'e kadar sürdü.[6]

4.2.2.2. Süvari Gücü

Altıncı orduda süvari gücü bir firkadan oluşuyordu ve 16.,17. ve 18. olmak üzere üç livaya bölünüyordu. Her liva da iki alaydan oluşuyordu.[7]

4.2.3 Redif Güçleri

Redif güçleri 20.yy'ın ilk başlarında üç firkadan oluşuyordu.

4.2.3.1. 21. Bağdat Redif Fırkası

Karagahı Bağdat olan bu firka üç livadan oluşuyordu. Birincisi 41.liva idi ve bu liva iki alaydan oluşuyordu. İlki karagahı Bağdat olan 81. Alaydı. ikincisi karargahı Bakube'de olan 82.alay idi. Bu firkayı oluşturan ikinci liva 42.livaydı. Bu

---

[1] İlave Malumat Dergisi, sayı 266, 20 Şaban 1318
[2] Lorimer, a.g.e., s.1344
[3] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), 260-263
[4] a.g.e, 1325 (1907), s.114-116
[5] a.g.e, 1318 (1900), s.264-266
[6] a.g.e, 1325 (1907), s.116-118
[7] a.g.e, 1325 (1907), s.116-117

livada iki alaydan oluşuyordu. Birincisi karargahı Kazimiye'de olan 83. alay, ikincisi karargahı Hille'de olan 84. alay idi. Bu fırkayı oluşturan üçüncü liva Basra'da karargahı olan 43.livaydı. Bu liva da Basra'da karargahı olan 85.alay ve Müntefik sancağında karargahı olan 86.alay olmak üzere iki alaydan oluşuyordu.

4.2.3.2. 23. Kerkük Redif Fırkası

Karargahı Kerkük olan bu fırka iki livadan oluşuyordu. İlki, Kerkük'te karargahı olan 45. liva idi. Bu liva Kerkük'te karargahı olan 89. alay ve Köysancak'ta karargahı olan 90. alay olmak üzere iki alaydan oluşuyordu. Bu fırkayı oluşturan ikinci liva da karargahı Süleymaniye olan 46. liva idi. Bu livada iki alaydan oluşuyordu. Bunlar karargahı Süleymaniye olan 91. alay ve karargahı Kefri olan 92. alaydı.

4.2.3.3. 24.Musul Redif Fırkası

Karargahı Musul olan bu fırka iki livadan oluşuyordu. Birincisi, karargahı Musul olan 47. livaydı. Bu liva da iki alaydan oluşuyordu. Biri Musul'da karargahı olan 93. alay ve diğeri 48. alaydı. Bu fırkayı oluşturan ikinci liva Ravenduz'da karargahı olan 48. liva idi. Bu liva da iki alaydan oluşuyordu; bunlar karargahı Ravenduz'de olan 95. alay ve karargahı Dehuk'ta olan 96. alay idi.[1] Sonradan Basra'da bir dördüncü Redif fırkası da bulundu o da 22. Redif Fırkası idi.[2]

---

[1] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.270-272
[2] a.g.e, 122

4.2.4. Donanma

Irak'ta bulunan Osmanlı donanmasının hacmi küçüktü. Osmanlı yönetimi 1881'de çıkardığı bir karar ile Basra'da bulunan savaş gemilerinin sayısını üçten ona çıkardı. Bu gemilerin sayısı 1896'ya kadar beşti. Basra'da bulunan donanma genellikle zayıftı ve görevleri yalnızca ordu güçlerini nakletmek ve nehirlerde güvenliği sağlamaktı.[1] Bu güçler yanında gayrinizami güçlerde vardı. Bunlar Hamidiye Suvarileriydi.

4.2.5. Hamidiye Süvari Alayları

II. Abdülhamit döneminde 1885'te kuruldu. Abdülhamit'in bu gücü kurmakta birkaç amacı vardı. Bunlardan biri Kürtleri kazanmak[2] ve onları kontrol etmekti. Ayrıca Abdülhamit, Kürtleri, Ermeni isyanına katılmamaları için kazanmaya çalıştı. Onlardan imparatorluğun sınırını korumakta faydalanmayı[3] ve Rusya ile çıkacak muhtemel bir savaşta onlardan yararlanmayı düşünüyordu.[4] Bu alayın kanununa göre; her alay 4-6 bölükten oluşur, her bölük dört takımdan oluşur ve her takımın asker sayısı 32-48 arası olurdu. Böylece bir bölüğün asker sayısı 128-192 asker arası olmuş oluyordu ve bir alayın asker sayısı da 512-1152 asker arasıydı.[5] Bu kanuna göre her aşiretin nüfus sayısına göre bu güce katılması gerekiyordu yani her büyük aşiret bir alay ile, her küçük aşiret bir bölük ile bu güce katılmak zorundaydı. Hamidiye Suvarileri askerleri üç gruba ayrılırdı. Birincisine Efradi İptidaiye adı verilirdi. Bunların yaşları 17-20 arası idi. Bunlar yılda yalnız üç ay talim yapardı.

---

[1] Longrigg, a.g.e., s.377
[2] a.g.e, s.372
[3] Bill, a.g.e., s.88
[4] El-Azim, a.g.e., s.24
[5] Ruşdi, a.g.e., s.136

İkinci grup 20-30 yaşları arası idi. Bunlar tek olarak günlük talim yapardı. Toplu olarak da üç yılda iki ay talim yaparlardı. Bunlara da Efradi Nizamiye denilirdi. Üçüncü gruba ise Efradi Redif denilirdi. Bunların yaşları 32-40 arasında değişirdi.[1] Hamidiye Suvarileri Arap ve Şerkesi içermesine rağmen[2] çoğu kürtlerden oluşuyordu.[3] Hamidiye Süvarleri, 65 alaya kadar ulaştı, her alayın asker sayısı 510-1150 arasıydı.[4] Bu gücün askerleri, barışta memleketlerinde kalırlardı, ama savaşlarda savaş meydanında olurlardı. Hamidiye Suvarileri subaylarının, yüzbaşı rütbesinin üstünde olanlar Osmanlı subaylarından tayin olurdu, yüzbaşının altında olanlar aşiret fertlerinden tayin olurdu. Ancak devlete hizmeti olan aşiretlerin, aşiret şeyhine miralay rütbesi verilirdi.[5]

Osmanlı yönetimi Hamidiye Suvarilerine katılan aşiretlere birkaç ayrıcalık tanıdı. Bunlar; her aşiret bu güce bir alay ile katılırsa her yıl İstanbul'a Süvari okuluna girmek için bir çocuk gönderme hakkının olması, orada teğmen rütbesini alması ve vergilerden muaf tutulmasıydı.[6]

4.2.6. Askeri Okullar

Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında açtığı Askeri Rüşdiye okulu ve Askeri İdadi bu dönemde de devam etti. Bu okuldan mezun olanlar İstanbul'da Harbiye Okuluna girebildiler. Ayrıca Süleymaniye'de 1893'te bir Askeri Rüşdiye daha açıldı. Buradan mezun olanlar Bağdat'ta Askeri İdadiye gönderilirdi.[7] Bağdat'ta

---

[1] Rüşdi, a.g.e., s.136-137
[2] Yekun, a.g.e.s.53
[3] El-Azım, a.g.e., s.24
[4] Serhenk, a.g.e., s.769
[5] Rüşdi, a.g.e., s.140
[6] a.g.e, 137
[7] Zeki, a.g.e., s.210

bulunan Rüşdiye askeri okulu dört sınıftan ibaretti. Bunun yanında yedek sınıf da bulunuyordu.[1] Bu sınıf Türkçe'yi bilmeyenler içindi.[2] Askeri Rüşdiye'de okuma süresi dört yıldı.[3] Öğrenci buradan mezun olduktan sonra üç yıllık Askeri İdadiye okuluna katılırdı.[4] Buradan mezun olan öğrenci İstanbul'da Harbiye Okuluna gönderilirdi. Irak'ta bulunan Askeri Rüşdiye'de eğitim sabah saatlerinde yapılırdı. Ancak Askeri İdadide eğitim gece saatleri olurdu.[5] İstanbul'da Harbiye Okuluna katılan Irak'lı öğrencilerin sayısı 1890'da 14'tü. Bu sayı 1899'da 76'ya çıktı. 1903'te ise 70 öğrenciye düştü.[6] İstanbul'da Harbiye okulunda okuma süresi 3 yıldı.[7]

4.2.7. Askeri Hizmet

Zorunlu askerlik, Mithat Paşa döneminde başlamasına rağmen, uygulaması tüm Irak'ı kapsamadı. Örneğin Hille'de zorunlu askerlik sistemi Bağdat valisi Rauf Paşa döneminde uygulandı. Osmanlı yönetimi bu sistemi tüm Irak'a uygulamak istedi. Bu hizmet yalnız müslümanlar için idi.[8] Osmanlı yönetiminin 1885'te çıkardığı zorunlu askerlik kanununa göre, müslümanların bizzat askerliğe katılmaları gerekiyordu.[9] Nitekim bu kanunlardan önce bedel göndermeye izin veriliyordu.[10] Kanuna göre sakat olanlar ve hastalar zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutuldular. Hastalar askerlik yapmaktan aciz olduklarını ispat etmek için beş defa art arda sağlık kontrolünden geçirilirlerdi. Ayrıca bu hizmetten muaf tutulanların içinde ailesi yalnız

---

[1] Muhammed Rauuf Taha Eş-Şıhli, Karanlık Dönemde Ve Sonrasında Yaşam Dönemleri, 1B, Basra, Basra Basımevi, 1972, c.I, s.33
[2] a.g.e, s.27
[3] Musul, 20.yıl, sayı 765, 03.09.1322 (11.11.1904)
[4] El-Fayzi, a.g.e., s.16
[5] Eş- Şihli, a.g.e, s.4
[6] Ez-Zevra, 22.yıl, sayı 1463, 18.08.1308 (29.03.1891)
[7] Ez-Zevra, 31.yıl, sayı 1850, 22.09.1397 (23.01.1900)
[8] Coke, a.g.e., s.171-172
[9] Ruşdi, a.g.e., s.52
[10] El-Azım, a.g.e., s.23

olanlar, yabancı bir kadınla evli olanlar veya yaşlı bir kadın ile evli olanlar da vardı.[1] Bu hizmetten muaf tutulanlardan başka bir kısımda, Beytülharam'da çalışanlar, Şeriat hakimleri, din bilimleri hocaları, tarikat şeyhleri ve camilerin hatipleriydi.[2] Böylece bir kısım Irak halkı askerlikten muaf tutuldu, Kerbele ve Necef halkı ve din bilimleri öğrencileri ve yerleşmeyen aşiretler de bu gruba dahildi.[3] Askerlik hizmetinin süresi ise II Abdülhamit döneminde 20 yıl idi. Bu sürenin dağıtımı bir çok kez değişikliğe uğradı. Bu değişikliklerden sonra çıkan 1885 kanununa göre; asker altı yıl silahlı hizmette bulunurdu, bu süre içinde askerin aldığı izinler de bulunurdu. Bu altı yıl hizmetten sonra sekiz yıl Redif'te hizmet etmek gerekiyordu, bunun ardından Müstahfizda altı yıl hizmet şartı vardı.[4] Herkes yirmi yıllığına askere çağırılırdı.[5]

Abdülhamit döneminin son yıllarında askerlik süresi 25 yıla çıktı. Bir yıl talim ve piyadeler için 3 yıl ve süvariler ve topçular içinde 4 yıl nizami orduda hizmet etmek gerekiyordu. Bunun ardından beş yıl yedek orduda, dokuz yıl redifte, yedi yıl müstahfızda toplam 25 yıl askerlik hizmeti getirilmişti.[6] Askerlerin nizami hizmetlerini bitirdikten sonra, bölgelerinde bulunan Redif bölük subayına diplomalarını onaylatmak için başvurmaları gerekiyordu. Diplomanın onaylandığı

---

[1] El-Azım, a.g.e., s.24
[2] Ruşdi, a.g.e., s.56
[3] Lorimer, a.g.e., s. 1342-1343
[4] Ruşdi, a.g.e, s.52
[5] Ez-Zevra, 18. Yıl, sayı 1292, 13.03.1304 (09.12.1886)
[6] Abdülaziz Muhammed Avaz, Suriye Vilayetinde Osmanlı İdaresi: 1864-1914, Mısır, Maarif Basımevi, 1969, s.152

gün yedek hizmetin başlangıcı sayılırdı.[1] Donanmada ise askeri hizmet 12 yıl idi; beş yıl nizami hizmet, üç yıl yedek hizmet ve dört yılda redif hizmeti vardı.[2]

4.2.8. Irak'lıların Askerliğe Karşı Tepkileri

Irak'lılar zorunlu askerliğe karşıydılar ve ondan kaçınmaya çalıştılar. Örneğin; bazı Basra çiftçilerini askerlik zamanı gelince İran'a geçerlerdi. Bazı gençlerde dini okul öğrencileri askerlikten muaf tutuldukları için bu okullara kayıt yaptırdılar.[3]

4.2.9. Askeri Bedel

İki çeşit bedel vardı, birincisi bedel-i nakdi, öbürüde bedel-i şahsiydi. İkinci bedel 1885'te zorunlu askerlik kanunu çıkınca lağvedildi. Bedel-i nakdi ilk olarak 100 liraydı sonra 14 Aralık 1874 fermanı ile 50 liraya düştü.[4] Buna rağmen bedel veren kişi oturduğu yere en yakın askeri bölgede beş ay askerlik yapmak zorundaydı.[5] Musevi ve Hristiyanlar askerlikten muaf tutuldular ve yerine bedel ödüyorlardı.[6]

4.2.10. Ordunun Genel Değerlendirmesi

Osmanlı ordusunun Irak'ta durumu pek iyi değildi. Bu ordu bazı defa askeri olmayan görevlerle görevlendirilirdi. Örneğin vergi toplamak gibi.[7] Ordu yeni silahlardan mahrumdu. Örneğin; altıncı orduda bulunan yeni silahlara rağmen bu

---

[1] Ruşdi, a.g.e., s.83
[2] El-Azim, a.g.e., s.22
[3] El-Musulli, a.g.e., s.18
[4] Selim Faris, Kenz Er-Regaib fi Müntehabat El-Cevaib, İstanbul, Cevaib Basımevi 1294 (1877), c.V, s.267
[5] Ruşdi, a.g.e., s.61
[6] Avaz, a.g.e., s.152
[7] Basra, 1. yıl, sayı okunmuyor ,07.07.1313 (23.12.1895)

ordu 19. yy'ın sonuna kadar paslanmış silahlar kullanırdı. Sağlık bakımından da askerlere iyi bakılmıyordu.[1] Ordu ulaşım vasıtalarından da mahrumdu, dolayısıyla ulaşım vasıtalarını kiralamaya mecbur kalırdı. Maaşları da düzgün bir şekilde verilmiyordu. Askerler maaşlarını alamadıkları için geçimleri zorlaştı, askerlikten kaçmaya ve hırsızlık yapmaya başladılar.[2] Osmanlı yönetimi ordularının giderlerini karşılayamadığı için, ordu için bağış kampanyalarını başlattı. Osmanlı yönetiminin 1895'te başlattığı bir yardım kampanyasına bazı Irak'lılarda katıldılar. Örneğin; Talib En-Nekip[3] büyük miktarda bağışta bulundu ve Osmanlı yönetimi ona bir nişan verdi. Osmanlı yönetimi 1904'te Abdülaziz Al-Suud'a savaş açtı. Bu savaşta develere ihtiyacı olduğu için, Osmanlı yönetimi bir ferman çıkararak deve alabilmek için halkı bağışa çağırdı[4] ve yalnız Musul vilayetinden 1000 lira toplandı.[5]

Altıncı ordu Irak içinde ve dışında savaşlara katıldı. Irak'ın içinde bu ordu aşiretlerin isyanlarını bastırmakta büyük rol oynadı. 1881'de Müntefik aşiretinin isyanını bastırdı. Irak'ın dışında bu ordu Osmanlı-Rus savaşına katıldı.[6] Savaş alanına gönderilen Irak'lı ordunun %80'i kaybedildi.[7] Bunların çoğu açlık ve soğuğa kurban gitti.[8] Savaştan az bir sayıda asker döndü.[9] Altıncı ordu 1904'te Osmanlı-Al-

---

[1] Longrigg, a.g.e., s.378
[2] Fossel, a.g.e., s.96-97
[3] Yusuf Zade Ali Bin Süleyman, Talip Paşa En-Nakip'in Methinde , Mısır Müeyyed Basımevi 1904, s.11
[4] Musul, 20.yıl, sayı 766, 24 09 1322 (02.12.1904)
[5] Musul, aynı yıl, sayı 769, 29.10.1322(02.12.1904)
[6] Longrigg, a.g.e., 385
[7] El-Fayzi, a.g.e., s.57
[8] El-Verdi, a.g.e., s.35
[9] A.El-Azami, a.g.e., s.245

Suud savaşına katıldı.[1] Irak ordusu bu savaşta açlık ve susuzluktan dolayı büyük bir hezimete uğradı. [2] ve ordu kötü bir halde Basra'ya döndü.[3]

Donanmanın durumu ordudan pek iyi değildi. Donanmanın önemi azdı ve görevleri sadece, orduyu taşımak ve selamlamak için top atmak idi.[4] Hamidiye Süvarilerinin durumu da onlardan iyi değildi. Özellikle bazı küçük subaylar askeri görevleri yanında başka işlerle uğraşırlardı bu da askerliğin yöntemlerini öğrenememelerine sebep oldu.[5]

4.3. BELEDİYELER

Osmanlı yönetimi 1854'ten itibaren Osmanlı Devletinde belediyeler sistemini kurmaya çalıştı ve buna İstanbul'dan başlandı. Osmanlı yönetimi 1870'li yıllarından itibaren bu uygulamayı tüm Osmanlı vilayetlerinde uygulamaya devam etti. Osmanlı yönetimi 1870'te çıkardığı bir kanunla her vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde, bir belediye merkezi kurulmasını emretti ve 1877'de vilayet belediye kanununu çıkardı.[6] Bu kanun ile kurulan belediye meclislerin görevleri; umumi binalar yapmak, yolları genişletmek, su akıtma ve aydınlatma projelerini kurmak, umumi temizliğe önem vermek, çay ocakları ve eğlence yerleri ve spor klüplerini denetlemek, ölçüleri denetlemek, tekeli kaldırmak ve hastane açmak idi. Bu kanuna göre belediye meclisinin üye sayısı 6-12 arası idi. Bu üyeler içinden biri devlet tarafından başkan olarak tayin olunurdu.[7] Belediye başkanı yanında müfettişi ve

---

[1] El-Verdi, a.g.e, s.66
[2] El-Allaf, a.g.e., 151
[3] El-Fayzi, a.g.e, s.39
[4] Longrigg, a.g.e., s.377
[5] Karal, a.g.e.,c. VIII, s.364
[6] Düstür, s.418
[7] Vilayet Belediye Kanunları, Irak İç İşleri Bakanlığı Kitabıdır, Bağdat, Hükümet Basımevi, 1925, s.3

gözlemci tayin olurdu ve bunların sayısı belediyenin önemi ve hacmine bağlı idi.[1] Ayrıca bir veteriner ve bir mühendis birkaç katip ve bir sandık emini de bulunurdu.[2] Belediye başkanının başkanlık süresi dört yıl idi.[3] Belediye başkanının görevleri; belediye meclisinin oturumlarının başkanlığını yapmak, belediye meclisi kabul ettikten sonra memur ve belediye gözlemcisi tayin etmek ve belediye meclisinin kararlarını uygulamaktı.[4] Belediye başkanlarının maaşları belediye gelirinden kesilirdi. Belediye meclisinin üyeleri ise halk tarafından seçilirdi, üyelik süresi dört yıl idi, ama her iki yıl üyelerin yarısı değişirdi[5] ve üyeler bu işi karşılıksız yaparlardı. Bu göreve seçilen kişilerin birkaç şarta uygun olması gerekiyordu.

1- Araziye sahip olması ve yıllık 100 kuruştan aşağı vergi vermemesi gerekiyordu.[6] 2- Yaşının 30'dan fazla olması 3- Türkçe konuşmayı bilmesi 4- Yabancı ülkelere hizmete bağlı olmaması 5- Ordu ve jandarma kadrosu dahilinde olmaması 6- Yaşadığı şehirde hakim olmaması gerekiyordu.[7] Belediyeler yılda iki defa toplanırdı.[8]

Meclis başkanın isteğiyle başka toplantılarda yapılırdı. Mecliste kanunları tartışmak için üyelerin yarısından bir üye fazla olması gerekiyordu. Oylamalar adeta açık bir şekilde oluyordu ama üyelerden ikisi, gizli yapılmasını isterse gizli yapılıyordu. Her üye oturumlara üç kez ardı ardına gelmezse, bu üye istifa etmiş sayılırdı.[9] Bu meclisin seçimleri Aralık ve Şubat ayları arasında yapılırdı.[10] Belediye

---

[1] Vilayet Belediye Kanunları,a.g.e, s.11
[2] a.g.e, s.3
[3] Ahmed Es- Sufi, Musul Belediyesinin Tarihi, Musul:Cumhur basım evi, 1970, c.I, s.27
[4] Vilayet Belediye Kanunları, s.8
[5] a.g.e, s.3
[6] Pone, a.g.e., s.51
[7] Vilayet Belediye Kanunları, s.4-5
[8] Pone, a.g.e, s.51
[9] Vilayet Belediye Kanunları, s. 4
[10] a.g.e., s. 5

meclisinin görevleri, çarşıyı denetlemek, doğan ve vefat eden kişileri tescil etmek ve yolların temizliği ve aydınlatmasını sağlamak idi. Meclisin bu kadar görevi olmasına rağmen, idari bölüm başkanları (kaymakam, mutasarrıf, vs.) belediye projeleri ve ellerinde para olduğu için belediye meclisinin yetkileri azalmıştı.[1] Belediye mühendisinin görevi de yol ve bina projelerine iştirak etmek ve haritaları korumak idi.[2] Sandık emininin görevi; belediyenin gelirini toplamak ve hesapları günlük olarak Belediye Başkanına sunmaktı.[3] Bu meclisin yanında bir de danışmanlık meclisi vardı. O da belediye cemiyeti idi.[4]

Belediye Müfettişleri: Bunların görevleri kanunların uygulamasını denetlemek idi. Bu görevi alan kişinin Osmanlı olması, okuma yazmayı bilmesi ve cinayetten mahkum olmaması gerekiyordu.

Belediyenin geliri vergiler, yol genişletme sonucu kalanlar, belediye tarafından satılan araziler ve belediye kanunlarına karşı davranan kişiler ve onlara uygulanan cezalardan toplanan paralardı.[5]

4.3.1. Irak'ın Üç Vilayetinde Belediye Teşkilatı

4.3.1.1. Bağdat Vilayeti

Bağdat vilayeti merkezi olan Bağdat şehrinde üç belediye bulunurdu. İkisi Rusafa tarafında ve üçüncüsü de Karh tarafındaydı.[6] Bu belediyeler ilk önceleri başkandan oluşuyordu. Belediye meclisi 5-6 üyeden oluşmaktaydı. Müfettişlerin

---

[1] Pone, a.g.e., s. 51
[2] Vilayet Belediye Kanunları, s. 9
[3] a.g.e., s. 3
[4] a.g.e., s. 10
[5] a.g.e. s. 7
[6] Eş-Şıhli, a.g.e., s. 84

sayısı 2-3, belediye gözlemcilerinin sayıları 11-21 arasındaydı. Ayrıca birkaç sayıda katip ve bir sandık emini vardı. Bazı belediyelerde örneğin 2. belediye dairesinde doktor da bulunuyordu.[1] Bazı belediyelerin üyeleri azdı. Örneğin; Divaniye sancağında belediye yalnız başkandan dört üyeden ve birde katipten oluşuyordu.[2]

Bağdat'a bağlı kazalarda, belediye meclisi, yalnız belediye başkanından 3-5 üye ve bir de katipten oluşurdu.[3]

4.3.1.2. Basra Vilayeti

Basra sancağı belediye başkanı, altı üyelik belediye meclisi, dört katip, sandık emini,doktor,müfettiş,14 belediye denetleyicisinden oluşuyordu.[4] Müntefik sancağı ise belediye başkanı, dört üyeli belediye meclisi ve bir de katipten oluşuyordu.[5] İmara sancağı ise bir belediye başkanı, beş üyelik belediye meclisi, bir katip, sandık emini ve doktordan oluşuyordu.[6]

4.3.1.3. Musul Vilayeti

Musul Vilayeti belediyesi, bir başkan dört üyelik belediye meclisi, birkaç katip, sandık emini, mühendis, doktor, müfettiş ve 15 denetleyiciden oluşuyordu.[7]

Kerkük sancağı belediyesi bir başkan, sekiz üyelik belediye meclisi, sandık emini ve iki katipten oluşuyordu.[8]

---

[1] Bağdat Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.239-241
[2] a.g.e, s.313
[3] a.g.e, s.280, 282, 289
[4] Basra Vilayeti Salnamesi, 1318 (1900), s.233
[5] a.g.e, s.262
[6] a.g.e., s. 274
[7] Musul Vilayeti Salnamesi, 1325 (1907), s.156-157
[8] a.g.e, s.209

Süleymaniye sancağı belediyesi bir başkan ve bir başkatipten oluşuyordu.[1] Bazı kazalarda, örneğin; Dehuk Zaho'da belediye meclisi bulunmuyordu.[2] Osmanlı yönetimi 1886 belediye kanununda bazı düzeltmeler yaptı ve nahiyelerde belediye kurmaya izin verdi. Buna örnek olarak 1900'da Müseyyeb'de kurulan belediye meclisini göstermeyebiliriz.[3]

4.3.2. Irak'ta Belediyelerin İcraatları: Burada Irak'ın önemli üç vilayetinden

1- Bağdat, Basra ve Musul'dan söz edeceğiz.

4.3.2.1. Bağdat Belediyesi'nin İcraatı

Bağdat vilayetinin belediyesi çok önemli işler yaptı. Bağdat'ın ikinci belediyesi 1885'te sebze ve petrol satmak için yerler ayarladı.[4] Bağdat belediyeleri 1889'da Bağdat caddelerini ve sokaklarını tamir etmeye çalıştı.[5] Ayrıca bu belediyeler suyu, halkın evine kadar ulaşması için su akıtma projelerini yaptı, bunlar 1885'te Bağdat birinci belediyesi tarafından yürütülüyordu.[6] Bağdat'ta ilk büyük su akıtma projesinin temeli Bağdat vali yardımcısı Hazim Bey tarafından atıldı. Bağdat belediyesi bir firmadan demir borular ithal etti ve bu boruları Bağdat'a uzatmaya çalıştı ve belediye fakir halka bedava su dağıtmak için iki yer ayarlamaya niyetlendi.[7] Belediye halka verdiği suya karşılık her evden yalnız 10 kuruş alıyordu.[8] Bağdat

---

[1] Musul Vilayeti Salnamesi, 1325 (1907) s.209
[2] a.g.e., s.203
[3] Yusuf İbrahim Sadır, Bir Sürü Kanunlar, Beyrut, İlmiye Basımevi, 1925, c.IX s. 341
[4] Ez-Zevra, 17.yıl, s.1266, 09.08.1303 (13.05.1886)
[5] Ez-Zevra, 31.yıl, s. 1853, 22.10.1317 (22.02.1900)
[6] Ez-Zevra, 17.yıl, s. 1251, 09.04.1303 (15.01.1886)
[7] Ez-Zevra, 39.yıl s. 2134, 18.05.1325 (29.06.1907)
[8] El-Allaf, a.g.e., s. 75

belediyeleri Bağdat caddelerini ve sokaklarını aydınlatmaya çalıştı. Örneğin; Bağdat birinci belediyesi belediye sınırı içindeki tüm bölgeleri kandillerle aydınlattı.[1] Bağdat ikinci belediyesi sınırı içinde bölgelere 200 kandil astı.[2] Bağdat belediyeleri genel temizliğe de önem verdi ve 1899'da görevlerini iyi bir şekilde yapmayan temizlikçileri cezalandırma kararını çıkardı ve ihmale devam etme durumunun da işten atılma kararı alındı.[3]

4.3.2.2. Basra Belediyesi İcraatı: Basra vilayeti belediyesi, devlet binaları yaptırdı. Barakada oturanlar için evler yapıldı.[4] Basra sokaklarını aydınlatmak için 1902'de çok sayıda kandil ithal etti ve bu kandilleri şehirde astı.[5] Basra belediyesi, sokakları temizlemeye çalıştı. Gıda fiyatlarını belirlemeye çalıştı. Örneğin et fiyatını saptadı ama kasaplar buna uymuyorlardı.[6]

4.3.2.3. Musul Belediyesinin İcraatı: Musul belediyesini icraatı belediye başkanlığını yapan kişiye bağlı idi. Nitekim 1873-1877 arası belediye başkanı olan Hacı Yunus El-Müftü ve 1877-1878 arası belediye başkanı olan Yunus El-Fahri, dönemlerinde belediye önemli bir iş yapmadı. Belediye 1878-1882 arasında Yunus El-Çelebi başkanlığı döneminde bazı önemli işler yaptı. Bazı dükkanlar yaptırarak bunların önünde caddeler açtı.[7] Süleyman bin Abdurrahman Bey döneminde (1882-1887) belediye önemli bir şey yapmadı. Musul belediye başkanlığını yapan Hasan El-Umari döneminde (1887-1891) bazı devlet binaları yapıldı, belediye ve jandarma

---

[1] Ez-Zevra, 11. Yıl, sayı 839, 11.07.1296 (29.06.1879)
[2] Ez-Zevra, aynı yıl, sayı 841, 18.07.1296 (01.07.1907)
[3] Ez-Zevra, 31. yıl, sayı 1851, 07.10.1317 (07.02.1900)
[4] Ez-Zevra, 14. Yıl, sayı 1071, 22.02.1300 (02.01.1883)
[5] Basra, 7. yıl, sayı 216, 15.01.1320 (24.04.1902)
[6] Basra, 8. yıl, sayı 275, 16.07.1321(08.10.1903)
[7] Es-Sufi, a.g.e., s.26-27

daireleri ile bir misafirhane gibi.[1] Musul belediyesi Sait bin Kasım El-Siiriti döneminde (1898-1904) kasaphaneyi şehir içinden dışına nakletti, yeni bir hastane inşa etti ve gecelerin aydınlatılmasına çalıştı.[2] Bu belediye Mahmut Bey El-Şerif El-Müftü başkanlığı döneminde (1904-1908) bir idadi ve bir ana cadde açtı. O cadde bu gün Adalet caddesiyle tanınır.[3]

Belediyelerin bazı eksiklikleri vardı. Belediyeler caddelere büyük önem vermedikleri için bu caddeler yazları toprakla doluydu, kışın ise çamurluydu ve caddeler asfalt olmadığı için yağmur yağarken bu yollardan geçmek çok zordu. Yağmur suyunu boşaltma kanalları olmadığı için sular çarşılarda toplanıyordu ve yürümek zorlaşıyordu.[4] Bağdat şehri 1907'ye kadar düzgün bir caddeden mahrumdu.[5]

Belediyenin Bağdat şehrinin semtlerinde koyduğu kandillerin sayısı az olduğu için ve ışığı az olduğundan halk geceleri devamlı kandille geziyordu. Bu durum 19.yy'ın sonuna kadar devam etti.[6] Bağdat belediyeleri temizlik işlerine yeterince önem vermedi, örneğin; Er-Rakib gazetesine göre Dicle tarafında bölgeler çok pisti.[7] Belediyenin sağlık yönünü ihmal etmeleri Bağdat'ın veba hastalığına yakalanmasına neden oldu. Bunlara ilave olarak, belediyenin eski evleri denetlemeyi ihmal etmesi sonucu bu evlerin çoğu çöktü ve çok sayıda kişi hayatını kaybetti. Bu

---

[1] a.g.e, s. 28-29
[2] Es-Sufi, a.g.e., s.30-31
[3] a.g.e,s.32
[4] Eş-Şıhli, a.g.e., s.84
[5] Mahmud Şukri El-Bağdadi, Bağdat ve Civarindeki Biladlar, El yazısı Bağdati Müze kütüphanesi No/6287, 1. Mecled, s. 118
[6] Ez-Zevra 31. Yıl, sayı 1853, 22.10.1302 (04.08.1885)
[7] Er-Rakib, 1.yıl, s.2 , 13.01.1327 (05.01.1909)

durumun ardından yönetim, 1885'te belediye başkanlarını uyardı ve onları eski evleri denetlemeye emretti, aksi takdirde işlerinden atılacaklardı.[1]

Bağdat vilayeti belediyeleri köprü yapmaya da yeterince önem vermedi, nitekim Abdulhamit döneminin sonuna kadar Bağdat'ta yalnız ağaçtan yapılan bir köprü vardı.[2] Bağdat belediyelerin kötü yönleri arasında bazı belediye memurlarının yolsuzlukları[3] ile bazı belediye başkanlarının seçimlerde verdikleri sözleri yerine getirmemeleri vardı.[4] Bağdat belediyeleri yaşadıkları mali sıkıntıdan dolayı halka hizmet veremiyorlardı. 1907'de Bağdat'ta her üç belediyenin geliri 1,5 milyon kuruşu aşmasına rağmen bu paranın çoğu belediye memurlarının maaşına gidiyordu, dolayısıyla Bağdat'ın yerel yönetimi belediye için parada tasarruf yapmak ve halka daha iyi hizmet vermek için her üç belediyeyi bir belediye halinde birleştirdi.[5] Bağdat belediyesi üç belediyenin birleşmesinden sonra da mali sıkıntısını bahane ederek halka hizmet vermemeye devam etti.[6]

Basra belediyesi de şehrin temizliğine önem vermiyordu ve 1908'de Basra kirliliği ile tanınırdı.[7]

Ayrıca Basra belediyesi Basra'da bir su akıtma projesi kurmaya önem vermedi, dolayısıyla Basra halkı suyu iki yoldan temin ediyordu; ilki Şattül-Arap'tan suyu hayvanlara taşıtarak, ikinci olarak evlerde bulunan kuyulardan su çıkartmak şeklinde idi.[8] Musul belediyesi de temizliğe önem vermedi, nitekim Musul'un

---

[1] Ez-Zevra, 17.yıl s.1242, 04.02.1303 (11.11.1885)
[2] Talib Muştak, Hatıratım 1900-1958,1. B, Beyrut,Talia basım ve yayın evi, 1968,c1, s.12
[3] Longrigg, a.g.e., s.380
[4] Ez-Zevra, 21.yıl, s. 1422, 14.07.1307 (06.03.1890)
[5] Ez-Zevra, 39.yıl, s.2134, 18.05.1325 (29.06.1907)
[6] Er-Rakib, 1.yıl, s.3, 20.01.1327 (12.02.1909)
[7] Willcocks, "Irak'ı 1908-1911Tanıdığım Gibi" El-Bilad, 7.yıl sayı 433, 04.12.1935
[8] Es-sufi, a.g.e., s.27

caddeleri çok bakımsızdı. Ayrıca Musul caddeleri çok dardı.[1] Musul belediyesi su akıtma projesine önem vermediği için Musul halkı Sekka yolu ile suyu temin ederlerdi, nitekim sekkalar suyu nehirden getiriyorlardı ve halka satıyorlardı.[2]

[1] Budge, s.122
[2] Sait Ed-Deveci "Musul'da Sekka" Turasi Şabi Dergisi, Bağdat, 1.yıl., Kasım 1969, s.25

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZİRAAT, TİCARET, SANAYİ

5.1. ZİRAAT

5.1.1. Irak'ta Ziraatın Yeri ve Yönetim Ziraate Verdiği Önem:

II. Abdülhamit döneminde, Irak'ta ziraatin büyük önemi vardı ve Irak halkının %80'i ziraatte çalışıyordu.[1] İstanbul'da bulunan merkezi yönetim ve Irak vilayetlerinde bulunan yerel yönetimler ziraate büyük önem verdiler. Çiftçilerin uğradığı felaketlerin etkisini azaltmak için örneğin; 1872'de yağmur az yağdığı için tohumu bulunmayan çiftçilere tohum verildi.[2] Merkezi yönetim çiftçilerin bazı ürünleri ekmesini teşvik etti. Patatesi 1891'de öşür vergisinden 5 yıl, daha sonra 1899'da 10 yıl muaf tuttu. Merkezi yönetim 1879'da çıkardığı kanunda her vilayet, sancak ve kazada bir ziraat odası kurulmasını emretti.[3]

Osmanlı yönetimi çiftçileri bazı ürünleri ekmeye teşvik etmek amacıyla, onlara nişanlar verdi, öşür vergisinden muaf tuttu. Örneğin; Osmanlı yönetiminin 1875'te çıkardığı bir nizamname ile ilk defa ahududu eken çiftçilere bronz, altın ve bakır nişanlar verildi. Ayrıca bunlar 3 yıl öşür vergisinden muaf tutuldular.[4] Osmanlı yönetimi, Irak'ta Fırat'ın doğusunda olan arazilerin uğradığı sel felaketlerini önlemek için, Hindiye bölümü girişinde bir baraj yapmayı planladı. Bu görevi

---

[1] L.N.Cotlof, Irak'ta İşrin Devrimi, çev: Abdulvahid Kerem, Bağdat, Cumhuriyet Basımevi, 1971, s.26
[2] Ez-Zevra, 4.yıl, sayı:299, 15.09.1289 (16.11.1872)
[3] Ez-Zevra, 31.yıl, sayı:1855, 08.11.1317 (09.03.1900)
[4] Ez-Zevra, 6.yıl, sayı:528, 27.02.1292 (04.04.1874)

Fransız mühendisi Shund Rveer'a verdi.[1] Baraj kerpiçle yapıldı.[2] Barajın yapımı 1890'da bitti. Barajın açılışını Bağdat Valisi Sırri Paşa yaptı. Bu barajın açılışında askeri gösteriler yapıldı ve aşiretlerin önde gelen üyelerinin katıldığı büyük bir şölen düzenlendi.[3] Barajın açılışı ile Irak'ta Sultan Abdülhamit'in arazi-i seniyye diye bilinen arazileri dahil birçok arazi canlandırıldı.[4] Bu baraj 1903'te çöktü. Barajın çökmesi sonucu Hille ve Divaniye kuraklığa mahkum kaldı.[5] Osmanlı yönetimi 1904'te Mısır'da bulunan William Willcocks'u Irak'a çağırdı ve ondan Dicle ve Fırat'ı değerlendirerek Irak'ı bayındır bir hale getirmek için bir proje hazırlamasını istedi.[6] Osmanlı yönetimi, II. Meşrutiyet döneminin başlangıcından itibaren, Hindiye barajının tekrar yapılmasını ve Irak'ta eski sulama projelerinin canlandırılmasına önem verdi. William Willcocks 1908 yılının sonlarında birkaç mühendisle birlikte tekrar Irak'a çağrıldı[7] ve sulama işlerine müsteşar olarak tayin edildi. Hindiye barajı da 1913'te tamamlandı.[8] Irak'ta yerel yönetimler de ziraate büyük önem verdiler. Bağdat Valisi Kadri Paşa ziraati geliştirmek için 1878'de her sancak mutasarrıfından sancaklarında, ziraati geliştirmek için birer rapor hazırlamalarını istedi.[9] Bazı valiler de su kanalı açmaya önem verdiler, Bağdat valileri Küçük Namık Paşa[10] ve Mecid Bey[11] bu konuda çalışmalar yaptılar. Yerel yönetimler Irak'ta bazı yeni ürünlerin ziraatine önem verdi. Bağdat vilayeti 1874'te pamuk ziraatine başladı ve çiftçileri

---

[1] William Willcocks, Irak'ın Sulaması İle İlgili Bir Rapor, çev: Sulama Genel Dairesi, Bağdat, Hükümet Basımevi, 1937, c.I, s.25
[2] Lugatü-l Arap Dergisinin Muhabiri "Hindiye Barajı" Lugatü-l Arap Dergisi, 3.yıl, sayı 2, Ağustos 1913, s.92
[3] El-Bustani, a.g.e., s. 147
[4] a.g.e. 149
[5] Gurabiye, a.g.e., s.208
[6] El-Menar Dergisi, c.7, 18.bölüm, 24 Kasım 1904
[7] Willcocks, Irak'ı 1908 ve 1911'de Tanıdığım Gibi, Bilad Gazatesi, 7.yıl, s.433, 04 12 1935
[8] Gurabiye, a.g.e., s.209
[9] Ez-Zevra, 9.yıl, sayı:756, 24.04.1295 (27.04.1878)
[10] Ez-Zevra, 31.yıl, sayı:1836, 13.06.1317 (19.10.1899)
[11] Ez-Zevra, 38.yıl, sayı:2071, 06.02.1324 (31.03.1906)

pamuk ziraatine teşvik etmek için bu ürünü onlardan alırdı.[1] Ayrıca Musul ve Basra valileri de pamuk ziraatine önem verdiler.[2] Devlet gibi halk da ziraate önem verdi. İmara halkı 1874'te pamuk ve keten ziraatini geliştirmek için bir firma kurdu. Ayrıca, Bağdat'ta 1881'de zirai bir firma kuruldu.[3]

5.1.2. Irak'ın Önemli Zirai Ürünleri

Bağdat Vilayeti: Bağdat Vilayeti'nin önemli zirai ürünleri, buğday, arpa, hurma, susam, mısır, portakal, limon ve mandalinaydı.

Basra Vilayeti: Basra Vilayeti'nin önemli zirai ürünleri, hurma, buğday, arpa, sebze ve meyve idi.

Musul Vilayeti: Musul Vilayeti'nin önemli zirai ürünleri, buğday, arpa, sebze, meyve, portakal, limon ve mandalina idi. Bu ürünler halkın ihtiyacını karşılıyor, fazlası da ihraç ediliyordu.[4]

5.1.3. Ziraat Yöntemleri : Abdülhamit dönemi başlangıcından sonuna kadar ziraatte eski yöntemler kullanılırdı. Daha çok ağaçtan yapılan biçer-döver makinası kullanılırdı ve demirli biçer-döver makinası çok az kullanılmaktaydı.[5] Çiftçilerin çoğu zirai arazileri sulamakta eski yöntemlerden yararlanırdı. Az bir kısmı zirai arazileri sulamakta petrollü pompa kullanıyordu ama bu pompaların sayısı Irak'ta 20.yy.'ın başlangıcında yalnız 12 idi.[6]

---

[1] Ez - Zevra 6.yıl, sayı.467, 21.06.1291 (04.08.1874)
[2] Ez-Zevra, 9.yıl, sayı.751, 19.03.1295 (23.03.1878)
[3] Ez-Zevra, 6.yıl, sayı.475, 20.07.1291 (01.09.1874)
[4] Muahmmed Selman Hasan, Irak'ta İktisadi Gelişme, 1965, c.1, s.705
[5] Cotlof, a.g.e., s.30
[6] El-Bustani, a.g.e., s.143

5.1.4. Arazi Problemleri: Irak'ın güneyinde zirai arazilerin birçoğu aşiret şeyhleri ve nüfuzlu kişilerin elindeydi. Kuzeyde de ağalar ve muhtarlar çok sayıda köyü kendi üstlerine geçirmişlerdi. Yönetimin bu durumu kabul etme sebebi, bu köylerde güvenliği sağlamaktı. Böylece zirai arazilerin birçoğu aşiret şeyhleri ve nüfuzlu kişilerin elinde kalmış oluyordu. Örneğin Caf aşiretinin reisi Muhammed Paşa Hanakin'de büyük bir araziye sahipti.[1]

5.1.5. II. Abdülhamit Döneminde Irak'ta ziraatin ve çiftçilerin durumunun değerlendirilmesi: Abdülhamit döneminde bu konuda bazı önemli gelişmeler oldu. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışı, Avrupa-Amerika arasında ve Irak'ta yolların kısalmasına neden oldu.[2] Süveyş Kanalı'nın açılışının Irak'a başka bir etkisi de Irak'ın dünya pazarlarına katılmasına neden olmasıydı. Bu da Irak'ın iktisadının gelişmesine yol açtı.[3] Irak'ın zirai ürünlerine uluslararası pazarlarda büyük bir talep olması, çiftçilerin ziraate daha çok önem vermelerini[4] ve kalan fazla malları ihraç etmelerini sağladı.[5] Böylece Süveyş Kanalı'nın açılışı ziraatin gelişmesinde büyük rol oynadı.[6] Buna rağmen Irak'ta zirai arazilerinin tam olarak değerlendirildiği söylenemez. Irak'ın 1899-1900 yılları arasında ziyaret eden bir Alman iktisat komisyonunun açıklamasına göre: Irak'ın tüm zirai arazilerinden sadece %2-7'si değerlendiriliyordu. Diğer arazilerin hepsi boştu.[7] Irak'ta ziraat belli bölgelerde yapılıyordu. Örneğin; Irak'ın güneyinde ziraî araziler, sadece nehirler ve

[1] Darween Warner, Orta Doğu'da Arazi ve Yoksulluk, çev: Hasan Ahmed es-Selman, Mısır, Darü-l Kitap El-Arabi Basımevi, 1950, s.179
[2] Lonckly, a.g.e., s.38
[3] Cotlof, a.g.e., s.26
[4] Lutscky, a.g.e., s.172
[5] Lonckly, a.g.e. s.36
[6] Lorimer, a.g.e., s.1225
[7] Cotlof, a.g.e., s.28

su kanallarının yanında bulunuyordu.[1] Şattü-l Arap'ta ziraat yapılan arazilerin genişliği 2-3.5 km. arasında idi.[2] Bazı bölgelerde ise ziraat hiç yapılmıyordu. 1890'da Irak'ı ziyaret eden İngiliz araştırmacısı Wills Budge "Küfe'yi çeviren araziler bir harabeden ibaretti" demekteydi.[3] Irak'ta, çiftçilerin durumu genellikle iyi değildi, nitekim aşiret şeyhleri arazileri kontrol altına almıştı ve çiftçiler arazi sahibi olmaktan mahrumdu. Irak çiftçisinin zirai üretimden payı yalnız 1/5,1/3,1/2 arası idi. Bazı çiftçiler de para karşılığı çalışırdı.[4] Zirai arazilerin genişliği, mahsüle göre değişiyordu, örneğin buğday ve arpa ekilen arazilerin bir parçası 40 dönüm idi. Pirinç ekilen arazilerin bir parçası 4-5 dönüm arasındaydı.[5] Irak'ın kuzeyinde çiftçilerin durumu daha iyiydi. Çünkü bu bölgenin üretim seviyesi diğer bölgelerden daha fazlaydı ve burada, sel felaketi tehlikesi daha azdı.

Abdülhamit'in Arazi-i Seniyye adıyla tanınan arazilerinde çalışan çiftçilerin durumu öbür çiftçilerden daha iyiydi. Bu arazileri kiralayan çiftçiler mahsülün yarısını alırlardı. Mahsül az olduğu taktirde yönetimden tazminat ve yardım alabiliyorlardı. Ayrıca bu çiftçiler, askerlikten muaf tutulma gibi bazı ayrıcalıklara da sahiplerdi.[6]

Abdülhamit 1898'de bir fermanla Hille'de Arazi-i Seniyye çiftçilerinin çocuklarına özel bir okulun açılmasını emretti.[7] Arazi-i Seniyye çiftçilerinin durumu, 1908 devrimine kadar iyi gitti. Devrimden sonra Osmanlı yönetimi Arazi-i

---

[1] Willcocks, "Irak'ı 1908-1911 Arası Irak'ı Tanıdığım Gibi", El-Bilad Gazetesi, 70 yıl, s.437, 09.12.1935
[2] Catlof, a.g.e., s.27-28
[3] Budge, a.g.e., s.177
[4] Warner, a.g.e., s.172
[5] Cotlof, a.g.e., s.68
[6] El-Bustani, a.g.e., s.151
[7] Ez-Zevra, 30.yıl, s.1775, 10.02.1316 (29.06.1898)

Seniyye'nin mülklerini müsadere etti ve mülkiyetini devlete devretti. Bundan sonra buradaki çiftçilerin durumları kötüleşmeye başladı.[1]

Abdulhamit döneminde ziraati engelleyen nedenleri şöyle özetleyebiliriz.

Çiftçilerin araziye sahip olmaktan mahrum bırakılması

Yönetimin sulama projelerine yeterince önem vermemesi

Yönetimin sel felaketlerine karşı yeterince önlem almaması yönetim baraj yapmaya ne kadar önem verdiyse de bu barajlar kısa bir süre sonra çökerdi örnek olarak Hindiye barajını verebiliriz.[2]

Vergilerin Oranı

Vergiler ziraatin gelişmesine engeldi ve çiftçilerin geçimlerinin zorlaşmasına neden oluyordu. Bu vergiler bölgeden bölgeye ve üründen ürüne göre değişiyorlardı. Yönetim arasıra vergileri zorla topluyordu. (Şamiye ve Hindiye'de olduğu gibi.)[3]

Yönetimin çekirge tehlikesine karşı çaresiz kalması:

1908'de Samarra şehri çekirge saldırısına uğradı. Yönetim iki hafta çekirgeyi yoketmeye çalışmasına rağmen olumlu sonuçlar elde edilmedi.[4]

---

[1] Ali Al-Bazırgan, Irak'ın Devriminden Gerçekler, Bağdat, Asad Basımevi, 1954, s.31
[2] El-Bustani, a.g.e., s.147-148
[3] Yusuf Rezkullah Guneyme, "Irak'ta Ziraat" El-Maşriki Dergisi,11.yıl sayı 8, Ağustos 1908, s.616
[4] Ez-Zevra, 4.yıl,s.255, 09.04.1289 (15.06.1872)

Ulaşım zorluğu ve ulaşım araçlarının pahalı olması:

1907'lerde Musul civarında bazı bölgelerde ulaşımın zorluğu ve pahalılığı nedeniyle bazı ürünler ambarlarda kaldı ve sonradan telef oldu.[1]

Irak'ta nehirler, mahsüllerin taşınmasında büyük rol oynardı, ama nehirlerde kullanılan gemiler, hem küçük hemde yavaştı. Ayrıca nehirlerden uzak olan arazilerin ulaşımı çok zordu.[2]

Doğal afetler:

Bu da ziraatin ilerlemesi önünde büyük bir engel oldu. Kuzeyde şiddetli soğuklar güneyde de şiddetli sıcaklıklar oluyordu.[3]

5.2. TİCARET

5.2.1 Yönetimin Ticarete Verdiği Önem:

Yönetim ilk olarak Bağdat,Basra ve Musul vilayetlerinde 1893'te Osmanlı bankasının şubelerini açtı. Bu şubelerin açılışıyla 1890'da kurulan İran bankanın şubelerinin görevlerine son verildi, ve yerine Osmanlı bankasının şubeleri geçti.[4] Ticarete başka bir ilgi de vilayetlerin yerel yönetimlerinden geldi. Yerel yönetimler her vilayet merkezinde bir ticaret odası kurdular. Bağdat yerel yönetimi 1907'de, Bağdat'ta bir ticaret odası kurdu ve üyelerini kesintisiz çalışmaya çağırdı. Ayrıca onlardan ticaretin durumu ile ilgili raporlar hazırlamalarını istedi.[5]

---

[1] El-Bustani, a.g.e., s.169
[2] Pone, a.g.e., s.60
[3] Es-Saiğ, a.g.e., s.314
[4] Ez-Zevra ,39.yıl,sayı.2128,06.04.1325 (19.05.1907)
[5] Ez-Zevra ,38.yıl,sayı.2112,05.12.1324 (19.01.1907)

Burada belirtmek gerekir ki Bağdat'ta bundan önce iki defa ticaret odası kurulmuştu. Birincisi 1881'de ikincisi ise 1906'da açılmıştı.[1] Ama bu iki ticaret odası bir iki toplantıdan sonra kapandı.[2] Ayrıca Basra'da 1906'da bir ticaret odası kuruldu.[3]

Ticaretin ilerlemesinde, bazı etkenler de vardı. Süveyş Kanalının açılışı, Irak'ı olumsuz etkiledi. Eskiden Avrupa ile doğu ticareti Irak,İran,Şam ve Kuzey Afrika üzerinden yapılıyorken Süveyş kanalının açılışıyla bu durum sona erdi. Bu kanalın açılışının olumlu yönü Irak'ın ticaretini geliştirmesiydi.[4] Ayrıca Irak'ın ürünlerini ihraç etmeye yardım etti. Özellikle de Basra hurmasının ihracını sağladı.[5] Eskiden bu hurma satılamayıp telef olur ve nehre dökülürdü.[6] Irak'ta 19.yy'ın sonlarında kurulan gemicilik firmaları ticaretin ilerlemesinde büyük rol oynadılar. Bunlar Irak'tan dış ülkelere ve dış ülkelerden Irak'a mal taşımada büyük rol oynadılar, 1905'te Basra limanına 787 gemi girdi.[7]

Avrupa'nın ham maddeye ve temel maddelere olan ihtiyacının artması, Irak'ın ihracatının gelişmesine yardım etti.[8] Ayrıca Irak'ta İngiliz çıkarlarının gelişmesi de Irak'ın ticaretinin gelişmesini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Söz ettiğimiz etkenlerden dolayı Irak'ın ihracatı 1865-1885 yılları arasında yedi kat arttı ve 1907'de Irak'ın Hint'e ve Avrupa'ya ihracatı 700.000 sterlini aştı.[9] Abdülhamit döneminde Irak'ın ithalatı da arttı. Irak'ın ihracatı 1878-1879 yıllarında 463.000

---

[1] Ez-Zevra, 39.yıl, s.2128,06.04.1325 (19.05.1907)
[2] Yusuf Rezkullah Guneyme, Irak'ın Eski ve Yeni Ticareti,1. B., Bağdat, Irak Basımevi, 1922, s.110-111
[3] Said Hamade, Irak'ta İktisadi Sistem, Beyrut Amerikan Basımevi, 1938, s.379
[4] Abdullah El-Fayyaz, Irak'ın Büyük Devrimi, 1.B., Bağdat,İrşad Basımevi, 1963, s.30
[5] El-Bustani, a.g.e., s.168
[6] Basra Vilayeti Salnamesi,1308 (1891) s.170
[7] Lorimer, a.g.e., s.1231
[8] Hasan, a.g.e., s.215
[9] Lanckly, a.g.e., s.33

sterlin iken bu rakam 1905'te 1.093.150, 1906'da 1.520.707, 1907'de 1.781.166 sterline ulaştı.[1] Irak'ın ticaretini engelleyen bazı nedenler vardı. Zirai arazilerin çok az bir kısmı değerlendiriliyordu. Ayrıca Irak mallarının kalitesiz olması dolayısıyla bu mallar ihraç edilmiyordu.[2] Büyük gümrük vergileri de Irak'ın ticaretinin ilerlemesini engelledi. Osmanlı yönetimi ihracattan %1,ithalattan %8 oranında vergi alırken bu oran sonradan 1907'de %11'e kadar çıktı.[3]

Güvenliğin zaman zaman bozulması da ticaretin ilerlemesini engelledi. Irak-İran sınırında 1809'da çıkan gerginlik, Bağdat ve Musul vilayetlerinde ticareti durdurdu.[4]

Irak'ta önemli ticaret merkezleri; Bağdat, Basra, Musul, İmara ve Nasıriyeydi. Musul Vilayeti'nin Suriye ve İran'la doğrudan ticari ilişkileri vardı ve Musul'a ithal edilen mallar (Avrupa malları da dahil) birinci derecede Halep pazarlarından ithal edilirdi. Buradan da Kuzey Irak, İran, Diyarbakır ve başka şehirlere mallar dağıtılırdı. Daha sonra Musul'un Halep'le ticareti azaldı ve Bağdat'la arttı.[5]

5.2.2 Irak'ın İhracatı

II. Abdülhamit dönemi Irak'ın ihraç ettiği ürünler; hurma, buğday, arpa, yün, deri, canlı hayvan ve bağırsaktı.[6]

5.2.2.1. Hurma, Irak'ın ihracatında hurma özellikle 1870'li yıllarda büyük öneme sahipti, nitekim o dönemde hurma Irak'ın ihracatının yaklaşık yarısını

---

[1] Hasan, a.g.e., s.254
[2] Lorimer, a.g.e., s.1225
[3] Guneyme, a.g.e., s.112
[4] Safvet, a.g.e., s.75
[5] Akravi,a.g.e., c.I,s.14
[6] Abdürrezzak El-Hilali, Irak Ansiklopedisi, Bağdat, Necah Basımevi,1953,c.I,s.203

oluşturuyordu.[1] 1876'da Irak'ın 11.5 milyon frank* ihracatından yalnız hurmanın payı 4 milyon frank idi.[2] Abdülhamit döneminde hurmanın ihracı her ne kadar azaldıysa da ihraç edilen malların başında gelmiştir.[3] 1879'da ihraç edilen hurma miktarı 6.718 ton iken,1883'te 11.306 ton oldu.[4] 1887'de ise 44.000 tona çıktı.[5] 1906'da 60.000 tona ulaştı.[6] 1905'te ihraç edilen hurmanın değeri 330.000 sterlindi.[7]

Ayrıca Irak'ın kolilerle ihraç ettiği hurma miktarı 1907'de 31.250 tondu. Irak hurmayı sepetlerle de ihraç ederdi. 1905'te Hindistan'a 663.730 sepet hurma ihraç etti. Ancak bu miktar 1907'de Basra'da hurma fiyatları değişikliğe uğradığı için 326.376 tona düştü. Irak'ın poşetlerde ihraç ettiği hurma miktarı 1905'te 1528 tondu. Bu rakam 1907'de 1.723'tona çıktı. Ayrıca deri içinde ihraç edilen hurma miktarı 1905'te 1425 tondu. Bu miktar 1907'de 2.048 tona çıktı.[8]

5.2.2.2 Buğday, Arpa ve Pirinç; 19.yy'ın sonlarında bu ürünlerden 65.000 ton, Irak dışına ihraç edilmişti. Bu miktar 1909-1913 yılları arasında 120.000 tona çıktı. Buğdayla arpa ihracatta hurmadan sonra gelirdi.[9]

Buğday: Abdülhamit döneminde buğdaydan ihraç edilen miktar çok değişikliğe uğradı. 1890'da ihraç edilen buğday miktarı 34.600 ton iken bu miktar 1895'te 56.318 tona çıktı.[10] Bu tarihte buğday ihracatın %11'ini oluşturuyordu. 1864'de %6'sını oluşturuyordu. Irak'ın buğday ihracatı 1897-1902 yılları arasında

---

[1] Lanckly, a.g.e., s.39
* Frank'ın Sterline karşı değeri 1/25 idi
[2] Mir Basri "90 Yıldan Beri Irak'ın Ticareti", El-Bilad, 28.yıl s.4872,31.01.1957
[3] Lorimer, a.g.e., s.1227
[4] Hasan, a.g.e., s.13
[5] a.g.e, s.170
[6] Abdülvehab ed-Debbağ, Irak'ta Hurma Ağacı ve Hurma, Bağdat, Şefik Basımevi,1969,s.226
[7] Lorimer,age, s.1228
[8] a.g.e, s.1227-1228
[9] a.g.e. s.1228
[10] Hasan, a.g.e., s.172

10.000 tonun altına düştü[1]. Bu miktar 1902'den sonra tekrar arttı ve 1903-1904 yılında 50.000 tona çıktı. 1908-1909 yılında ise tekrar 10.000 tonun altına düştü.[2]

Arpa: 1870'li yıllarda Irak'ın ihracatında arpanın önemli bir yeri yoktu. Arpa, Irak'ın ihracatının yalnız %1'ini oluşturuyordu.[3] Sonra gittikçe arpanın önemi arttı ve 1890'da ihraç edilen arpa miktarı 33.900 ton oldu. 1903-1904'te 50.000 tona çıktı ve hurmayla birlikte Irak'ın önemli ihraç ürünlerinden oldu.[4]

Pirinç: Irak'ın pirinç ihracatı yıldan yıla değişirdi. Irak 1890'da 1.281 ton pirinç ihraç etti ama bu miktar 1903-1904'te 600 tona düştü. 1907'de tekrar çıktı ve 11.864 tona ulaştı.[5]

5.2.2.3. Hayvansal Ürünler

Irak'ın ihraç edilen hayvansal ürünleri; yün, deri ve bağırsaktı. Yünün 1870'li yıllarına kadar büyük önemi yoktu. Irak yünü ithal ediyordu. 1877-1878 yılında 8.201 sterlinlik yün ithal etti. Irak'ın yün ihracatı 1880'li yıllarda başladı ve hızla arttı. Böylece yün Irak'ın ihracatında yerini aldı. 1888-1895 yılları arasında yün Irak'ın tüm ihracatının %20'sini oluşturuyordu. Irak'ta yün ihracatı 1896-1903 yılları arasında zirveye ulaşt,.yıllık 12.600 tona çıktı. 1907'de ise tekrar azaldı. Irak yünü dünyada şöhret kazanmıştı. Alman basını Irak yününün kaliteli olduğuna ve Bağdat yününün Arap ülkelerinden gelen en iyi yün olduğu haberine yer vermiştir.[6] Irak yününün büyük bir kısmı Basra limanı yoluyla ihraç edilirdi. Kalan kısım

---

[1] Enstas El-Kermeli, "1903-1904 Mali Yılında Bağdat'ın Ticari ve Ziraai Durumu" Maşrik Dergisi, 8.yıl, sayı 6, Mart 1905, s.245
[2] Cotlof, a.g.e., s.30
[3] Hasan, a.g.e, s.94
[4] a.g.e, s.172
[5] a.g.e, s.173
[6] a.g.e, s.122

Musul'dan Suriye'ye ihrac edilirdi.[1] Irak'ın deri ihracatıda iyi bir seyir izliyordu. 1870'li yıllarda ihraç edilen deri miktarı 2.500 tondu. Bu rakam 20.yy'ın başlarında 3.400 tona çıktı ancak bu rakam 1903-1904'te 3.150 tona düştü. Irak'ın bağırsak ihracatıda büyük miktarlara ulaşmıştı. Bağdat vilayetinin bağırsak ihracatı 1903-1904'te 5.000 koli idi.[2] Hayvansal ürünlerin büyük bir kısmı Musul'dan ihraç edilirdi[3].

5.2.2.4. Canlı Hayvanlar

Irak'tan ihraç edilen canlı hayvanlar; at, katır, eşek, koyun, keçi, inek ve deveydi. Osmanlı yönetimi 1873'te yedi yıllık bir süre için Irak'tan canlı hayvanların ihracını yasakladı.[4] Atlarla ilgili yasaklama 1903'e kadar sürdü. Atlar 1873-1902 yılları arasında kaçak olarak ihraç edilirdi[5]. 1905'te ihraç edilen at sayısı 2.262 baştı. Bu sayı Hindistan'ın 1905 ve 1907'de Avusturalya'dan at ithal etmesi sonucu düştü. Koyun ise Kuzey Irak'tan Musul ve Suriye tacirleri aracılığıyla ihraç edilirdi[6]. Musul'da 1908'de sadece Suriye'ye ihraç edilen koyun sayısı 100.000 baştı[7]. Musul'da 20.yy'ın ilk yıllarında ihraç edilen keçi değeri 30.000-80.000 sterlin arasındaydı[8]. Ayrıca Musul yıllık 2.000 deve ihraç ederdi. Musul 19.yy'ın son yıllarında 2.000 baş sığır ihraç etti[9].

---

[1] Hasan, a.g.e., s. 110
[2] a.g.e, s.111
[3] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1893), s.241
[4] Ez-Zevra, 4.yıl, sayı.344, 06.03.1290 (14.05.1873)
[5] Budge, a.g.e., s.14
[6] Lorimer a.g.e, s.1229
[7] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1893), s.241
[8] Cotlof, a.g.e., s.91
[9] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1893),s.241

5.2.3. Irak'ın İthalatı

Irak pamuk ve yün ürünleri ile şeker, çay, kahve, ağaç, maden ve baharat ithal ediyordu[1]. Abdülhamit döneminde Irak'ın yün ve pamuk ürünlerinin ithalatı gittikçe arttı. Bağdat'ın pamuklu mamül ithalatı 1877-1878'de 203.782, 1878-1879'da 206.627 tondu. Bağdat vilayeti bu ürünlerden 1892-1895 yılları arasında 25.300 balya ithal etti.[2] Bu miktar 1907'de 42000 balyaya çıktı. Bu ürünlerin ithalatı Avrupa'dan ve Hindistan'dan yapılırdı.[3] İthalatta şeker ikinci sıradaydı.[4] Irak'ın 1892-1895 yılları arasında ithal ettiği şeker miktarı 3.945 tondu. Bu miktar 1904-1909 yılları arasında 11.956'ya çıktı.[5] Irak'ın 1877-1878'de ithal ettiği çayın değeri 816 sterlindi. Bu rakam 1907'de 73.000 sterline çıktı.[6] Diğer ürünler daha az miktarlarda ithal edilirdi.

5.2.4. Transit Ticaret

Bu ticaret Irak'la İran arası yapılırdı. Osmanlı yönetimi Irak'tan geçen mallardan %1 vergi alırdı[7].

5.2.5.Ticaret Yolları

Irak'ta ticaret deniz ve karayolu olmak üzere iki yolla yapılırdı. Deniz yolu ise, Basra limanından başlardı sonra da Arap Körfezine geçer ve oradan dış dünyaya devam ederdi. Irak'ın ticaretinin büyük bir kısmı bu yolla yapılırdı. Kara yoluyla ticaret bir çok yoldan yapılırdı.

---

[1] El-Hilali, a.g.e., s.203
[2] Hasan, a.g.e., s.232
[3] a.g.e, s.245
[4] Lorimer, a.g.e., s.1226
[5] Hasan, a.g.e, s.231
[6] a.g.e, s.227
[7] Guneyme, a.g.e., s.112

5.2.5.1.İran Üzerinden Yapılan Kara Ticareti

Irak-İran ticareti üç yoldan yapılırdı. Bu yollar 1- Basra-Ahvaz yolu 2- Bağdat-Hanakin-KasrıŞirin-Kerminşah[1] 3-Musul-Revanduz-Süleymaniye-Hemedan-Kerminşah yoluydu[2]. Bu yollardan ikincisi çok önemliydi[3]. Bağdat'la Kerminşah arası çalışan kervanlar kullandıkları hayvanlara göre değişen süreyle ve genellikle 21-32 günde gidecekleri yere ulaşırlardı. Bir tonluk mamulün taşıma ücreti 3-4 sterlin arasındaydı.

5.2.5.2. Suriye Üzerinden Yapılan Kara Ticareti

Irak-Suriye arasında üç ticari yol vardı. 1- Bağdat-Şam yolu 2- Bağdat-Halep yolu 3- Musul-Halep yolu. Kervanlar, Bağdat-Şam arası yolu 20-40 gün arasında ve Bağdat-Halep arası yolu 24-30 gün arasında alıyordu. Taşıma ücreti bir ton için 13-15 sterlin arasında idi.

5.2.5.3. Anadolu Üzerinden Yapılan Kara Ticareti

Irak Anadolu'yla iki yolla bağlanıyordu. Birincisi Bağdat-İstanbul, bu yol Han Beni Sad'dan geçer sonra da Kifri, Kerkük, Musul, Diyarbakır üzerinden İstanbul'a gelirdi[4]. İkinci yol ise Musul-Zaho-Cizre-Siirt-Bitlis-Trabzon idi[5].

5.2.5.4. Arap Yarımadası Üzerinden Yapılan Kara Ticareti

Irak'ı Necid ve Kuveyt'e bağlayan ticari yollar vardı. Irak'ta ticaret taşımacılığı yapan iki firma vardı. Birincisi İngiliz olan Fırat ve Dicle gemicilik

---

[1] Güneyme, a.g.e., s. 106
[2] Musul Vilayeti Salnamesi, 1312 (1894), s.267
[3] Guneyme, a.g.e, s.105
[4] a.g.e, s.109
[5] Musul Vilayeti Salnamesi, 1312 (1894), s.267

firmasıydı. İkincisi ise Osmanlı, Eş - Şerike El-Hamidiye El-İmparatoriye firmasıydı. Bu firma 1893'te Umman Osmanlı firmasının yerine geçti. Bu firmanın gemi sayısı 1904'te üçken daha sonra bu sayı sekize çıktı.[1]

5.3. SANAYİ

5.3.1. Irak'ta Sanayinin Durumu ve Yönetimin Sanayiye Verdiği Önem

Abdülhamit dönemi Irak'ın sanayisi eski ve gelişmemişti. Irak'ın sanayi ürünlerinin çoğu elle veya hayvanlarla çalışan aletlere dayanırdı. Irak'ta yeni makinalar çok az kullanılırdı. Bağdat'ta buharla çalışan makinalar sadece bir dokumacılık, iki un ve iki buz fabrikasında kullanılırdı. Ayrıca buharla çalışan iki yün pres makinası vardı. Irak sanayisinin merkezi olan Bağdat'ın durumu böyleydi. Böylece Irak sanayisinin de ne kadar geri olduğunu anlamaktayız.[2] Yerel yönetimler sanayinin gelişmesine önem vermişlerdi. Sanayi atölyeleri açanlardan az vergi alınıyordu.[3] Bazı valiler örneğin; Bağdat valisi Kadri Paşa sanayinin gelişmesine önem verdi. Bağdat'a bağlı sancakların sanayi durumunu geliştirmek için her sancak mutasarrıfından birer rapor istedi.[4] Ayrıca Bağdat valisi Hasan Paşa 1891'de Bağdat'ta bulunan sanayi okulundan birkaç sanayi dalının canlandırılmasını istedi.[5] Bağdat valisi Küçük Namık Paşa'da sanayinin ilerlemesine önem verdi. Örneğin; Bağdat sanayi okulunu ve bu okulda bulunan dokumacılık fabrikasını geliştirmeye çalıştı ve yurtdışından ip bürme makinesini ithal etmeyi Bağdat vilayet meclisinden istedi ve isteği kabul edildi. Ayrıca bu üretilen malların satılmasını sağlamak için

[1] Lorimer, a.g.e., s.1227
[2] Lorimer, a.g.e., s.1221
[3] El-Allaf, a.g.e., s.69
[4] Ez-Zevra, 9.yıl, sayı 756, 24.04.1295 (27.04.1878)
[5] Ez-Zevra, 23.yıl, sayı 1495, 08.07.1309 (07.02.1892)

1899'da bu malların fiyatını düşürdü.[1] Aynı vali 1900'de Bağdat sanayi okulunda bir marangozluk fabrikasını kurdu.[2] Devletin yanında halkta sanayinin gelişmesinde rol oynadı. Halk sanayinin gelişmesi için yeni ve gelişmiş aletlerin ve makinaların kullanılmasına önem verdi. Bağdat tacirlerinden ikisi 1907'de bir un, ekmek ve makarna fabrikası kurmak için Bağdat yerel yönetiminden izin istediler ve istekleri kabul edildi.[3] Bağdat halkı gibi Basra halkı da yeni fabrikalar kurmaya ve sanayide yeni ve gelişmiş makinaların kullanılmasına önem verdi. Örneğin; bir Irak'lı musevi 1877'de buz fabrikası ve değirmen kurdu.[4] Ayrıca Basra halkı 1889'da Basra, Aşşar, Ebi El-Hasib ve Zübeyr'de gazoz fabrikaları kurdu.[5] Yönetimin ve halkın sanayiye önem vermesi sanayinin düşüşünü engelleyemedi ve bazı etkenlerden dolayı Irak'ın sanayisi geride kaldı. Süveyş Kanalı'nın açılışı sonucu yabancı ürünlerin Irak ürünlerine karşı rekabeti arttı ve büyük bir miktarda yabancı ürün Irak'a girdi. Bu ürünler Irak ürünleriyle rekabet etti.[6] Yabancı ürünlerin fiyatları düşük olduğu için Irak ürünleri yabancı ürünlerle rekabet edemedi.[7] Suveyş Kanalı'nın açılışı ticaret yolunu Irak'tan çevirdi ve bu da Irak'ın sanayisinin düşüşüne neden oldu.[8] Irak'ta yeni ve gelişmiş bir sanayinin kurulmasına engel olan etkenlerden en önemlisi sanayide kullanılan sermeyenin az olmasıydı. Irak tacirleri ticarette kazandıkları parayı tekrar ticarette değerlendiriyorlardı ve bunlar sanayiye önem vermiyorlardı.[9] Ayrıca Irak'ın bir kısım sanayisi yabancı ülkelerden ithal edilen ham maddelere

[1] Ez-Zevra, 31. yıl, sayı 1852, 13.10.1317 (13.02.1900)
[2] Ez-Zevra, 32.yıl, sayı 1875, 14.04.1318 (10.08.1900)
[3] Ez-Zevra, 39.yıl, sayı 2117, 17.01.1325 (02.03.1907)
[4] Hamid El-Bazi, Karanlık Dönemde ve Sonrası Basra, Bağdat, Darü-l Basri Basımevi, 1969, s.50
[5] Muhammed Bin Şeyh Halife En-Nebhani Et-Tai Arap Adasının Tarihi, 9-Basra, 2. B., Mısır, El-Mahmudiye Basımevi,1342, (1923), s.67-68
[6] Lanckly, a.g.e., s.45
[7] Cotlof, a.g.e., s.80
[8] Akravi, a.g.e., s.149
[9] Lnackly, a.g.e., s.35-36

itibar ediyordu. Bağdat sanayi okulunda bulunan dokumacılık fabrikası 1889'a kadar yabancı ülkelerden ithal edilen bürülmüş ipe dayanırdı.[1] Abdülhamit döneminde sanayi sektöründe çalışanlar, bir çok kaynağa göre 1920 devrimine kadar Irak nüfusunun %10'dan daha az bir orandaydı.[2] İşçilerin durumu da pek iyi değildi ve Irak işçileri Osmanlının başka bölgelerine göre daha az ücret alırlardı. Türkiye'de dokumacılık fabrikasında çalışan bir işçinin günlük ortalama ücreti 8.4 kuruş iken Irak'ta 7 kuruştu. Tabakçılık işçileri Türkiye'de 13.6 kuruş Irak'ta ise 11.5 kuruş alırlardı. Irak'ta sanayide erkekler yanında kadınlar ve çocuklarda çalışırdı.[3]

5.3.2. Irak'ta Önemli Sanayi Dalları

Burada bazı önemli sanayi dallarından söz edeceğiz.

5.3.2.1. İp Bürme ve Dokumacılık Sanayi: Bu sanayilerde Abdülhamit döneminde eski yöntemler kullanılırdı.[4] Dokumacılık sanayi ithal edilen yabancı ürünlerin rekabetine dayanamadı böylece Irak'ın bu ürünlere olan ithalat talebi arttı. 1890'lı yıllarda Irak'ın bu ürünlerden ithalatı ½ milyon dinara çıktı. Halbuki bu yüz yılın ortasında Irak bu mallardan yalnız 94.000 Dinarlık ithalat yapmaktaydı.[5] Irak'ın dokumacılık sanayisinin ithal edilen yabancı ürünlerin rekabetine karşı çıkamaması nedeniyle ithal edilen ürünler ucuz, Irak'ın yerli ürünleri pahalıydı. Irak'ta dokuma el yapımına dayanıyordu. Yabancı mallar büyük makine ve aletlerle yapılırdı. Irak'ın bazı yerli ürünleri yabancı ürünlerden daha kaliteli olmasına rağmen yabancı ürünlerin ucuzluğuna dayanamadı. Dolayısıyla dokumacılık yapan iş yerleri gittikçe

[1] Ez-Zevra, 31.yıl, sayı 1823, 11.03.1317 (19.07.1900)
[2] Muhammed Selman Hasan, Irak Devriminin İlk Işıkları, Bağdat: Cumhuriyet Gazetesinin Basımevi, trz, s.12
[3] Cotlof, a.g.e., s.87-88
[4] El-Allaf, a.g.e., s.48
[5] Hasan, Irak'ta İktisadi Gelişme, s.282

azalıyordu. Bu iş yerlerinin sayısı 19.yy'da 12.000 iken 20.yy'ın başlarında birkaç yüze düştü.[1] Dokumacılık sanayinde önemli yerler Bağdat, Musul ve Basra'ydı. Ayrıca İmara, Kut, Necef ve Kurna'da da dokumacılık yapılıyordu. Burada üretilen mallar erkek ve kadın elbisesi, havlu, çorap, kilim vs ürünlerden ibaretti.

5.3.2.2. Dericilik Sanayisi: Bu sanayi iki türlüydü. Birincisi deri ürünleri sanayisi, ikincisi ise debbağcılık idi. Bu iki sanayi eski yöntemlerle yapılırdı. Deri ürünleri ayakkabı, kemer vs ürünlerden oluşurdu.[2] Irak'ın bir kısım deri sanayi yurtdışından ve özellikle Fransa'dan ithal edilen derilere dayanırdı. Bağdat vilayeti 1879'de 939 sterlin değerinde deri ithal etti.[3] Debağcılıkta da Bağdat'ın büyük önemi vardı, nitekim Bağdat'ta bulunan debbağhane fabrikasına ilave bir çok dükkanlarda da bu iş yapılırdı.[4] Dericilikte Musul'da çeşitli ürünler üretilirdi.(Ayakkabı gibi)[5] Ayrıca Basra'da dericilik yapılırdı.[6]

5.3.2.3. İnşaat Sanayisi: Bu sanayi kerpiç ve döşeme taşı sanayisinden ibareti. Bağdat'ta 1880'li yılların sonunda 25 kerpiç fabrikası bulunurdu.[7] Döşeme taşı fabrikaları ise Kerbela, Necef ve Bağdat'ta bulunurdu. Bu sanayi dalı İranlıların kontrolü altında idi.[8]

5.3.2.4. Maden Sanayisi: Bu sanayi üç çeşitten oluşurdu. Birincisi ev ve mutfak eşyaları sanayisi, ikincisi demircilik, üçüncüsü ise kuyumculuk idi.[9] Birincisi

---

[1] Cotlof, a.g.e., s.81
[2] Lorimer, a.g.e., 1222-1223
[3] Davud Efendi Sliva,"Bağdat", El-Muktataf Dergisi, Kahire, 5.yıl, Haziran 1880, Birinci Bölüm, s.150
[4] Napolyon El-Mardini, Tenezzuh El-İbad fi Medinet Bağdat,Buyrut, El-Lubnaniye Basımevi,1887, s.36
[5] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1892), s.135
[6] El-Bazi, a.g.e., s.94
[7] Hasan, a.g.e., s.303
[8] Lorimer, a.g.e., s.1223
[9] El-Mardin, a.g.e, s.37

Bağdat ve Musul'da yapılırdı, tepsi, tencere vs ürünlerinden ibaretti.[1] Irak'ta bakır tencere de yapılırdı ama bu sanayi, Abdülhamit döneminde Avusturya'dan ithal edilen mallar Irak'a gelince kötüleşmeye başladı.[2] Demircilik ise bir çok şehirde yapılırdı. Bu sanayi, ziraat aletleri, hayvanları bağlamakta kullanılan zincirler vs ürünlerden ibaretti. Irak sanayinin ham maddelerini dışarıdan ithal ederdi. Nitekim Irak 1878-1879 yılında 27.000 sterlin değerinde maden ithal etti.[3] Kuyumculuk ise Bağdat ve İmara'da büyük bir şekilde yapılırdı.[4]

5.3.2.5. Ağaç Sanayi: Irak'ın tüm şehirlerinde yapılırdı ve ev eşyaları ve bazı zirai aletler üretilirdi.[5]

5.3.2.6. Petrol Çıkarma ve Tuz Sanayi: Abdülhamit döneminde Irakta petrol çıkarma şimdiki anlamı ile yapılmıyorsa da, Irak'ın bazı bölgelerinden petrol çıkarılırdı. Özellikle Kerkük'ten yılda yaklaşık 100.000 ukye (ukye=321 gram) petrol çıkarılırdı.[6] Tuz ise Basra ve Musul'da çıkarılırdı.[7]

5.3.2.7. Çömlekçilik Sanayisi: Bağdat'ta büyük bir şekilde yapılırdı, nitekim Bağdat'ta 13 fabrika bulunmaktaydı.[8] Ayrıca Musul'da[9] ve Basra'da da yapılırdı.[10]

5.3.2.8. Değirmencilik: Değirmencilik Irak'ın eski sanayilerinden birisi idi. Eski dönemler gibi Abdülhamit döneminde de değirmencilikte eski yöntemler

---

[1] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1892), s.135
[2] Cotlof, a.g.e., s.81
[3] El-Allaf, a.g.e., s.49-50
[4] Cebbar Hızır, "Bakır Kuyumculuğu", Et-Turas Eş-Şabi Dergisi, 2.yıl, sayı 9, Mayıs 1971, s.96
[5] El-Allaf, a.g.e, s.50
[6] Muhammed Nasrullah ve Başkaları, Memalik-i Mahruse-i Şahane Mahsus ve Mufassal Atlas,İstanbul, Şirketi Mertebiye Matbaası,1325(1907), s.102
[7] Nasrullah, a.g.e, s.100-102
[8] Lorimer, a.g.e., Coğrafi Bölüm, c.I, s.279
[9] Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1892), s.135
[10] Basra Vilayeti Salnamesi, 1308 (1890), s.84

kullanılırdı ve aletleri hayvan gücüyle çalışırdı. Değirmencilik Bağdat'a, Basra ve Musul'da gelişti. Bağdat'ta 20.yy'ın başlarında 116 eski değirmen bulunurdu.[1] Yine Bağdat'ta 1880'li yıllara kadar buharla çalışan yalnız bir değirmen vardı o da Osmanlı ordusunun mülkü idi.[2] Buharla çalışan değirmenler Abdülhamit döneminin sonundan itibaren çoğalmaya başladı. Er-Rekib gazetesi 1909'da buharla çalışan değirmenler halkın rahatsızlığına neden olduğunu belirtti, nitekim bu aletler çok gürültülüydü.[3] Basra ve Musul'da ise çoğu eski yöntemleri kullanırdı.[4]

5.3.2.9. Buz Sanayisi: Irak'ta buz sanayisi 1881'de başladı ve bu yılda biri Bağdat'ta [5] öbürü de Basra'da olmak üzere iki fabrika açıldı.[6] Söze değer ki Bağdat'ta üretilen buz kalın cama benzerdi ve kiloyla satılırdı ve bir kilo buz fiyatı 1 kuruştu.[7]

5.3.2.10. Kayık Sanayisi: Bu sanayi Basra'da yaygındı.[8]

5.3.2.11. Züccaciye Sanayisi: Bu sanayi Bağdat'ta yaygındı.[9]

5.3.2.12. Sabun Sanayisi: Bağdat ve Musul'da yaygındı. Ayrıca Sincar ve Başika'da da yapılırdı ve bu son iki yerin sabunları çok meşhurdu.

5.3.2.13 İçki ve Gazoz Fabrikaları : İçkiler Bağdat ve Hille'de üretiliyordu. Gazoz fabrikası ise 1889'da Basra'da açıldı. Sonra Basra, Ebi El-Hasib ve Zübeyir'de başka gazoz fabrikaları açıldı.[10]

---

[1] Lorimer,a.g.e., s.279
[2] Davud Efendi, Siliva,"Bağdat" El-Muktataf Dergisi, 5.yıl, Haziran 1880, c.I, s.150
[3] Er-Rakib, 1.yıl, sayı 6, (11.02.1327 - 04.03.1909)
[4] Lorimer, a.g.e, s.280
[5] El-Allaf, a.g.e., s.177
[6] Ez-Zevra, 14.yıl, sayı 1045, 2. 10. 1299 (16.08.1882)
[7] El-Allaf, a.g.e, s.177
[8] Lorimer, a.g.e., c.III, s.1224
[9] Davud Efendi, Siliva,"Bağdat" El-Muktataf Dergisi, 5.yıl, Haziran 1880, s.150
[10] Et-Tai, a.g.e., s.67

5.3.2.14. Silah ve Barut Sanayisi: Silah sanayisi ilk olarak Süleymaniye'de başladı; sonra tüm Kürt bölgelerinde yayıldı. Barut sanayisi ise Bağdat ve Musul'da yaygındı.[1]

5.3.2.15. Diğer Sanayi Dalları: Söz ettiğimiz sanayiler yanında bunlardan daha az önemli olan sanayiler de bulunurdu. Bunlar tatlı sanayi ve pekmez çıkartma sanayisi idi. Bu iki sanayi Bağdat'ta bulunurdu.[2] Burada başka bir sanayi bulunurdu o da hurma ağaçları dallarından sepet yapma sanayisiydi. Bağdat, Basra, Bakube ve Kerbela'da yaygın idi. Bu sanayide çalışanların çoğu kadın idi.[3] Böylece Irak sanayisinin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz.

Irak'ın bir çok sanayisi eskiydi ve elle yapılırdı.

Bu sanayiler çoğu atölyelerde ve evlerde yapılırdı.

Kadınlar sanayiye katkıda bulundular.

Irak'ın yerli ürünleri ithal edilen ürünlere kıyaslanarak çok pahalıydı, böylece tüketici ithal edilen malları alırdı.

---

[1] Davuud Efendi, Siliva,Bağdat", El-Muktataf Dergisi, 5.yıl, Haziran 1880, c.I, s.150
[2] Lorimer, a.g.e., s.297
[3] El-Allaf, a.g.e, s.177

ALTINCI BÖLÜM

YABANCI ÜLKELERİN IRAK'TAKİ EMELLERİ

II. Abdülhamit döneminde de yabancı ülkelerin çıkarları Irak'ta devam etti. Abdülhamit döneminden önce Irak'ta çıkarı olan ülkeler İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika idi. Abdülhamit döneminde ise bu çıkarlar genişledi ve bunlara Almanya da katıldı.

Burada bu ülkeleri sıralayalım.

6.1. İngiltere'nin çıkarları: Abdülhamit döneminde İngiltere'nın Irak'taki emelleri siyasi, tarihi ve dini çıkarlardan ibaretti.

İngiltere'nin çıkarlarının büyük kısmı Irak'ın orta ve güney bölgelerinde yani Bağdat'tan Arap körfezine kadar uzuyordu. İngiltere'nin Irak'ın kuzeyindeki emelleri oradaki tarihi eserlere yönelikti.

Bu çıkarları önemine göre sırayla açıklayalım.[1]

6.1.1. Siyasi Çıkarlar: II. Abdülhamit döneminde, İngiltere Hindistan'la ulaşımı sağlamak ve yabancı ülkelerin Irak'ın işgal etme projelerine karşı durmak için, Irak'ta nüfuzunu artırdı. İngiltere Bağdat ve körfez adaları bölgesine büyük önem verdi.[2] Irak'taki nüfuzunu desteklemek için birkaç yönteme başvurdu. Irak'ı ziyaret eden Hintlileri koruma hakkını kendisi üstlendi. Ayrıca Irak'ta (özellikle Bağdat Kerbela ve Necef'te) oturan Hintliler'in koruma hakkını kendisine bıraktı.

---

[1] Lorimer, a.g.e., Tarihi Bölüm, c.IV, s.2367
[2] Nuri, a.g.e., s.1054

Söylemek gerekir ki, bu korumanın kapsamındaki Hidistanlılar'ın sayısı 3000 idi.[1] İngiltere'nin Basra'da sağlık işlerine de el atması (tebası için) Irak'taki nüfuzunu artırmasına yardım etti[2]. İngiltere Irak'ta gücünü göstermeye çalıştı. Bağdat'ta bulunan konsolosluk binasının koruma sayısı 1878'de 16 asker iken[3], 19. yy'ın sonlarında bu sayıyı 30'a çıkardı. 1908'de bu sayı 70'e çıktı. Ayrıca konsolosluğun emrinde bir de gemi vardı[4].

İngiltere'nin Bağdat'ta ilave bir de Basra'da konsolosu vardı. Ayrıca Musul'da da bir konsolosluk açtı[5]. İngiltere'nın nüfuzunun artması sonucu İngiltere Irak'ın içişlerine karışmaya başladı. Bağdat'ta bulunan İngiliz başkonsolosu 17 Haziran 1881'de İstanbul'da bulunan İngiltere büyükelçiliğine bir mektup göndererek 1880'de lağvedilen Basra vilayetinin tekrar kurulmasına yardım etmek için bir girişimde bulundu.

Baş konsolos Basra vilayeti tekrar kurulursa Nasır Paşa'nın vali olarak tayin edilmesini istiyordu. Başkonsolosun görüşüne eğer Nasır Paşa, Basra'ya vali tayin olursa Müntefik devriminden sora çıkan gerginliğe son verilecekti. İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanlığından Nasır Paşa'yı Basra'ya vali olarak tayin etmesini tavsiye etti ve eğer olmazsa Nasır Paşa'nın oğlu Falih Paşa'nın Nasıriye'ye mutasarrıf olarak tayin edilmesini istedi[6]. Ayrıca İngiltere, Bağdat valisi Asım Paşa'nın valiliği sırasında Musevileri korumaya çalıştı[7].

---

[1] Lorimer, a.g.e., Coğrafi Bölüm, c.III, s. 1358-1359
[2] İrland, a.g.e., s.23
[3] Lorimer, a.g.e., Tarihi Bölüm, c.IV, s. 2343
[4] William Willcocks, "Irak'ı 1908- 1911 Yılları Arasında Tanıdığım Gibi" El-Bilad,7.yıl, sayı 434, 5.12 1935
[5] Lorimer, a.g.e., Coğrafi Bölüm, c.III, s.1360
[6] Salih,a.g.e., s. 199
[7] Lorimer, a.g.e, s 1360

6.1.2. Ticari Çıkarlar: İngiltere Irak'tan çeşitli ürünler ithal ederdi. Bunlar hurma, yün, deri, buğday, arpa vs. ürünlerden ibaretti. İngiltere yıllık 2 milyon sandık Irak hurması ithal ederdi[1].

İngiltere kendi ürünlerini Irak'ta satmaya çalıştı. Bu ürünler pamuklu ve yünlü kumaş, kömür, bakır, demir, makine, boya, alkollü içki, iplik vs. ürünlerden ibaretti. Irak'ın 1895'te Basra limanından ithal ettiği İngiliz ürünlerinin değeri 674.565 sterlin idi, halbuki Irak'ın bu limandan tüm ithalatı 1.400.000 sterlin idi[2]. İngiltere kendisine bağlı şirketlerin işlerini yürütüyordu. Bu şirketlerin sayısı 16 idi. Yedisi İngiltereli diğerleri Hintliydi. Bu şirketler Bağdat ve Basra'da bulunuyordu[3].

20.yy'ın başlarından itibaren başlayan Almanya rekabetine rağmen İngiltere ticaretini Irak'ta sürdürdü. Bunu dönemin ticaret rakamlarından anlıyoruz. Bağdat 1908'de İngiltere'dan 931.424 sterlinlik mal ithal etti. Aynı yılda Almanya'dan 49.484 sterlinlik mal ithal etti. Bu rakamlar 1909'da değişti, İngiltere'den ithal edilen malların değeri 1.201.316 sterlindi. Almanya'dan ithal edilen malların değeri ise 36.705 sterlindi. İngiltere 1904-1914 yılları arasında Bağdat ticaretinden %60-90 bir pay aldı[4]. Bağdat ihracatının %33'ü 1909'da İngiltere'ye gidiyordu. Aynı yılda Bağdat'ın tüm ithalatından yalnızca İngiltere %58 bir pay aldı. İngiltere Irak'ın ticaretinin nakline çalıştı. Karatçi-Basra ve İngiltere-Basra arasında birkaç taşımacılık şirketi açtı[5].

---

[1] Yusuf Efendi Guneyme El-Bağdadi "Irak'ın Hurma Ağacı İle Hurması", Maşrik Dergisi, 10. yıl, sayı 11, Haziran 1907, s. 485
[2] Salih, a.g.e., s. 195
[3] Lorimer, a.g.e., s 1357-1358
[4] Salih, a.g.e., s. 198
[5] El-Fayyaz, a.g.e., s. 34

İngiltere gemilerinin korunmasına büyük önem verdi. Eylül ayından Ocak ayına kadar süren hurma yükleme mevsiminde, gemileri korumak ve korsanlığı önlemek için Şattü'l-Arap'a askeri bir gemi yerleştirdi[1]. İngiltere'nin Irak ırmaklarından da bazı çıkarları vardı. Bu çıkarlar kurduğu Dicle ve Fırat buharlı gemicilik firmasında açıkça görünür. Bu firma yolcu ve yük taşıması için kurulmuştu[2]. Bu firmanın işleri gittikçe hızlanıyor ve yani gemiler alıyordu. Hamidiye gemicilik şirketinin 1893'te açılışı Dicle ve Fırat şirketini telaşlandırdı[3].

Ayrıca Almanya'nın 1903'te aldığı Bağdat demiryolları imtiyazı bu şirketi korkuttu ve bu projeye karşı çıkmak için İngiltere kamuoyunu kışkırttı[4]. Bazı İngiltere iş adamları Fırat demiryolunu kurmak istediler. Bu demiryolunun amacı Akdeniz-Karadeniz-Arap Körfezini birbirine bağlamaktı, ama bu projeyi gerçekleştirmek için İngiltere hükümetinin desteği gerekiyordu. Projenin maliyeti fazla olduğu için (8-10 milyon sterlin)[5] devlet bu projeyi destekleyemedi.

Bu projenin ihmal edilmesinin başka nedeni 1875'de İngiltere; Mısır Hidivinin Süveyş Kanalı'ndan payını almasıydı. İngiltere bu durumda Süveyş Kanalı'nda Fransa ile ortak oluyordu. İngiltere 1878'de Diyarbakır-Musul-Kuveyt'i bağlıyan bir demiryolu kurmak istedi. Bu proje gerçekleştirilmedi[6].

6.1.3. Tarihi Eser Çıkarları: İngiltere eski eserleri araştırmak ve bu eserleri İngiltere'ye nakletmek istiyordu. İngiltere'nin ünlü arkeoloğu George Smith

---

[1] Belge Saklama Merkezi, Dosya Teselsül 5, No: 502/144, Konu Şurta Tanzimi, s.3
[2] Lorimer, a.g.e., Tarihi Bölüm, c. IV, s 2154-2155
[3] Abdülaziz Süleyman Nevvar, 1600-1914 Yılları Arası İngiltere'nın Irak Irmaklarında Çıkarları, Kahire, El-Fenniye El-Hadise Basım Evi, 1968, s. 145
[4] Abdulfettah İbrahim, Hint Yolunda, Bağdat, Ehali BasımEvi, 1935, s. 124
[5] Ez-Zevra, 4. yıl, sayı 281, 12.07.1289 (15.09.1872)
[6] Longrigg,a.g.e., s. 384

birkaç yerde kazı yaptı. 1873'te Nemrut[x], Tel Koyuncuk[xx], Hamam El-Alil ve Horsubad'da[xxx] kazılar yaptı. Smith 1874'te de iki ay Tel Koyuncuk'ta kazı yaptı. Ayrıca Hurmuz Ressam 1878-1882 yılları arasında İngiltere'nin isteği üzerine Neyneva'da araştırma yaptı. İngiltere'nin Ressam'dan isteği 1850-1854 yılları arasında keşfedilen Asurbanibal kütüphanesini araştırması idi. Ressam, 1878'de Şirkat, Nemrud ve Musul'dan 16 km uzak olan Bilavat köyünde araştırmalar yaptı Bilovat'da bazı bakır parçalar buldu ve İngiltere'ye gönderdi[1]. Ressam Babil'de de araştırma yaptı. Ressamın araştırmaları çok başarılı oldu. Nitekim, yalnız Hille'de keşfedilen eserlerden Osmanlı payını aldıktan sonra İngiltere'nın payı 50.000 tarihi eser parçasıydı. Buna ilave olarak İngiltere'nın payına bazı bakır parçalar da bunlardan düştü.[2] Ayrıca İngiltere'nın iki araştırmacısı daha araştırmalarda bulundular. Irak'ta birincisi Wills Budge idi. Telkoyuncuk, Dir ve Siyar'da[xxxx] araştırmalarda bulundu. Budge Irak'ı üç farklı zamanda ziyaret etti. En önemli ziyareti 1889'daydı. Bu yılda Telkoyuncuk'tan 210 ve Dir ve Siyar'dan da 1500 tarihi eser parçası topladı. Budge, Musul ve çevresinden yaklaşık 170 elyazmasını İngiltere'nin Londra Müzesine gönderdi.[3] İkinci arkeolog King ise, 1903-1905 yılları arasında araştırmalarda bulundu.[4] Ayrıca İngiltere gazeteleri Irak'ta tarihi eser

---

[x] Nemrud, Musul'un güney doğusunda 22 mil uzaklıktadır.
[xx] Tel Koyuncuk, Musul'da bir tümsektir ve Dicle'nin doğusundadır.
[xxx] Horsabad, Musul'un kuzey doğusuna 16 Km uzaklıktadır.
[1] Es-Saiğ, a.g.e., s.52
[2] Ez-Zevra, 13.yıl, sayı 1042, 18.10.1299 (15.09.1872)
[xxxx] Siyar, eski bir yerdir ve Bağdat'tan 20 mil uzaklıktadır.
[3] Budge,a.g.e., s.223
[4] Taha Bakır ve Fuat Sefer, Eserler ve Uygarlık Bölgelerine Bir Rehber, 3. Yolculuk Bağdat-Musul, Bağdat; Darü-l Cumhuriyet Basımevi, 1966, s.26

bulunmasına önem verdi. Örneğin; Daily Telegraph gazetesi tufan hikayesinin kalıntısını bulduğu için George Smith'e 1000 sterlin verdi.[1]

6.1.4. Dini Çıkarlar: İngiltere'nin bu çıkardan amacı Irak'ta bulunan Hıristiyanları Protestan'a çevirmekti.[2]

6.1.5. Uzun Vadedeki Tasarılar

Bunun anlamı Irak'ın servetini İngiltere kamuoyuna tanıtmaktır. Bu tasarıların başlangıcı 1830'lu yıllara dayanır. Irak'a gönderilen Jisney Komitesi Irak'ın servetini tanıttı. Ayrıca Fırat demiryolu projesini destekleyenler aynı şekilde bu proje için reklam yaptılar.[3] Irak'ta bulunan İngiliz konsolosları Irak'ın sulama ve ziraatına büyük önem verdiler. Irak'ın durumu ile ilgili İngiltere hükümetine raporlar gönderdiler. Bu konsoloslar arasıra Irak'ın durumunu araştırmak ve zirai imkanlarını incelemek için Hint'ten ve Mısır'dan uzmanlar çağırdılar. Bu uzmanlar Irak'ın havasının güzel ve toprağının verimli olduğunu belirttiler. Ayrıca Irak'ın toprağının buğday, arpa ve pamuk ziraatı için çok uygun olduğunu söylediler.[4] İngiltere'nin ünlü sulama mühendisi William Willcocks, 1903'te Irak'ın ziraatı ile ilgili ve "Dicle'de eski sulama projelerini iade etmek ve Kildani devletini canlandırmak" adıyla bir proje sundu.[5]

İngiltere bazı uzun vadeli tasarıların fiili çalışmasına başladı. Örneğin, Osmanlı Hükümeti'nden Irak petrolünü araştırma ayrıcalığını elde etmeye çalıştı.

---

[1] Es-Saiğ, a.g.e., s.50
[2] İbrahim,a.g.e., s.180
[3] a.g.e., s.155
[4] a.g.e, s.159
[5] Salih, a.g.e., s.180-181

İngiltere'nin Darsy firmaları, 1903'te İran'dan aldığı İran petrolünü (İran'ın kuzeyi hariç) araştırma ayrıcalığından sonra[1] Irak'ta aynı ayrıcalığa sahip olmak için İstanbul'a iki delege gönderdi. Bu iki delege İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi tarafından desteklendiler ancak Almanya karşı çıktığı için bir şey elde edemediler. Buna rağmen Darsy firmaları İngiltere Hükümeti'nin büyük desteği ile 1908'de Abdülhamit'in azlinden az bir zaman önce Irak'ta petrol araştırma ayrıcalığına sahip oldular.[2]

6.1.6. Irak'ta İngiltere Çıkarlarına Karşı Osmanlı Yönetiminin Görüşü

Osmanlı yönetimi başlangıçtan itibaren İngiltere çıkarlarına karşı sert tavır aldı ve bu çıkarların gelişmesine karşı çıktı. Örneğin; Osmanlı yönetimi 1874'te Basra'nın kuzeyini ziyaret eden İngiltere askeri gemilerini protesto etti.[3] Ayrıca Bağdat'ta bulunan İngiltere konsolosuna bağlı geminin Musul ve Basra'ya gitmesini de protesto etti. Osmanlı yönetimi Irak'ta bulunan İngiltere posta dairelerinin işlerini engellemeye çalıştı ve 1882'de tüm posta dairelerini kapatmak istedi.[4] Osmanlı yönetimi İngiltere ticaretinin gelişmesinden endişelendi.[5] Osmanlı yönetimi İngiltere'nın gemicilik çıkarlarına karşı çıkmak istedi. 1873 Dicle ve Fırat buharlı gemicilik şirketinin yeni gemileri çalıştırmasını kabul etmedi.[6] Ayrıca bu şirketi

---

[1] Donald Walper, İran Tarihi ve Şimdiliği, a.g.e., çev. Abdülmünim Muhammed Hasanin, Kahire, 1958, s.133
[2] İbrahim, a.g.e., s.178
[3] Nevvar, a.g.e., s.127,180
[4] Longrigg, a.g.e., s.382
[5] Belge Saklama Merkezi, Dosya 5, No 502/144, Konu: Şurta Tanzimi s.3
[6] a.g.e. Nevvar, a.g.e.,s.136

kuzey Bağdat'ta çalışmaktan men etti.[1] Şirketin gemi sayısını arttırma isteğini de kabul etmedi.[2]

Osmanlı'nın 1883'te İngiltere ile ilişkilerinin kötüleşmesi sonucu Osmanlı Dicle ve Fırat şirketinin işini sıklaştırdı. Bunun nedeni olan İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'ı işgal etmesi ve İngiltere'nin Ermenilere olan duygusal tavrıydı[3].

6.1.7. Osmanlı Yönetiminin İngiltere'nın Çıkarlarına Karşı Başarısızlığının Nedenleri

Osmanlı 1883'te Dicle ve Fırat gemicilik şirketinin gemilerini Dicle'de çalışmaktan men etti ama İngiltere buna karşı güçlü olduğunu gösterdi ve Osmanlı aldığı karardan vazgeçti[4].

İngiltere'nin gemicilik çıkarları Düceyil[x] Kanalı projesinin gerçekleşmemesine neden oldu. Dicle ve Fırat buharlı gemicilik şirketi, bu kanalın Bağdat ve Basra arası gemicilik işlerinin felç edeceğini düşünüyordu ve bunu İngiltere hükümetine bildirdi. İngiltere hükümeti Osmanlı'dan bu projeyi durdurmasını istedi[5]. Ayrıca İngiltere, Irak'ın tarihi eserlerinin büyük bir kısmını İngiltere'ye götürdü[6].

---

[1] Budge, a.g.e., s.78-79
[2] Nevvar, a.g.e., s.144
[3] Lorimer, a.g.e., s. 2279
[4] Nevvar, a.g.e, s. 167
[x] Düceyil: İmare'nin güneyinde olur.
[5] a.g.e., s. 172
[6] Lorimer, a.g.e., s. 2285.

6.2. Almanya'nın Çıkarları

Almanya'nın çıkarları siyasi, iktisadi, kültür ve uzun vadeli tasarılardan ibaretti.

6.2.1. Siyasi Çıkarları: Almanya Irak'ın ve Arap körfezinin önemini hissetti ve şu kanata vardı ki, eğer Irak ve Arap körfezini kontrol altına alırsa Ortadoğu'da büyük rol oynayabilir ve Ortadoğu'nun servetlerinden yararlanabilirdi.

Bağdat demir yolları projesi başlangıç dönemindeyken bazı Almanlar Irak'ta bazı Alman yerleşim bölgeleri kurma projesini ortaya attılar. Ama bu projeye sermayedarlar ve bazı Alman subayları karşı çıktılar. Bunlar Almanların doğuya doğru hicretlerine karşı çıktılar. Karşı çıkma nedenleri, Almanya ve Osmanlı arasındaki iyi ilişkilerin kötüleşmesini göz önüne almalarıydı[1]. Alman basını açıkça Irak'ın işgalini istedi. Alman dergisi Alldeutscher Blatter, 8 Aralık 1895'te çıkan sayısında şunu ifade etti: "Almanya'nın çıkarı Asyalı Türkiye'yi Almanya himayesine alma gerekir ve bu konuda en önemli adım Irak ve Suriye'yi işgal etmektir"[2].

Irak'ta Almanya'nın işlerini İngiltere yürütüyordu. 1894'te Almanya Bağdat'a resmi bir başkonsolos tayin etti. Basra'da da bir konsolos yardımcısı vardı, Musul'da da Alman konsolos vekaleti 1907'de açıldı[3].

6.2.2.İktisadi Çıkarlar: İktisadi çıkarların en önemlisi Bağdat demir yolları idi.

---

[1] İbrahim, a.g.e., s. 94
[2] Yusuf İbrahim Yezbuk, Milletleri Kul Eden Petrol, 1. B, Beyrut, El-Fen, El-Hadis Basımevi, 1934, c.I, s.82
[3] İbrahim, a.g.e, s. 170

Bu projenin ön planlarını 1888'e götürebiliriz. Nitekim bu yılın 27 Eylül ayında Almanya Berlin-İstanbul arası demiryolunu bitirdi.[1] Aynı yılda Alman Deutshce Bankası, Osmanlı tarafından 1871'de kurulan Haydar Paşa-İzmit demiryolunu altı milyon sterline aldı ve bu yolun Ankara'ya kadar uzatma ayrıcalığını da kazandı. Fransız ve Belçikalı sermayedarların 1881'de Abdülhamit'ten Samsun-Halep demiryolunu kurma talepleri, Abdülhamit'i endişelendirdi. Abdülhamit buna karşı Almaya'dan Haydar Paşa demiryolunu Ankara-Bağdat'a kadar uzatmasını istedi. Almanya Kayzeri II Wilhelm projeyi destekledi ama proje kazançlı olmadığı için Deutshce Bankası desteklemedi.[2] Almanlar, Fransız ve Belçikalıların Osmanlı İmparatorluğunda bulunan bazı demiryollarını İngiltere'den alma çabalarını görünce, Ankara-Sivas-Bağdat demiryolunu kurmayı kabul ettiler.

Abdülhamit bu projeye büyük önem verdiyse de, Almanlar bu projeye yeterince önem vermediler ve bu projenin karsız olduğunu belirttiler. Ayrıca bu yolun çok sarp bir yerden geçtiğini düşünüyorlardı. Almanlar 1899'da Eskişehir-Konya yolunu bitirdiler. Almanya kayzeri II. Willhelm'in 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'na olan ziyaretinin ardından Abdülhamit 27 Kasım 1899'da Almanya'ya, Konya-Bağdat-Basra demiryolu kurma ayrıcalığını tanıdı. Osmanlı hükümeti ayrıcalığın onaylanması çalışmalarına Mayıs 1901'de başladı. Abdülhamit ise Ocak 1902'de onayladı. Sonra kararda bazı düzeltmeler yapıldı, karar 5 Mart 1903'te son şeklini aldı ve Bağdat demiryolu şirketi kuruldu.[3] Bu ayrıcalığa göre

---

[1] Salih, a.g.e., s.249
[2] Muhammed Kürt Ali, Şam Planları, Terakki Basımevi, 1927, c.V, s.209
[3] Henry Foster, Yeni Irak'ın Yapısı,,çev. Abdülmesih Cüveyde, Bağdat, Siryan basımevi, 1945, s.64

Konya-Adana-Halep-Nusaybin-Musul-Bağdat ve Arap Körfezine kadar bir demir yolu uzatılması kararlaştırıldı ve bu yolun uzunluğu 2375 mil olarak hesaplandı.[1]

Osmanlı yönetimi projeyi yaptıran şirkete çok yardım etti. Yönetim, projede kullanılan tüm arazileri şirkete karşılıksız olarak verdi. Şirket projede kullanılan tüm ağaçları devlet ormanlarından karşılıksız aldı, ayrıca şirketin sermayesi ve kazancı vergilerden muaf tutuldu ve elektrik üretmek için şelaleleri kullanmak izni de verildi.[2] Osmanlı devletinin şirkete koyduğu şart, demiryolunun 1911'de bitirilmesiydi.[3] Şirketin ilk olarak Konya-Bağdat demiryolunu, sonra Bağdat-Basra demiryolunu bitirmesi gerekiyordu.[4] Ayrıcalığın süresi ise 99 yıldı.[5] Bazıları bu yolun açılışıyla Avrupa-Doğu ticaretinin büyük bir değişikliğe uğrayacağını tahmin ettiler, nitekim bu yol İran ve Hint'le daha kısa mesafeli ve daha hızlı bir yol idi. Bu projeyle ilgili bazı kitaplar yazıldı, bunların başında doğu meseleleri uzmanı Fransız Viktor Birar, kitabında projenin sırlarını açıkladı ve Abdülhamit II Wilhelm ilişkilerini de açıkladı. Böylece Abdülhamit, bu kitabın Osmanlı'ya girişini yasakladı.

Osmanlının bu projeden amacı; Irak'ın güvenliğini sağlamaktı. Irak'ın güvenliği sağlanırsa Irak'ın serveti artar ve Irak'ın eski günleri geri gelebilirdi. Ayrıca Osmanlı bu yolun tamamlanmasındaki amacı; Irak ve özellikle Kuzey Irak'ın ürünlerini İskenderun limanlarına taşımaktı. [6] Abdülhamit 1908'de Almanya'dan projenin tamamlanmasını istedi. Bunun nedenleri: 1) Osmanlı'nın mali durumu iyiye

---

[1] İbrahim, a.g.e., s.108
[2] a.g.e, s.111
[3] M.Ali, a.g.e., s.211
[4] İbrahim, age,s.112
[5] El-Ketebi, a.g.e., c.XIV, s.447
[6] Nuri, a.g.e., s.1053-1054

doğru gidiyordu, Osmanlı Hükümeti 1907'de ithal edilen mallardan alınan %8'lik gümrük vergisini %11'e çıkardı. 2) Birkaç yerden Osmanlıya demiryolu kurma tekliflerini alınca Abdühamit endişelendi. Bunun sebebi Rusya-İngiltere arasındaki projeyi engelleme planlarıydı. Almanlar Abdülhamit'in isteğini kabul ettiler ama 1911'e kadar işe başlamadılar. Almanya'ya Irakla yalnız demiryoluyla bağlanmak yetmedi. Irak'la telgraf yolu ile bağlanmak istedi. 1899'da Romanya'dan aldığı Berlin-Buharest ayrıcalığından sonra Osmanlı'dan bu telgraf hattını İstanbul'a uzatma ayrıcalığını istedi. Sonra bu hattı Bağdat'a uzatmasını istedi.[1]

Almanya, Irak'ta gemicilik yolları kurmaya çalıştı ve 1905'te Almanya Basra arasında bir gemicilik yolu kurmayı başardı. Bu yolu Hamburg-Amerika şirketi kurdu. Bu şirket ilk olarak İngiltere gemicilik şirketleriyle rekabete girdi ve bir ton Belçika şekerini 20 şiline Basra'ya yükledi. Halbuki İngiltere, 37 şiline yüklerdi.[2] 1907'de Basra limanına Alman şirketine bağlı 13 gemicilik geldi. Irak bu yılda Alman gemileri aracılığıyla 153.082 sterlinlik mal ihraç etti. Aynı şirket aracılığıyla Irak 168.000 sterlinlik mal ithal etti.[3] Almanya Irak'ta birçok gemi projesi kurmak istedi ama başaramadı.[4] Irak'ta Almanya'nın iktisadi çıkarları içinde ticari çıkarlarda bulunuyordu. Almanya, Irak'tan ham maddeler ithal ederdi (deri, bağırsak ve yün) Irak da fes, desenli tabak ve Alman bakırından yapılan tabaklar ihraç ederdi. Almanya 1906'da Irak'tan 100,900 sterlinlik mal ithal etti. Irak'a ihraç ettiği malların değeri 108.65 sterlin idi.[5] Almanlar 1907'den itibaren kendi imalatlarını Irak'ta tanıtmaya başladılar. (kibrit, yünlü kumaşlar, kırtasiye

---

[1] El-Ketebi, a.g.e., s. 444
[2] Güneyme, a.g.e., s.91
[3] Nevvar,a.g.e., s.184
[4] Nuri, a.g.e., s.1054
[5] Guneyme, a.g.e., s.92

malzemeleri, iç çamaşırı ve hırdavat vs.) Bu ürünlerden satılanların miktarı, 1907 yılının birinci yarısına göre ikinci yarısında çok fazla idi. Ayrıca Almanlar birkaç ticari şirket kurdular. Bunlardan Arap körfezinde inci ticareti yapan Wenghous Company şirketi 1901'de Basra'da bir büro açtı. Ayrıca Almanların bir de ithalat ve ihracat şirketleri de vardı o da Batman-Bridge Company idi. Almanlar 1908'de Bağdat'ta Almanya Doğu Bankasını kurdular.[1]

Almanya Irak petrolünü ilk olarak 1871'de araştırdı. Osmanlı bu yılda birkaç Alman petrol uzmanını petrolu araştırmak için Irak'a çağırdı. Bunlar Irak'ta büyük bir miktarda petrol olduğunu ve bu petrolun kaliteli olduğunu belirttiler. Ayrıca Almanlar Irak'a, petrol araştırmaları için, 1901'de birkaç uzman gönderdiler ve bunlar "Irak'ın petrol gölü olduğunu" belirttiler. Almanlar'ın 1904'te aldıkları Irak petrolünü (Bağdat ve Musul'da) araştırma ayrıcalığı, 1907'de ellerinden tekrar geri alındı.[2]

6.2.3. Diğer Çıkarlar

Almanların tarihi eser çıkarma emellerinin 1873'te başladığını söyleyebiliriz. Bu yılda Almanlar Irak'ta, tarihi eserleri araştırmaya önem verdiler. Ama Almanların fiili eser araştırmaları 1877'de başladı. Bağdat'ın güneyinde bulunan ve Şatra'dan 20 mil uzaklıkta olan Zarğal ve Habbe tarihi bölgelerini araştırmak amacıyla kazı işlerine başladılar. Almanlar 1898'de Babil ve Aşur'da araştırmalar yaptılar ve bu araştırmalar II Wilhem'in mali yardımlarıyla yapıldı.[3] Almanlar 1906 ve 1907 yıllarında Musul yakınlarında olan Hazar'da araştırma

---

[1] Guneyme, , a.g.e, s.96
[2] Dr. Abdurrahman El-Celili, Irak'ın İktisadında Bir Araştırma, Kahire, Risale Basımevi, 1955, s.140
[3] Salih, a.g.e., s.207

yaptılar. Bunlar Alman kültürünü Irak'ta yaymaya çalıştılar. Almanlar Bağdat demiryolunun bitmesine az kaldığı gerekçesiyle Almanca'yı Irak'ta yaymak istediler. Bağdat'ta bir kütüphane, bir de okul açtılar.[1] Almanların uzun vadeli tasarıları ise kendi kamuoylarına Irak'ın servetini özellikle Irak'ın ziraate ne kadar uygun olduğunu göstermekti. 1901'de Irak'ı ziyaret eden Alman gazete yazarı Rohrbach, Irak'ın ziraatte ne kadar elverişli olduğunu, Irak'ın tek başına Almanya'nın tüm pamuk, buğday ve arpa ihtiyacını karşılayabileceğini belirtti.[2]

6.3. Fransa'nın Çıkarları

Abdülhamit döneminde, Fransa'nın Irak'ta çıkarları birinci derecede tarihi eser çıkarma emelleri ve kültürel çıkarlardan ibaretti. Fransızlar Irak'ın çeşitli bölgelerinde araştırma yaptılar. Fransız konsolosunun yardımcısı olarak atanan Sarzek 1877'de Tello'da Lovr Müzesi hesabına birkaç araştırma yaptı. Sarzek 1900'de ölümüne kadar Tello'da araştırma yaptı. Buradan götürülen heykeller şimdi Lovr müzesinin en değerli eserleridir.[3] Fransızlar Tello'da, 1914'e kadar araştırma yaptılar. Fransız araştırmacı Morganda 1897 ve 1914 yıllarında Babil'de araştırma yaptı. Ayrıca Fransız araştırmacı Shill, Siyar bölgesinde çalıştı ve Hammurabi dönemine ait değerli tarihi eserleri buldu.[4] Fransa'nın kültürel çıkarları ise, Irak'ta Fransız okulları aracılığıyla Fransız kültürünü yaymak idi. Fransız okulları Musul ve Bağdat'ta bulunuyordu. Bu okullar erkek ve kadın papazlar tarafından yönetiliyordu.

---

[1] Es-Saiğ, a.g.e., s.55
[2] Lutscky, a.g.e., s.390
[3] Fossel, a.g.e., s.163
[4] a.g.e.,s. 171

Irak'ta bulunan Fransız okulları, Fransız hükümetinden mali yardım alırdı. Musul'da bulunan Fransız okulları 1882'de Fransız hükümetinden 11.500 franklık mali yardım aldı. Irak'ta 20.yy.ın başlarında, Fransızların yaklaşık 20 okulu vardı.

Ayrıca Fransızlar, Irak'ta basımevleri kurdular. 1882'de Musul'da bir Arapça basımevi kurdu. Bu basımevi Fransız papazları tarafından yönetiliyordu. Bağdat'ta 1900'de bir basımevi kuruldu. Fransızlar 1882'de Musul'da bir Darûlacezeyi yönettiler, Bağdat'ta da bir yetimhane ve bir eczane açtılar. Fransızlar kendi kültürlerini yaymayı büyük bir ölçüde başardılar. Fransızca İngilizce yanında Irak'ta en yaygın batı diliydi.

Fransızların dini çıkarları da vardı. O da Irak'ta bulunan Hristiyanları korumaktı.[1]

Fransızların siyasi çıkarları ise çok azdı. Fransızların Irak'ta 1900'e kadar konsulukları yoktu, bu yılda Bağdat'ta konsolosluk açtılar.[2]

Fransızların Irak'ta ticari çıkarları da vardı, Irak'a ihraç edilen ürünler ipekli kumaşlar, şeker, kahve ve ilaç idi. Bağdat 1910'a kadar ilaçların büyük bir kısmını Fransa'dan ithal ederdi. Fransa ise Irak'tan deri ve yün ithal ederdi. Fransa'nın Irak'ta, ithalat ve ihracat yapan Rençon adında bir şirketi vardı.[3] Irak'ta 1881'de kurulan zirai şirkete Fransızlarda katıldılar.[4]

---

[1] Fossel, a.g.e., s.145
[2] Lorimer, a.g.e., Coğrafi Bölüm, c.III, s.1360
[3] Guneyme, a.g.e., s.98
[4] Ez-zevra, 13.yıl, sayı.1019, 27.06.1299 (15.05.1882)

6.4. Rusya'nın Çıkarları

Rusya'nın Irak'taki çıkarları siyasi ve ticari çıkarlardan ibaretti. Rusların siyasi çıkarları, genellikle Irak'ta ve özellikle de Kürt bölgelerinde bir nüfuz kurmaktı.[1] Ruslar Bağdat'ta 1881'de bir konsolosluk açtılar, ama kısa bir süre sonra kapattılar ve 1883'te Musul'da bir konsolosluk açtılar. Ruslar Bağdat'ta 1899'da tekrar bir konsolosluk açtılar.[2] 1901'de bu konsolosluğu genel konsolosluk yaptılar. Rusların Musul ve Basra'da birer konsolosluk vekaleti bulunuyordu. Irak'ta Rusların sayısı 1900'de 60 iken, bir yıl sonra 80'e çıktı. Bunların 50'si Kazimiye'de diğerleri de Kerbela'da oturuyorlardı.[3]

Rusların ticari çıkarları da vardı, nitekim Ruslar Irak'ta kendi mallarına pazar bulmaya çalıştılar. Bu mallar, petrol, ağaç, kumaş ve züccaciye idi. Ruslar Irak'tan hurma ve deri ithal ederlerdi. Bağdat 1908'de Rusya'dan 14.085 sterlin değerinde mal ithal etti, bu rakam 1909'da 26.334 sterline çıktı. Rusya da Irak'tan 1908'de 32.000 sterlinlik mal ithal etti.[4] Irak'ta, Rusların ticari işlerini yürütmek için bir Rus şirket, Bağdat ve Basra'da birer şube açtı.[5] Şirketin Basra şubesi 1903'te kuruldu.[6] Irak'ın Rusya'yla ticareti 1907'de olduğu gibi dört Rus gemisiyle yapılırdı. Ruslar Irak'ta gemicilik çıkarları kurmak istediler. İstanbul'da bulunan Rusya elçisi Dicle ve Fırat şirketinin ayrıcalığına benzer bir ayrıcalık da Rusya'ya almak istedi.[7] Ayrıca 1883'te Osmanlı'nın Dicle ve Fırat şirketini durdurma kararı Rusya'nın

---

[1] Nuri, a.g.e., s.723
[2] Fossel, a.g.e., s.154
[3] Lorimer a.g.e., s.1360
[4] Güneyme, a.g.e., s.94
[5] Lorimer, a.g.e., s.1360
[6] Basra, 8. yıl, sayı 265, 13.04.1321 (09.07.1903)
[7] Nevvar, a.g.e., s.196

kışkırtmalarıyla alınmıştır.[1] Ruslar Irak'ta demiryolları kurmak istediler. Tongrid, Osmanlı yönetiminden 1883'te bir demiryolu ayrıcalığı aldı. Bu demiryolu Trablus-Halep-Hamah-Bağdat-Basra olarak planlanmıştır. Bu proje daha sonra ihmal edildi.

Osmanlı yönetiminin bu projeyi ihmal etme nedeni; Tangrid'in görüşleri ile uyuşamamasıydı. Tangrid Musevileri Rusya'dan çıkarmak ve onları kurulacak demir yolunun iki etrafında yerleştirmek istedi, ayrıca Tongrid'in ölümü de projenin gerçekleştirilmemesine neden oldu[2]. Ayrıca Cont Gabinst 1898'de Osmanlı yönetiminden Trablus Limanı Kuveyt arası bir demiryolu kurmak istedi. Bu yolun bir bölümünü Hanakin'e, diğer bölümünü de Kerbela'ya uzatmak istedi.

Abdülhamit bu projeye önem verdi ve çalışma bakanından projeyi incelemesini istedi. Ama İngiltere ve Almanya elçileri karşı çıkınca ve Rusya içinde de projeye karşı çıkılınca proje ihmal edildi[3].

6.5. Amerikan Çıkarları

Amerikan'nın Irak'ta çıkarları tarihi eser, dini ve iktisadi çıkarlardan ibaretti.

Tarihi araştırmaları 1885'te başladı. Bu yıl bir Amerikalı özel heyet, Irak'a geldi ve Babil, Tello, Ur ve başka bölgelerde araştırmalarda bulundu. Ayrıca Amerikalılar 1889 ve 1890 yıllarında Nefer[x]'de araştırmalar yaptılar.

---

[1] Lorimer, a.g.e, Tarihi Bölüm c.IV, s.2273
[2] Luey Bahri, Bağdat Demiryolu, Bağdat Özel Basım ve Yayınevi Şirketi, 1967, s. 20-21
[3] M.Ali, a.g.e., s. 208
[x] Nefer: Divaniye'den 27 mil uzaklıktadır.

Amerika, Nefer'e 1909'a kadar 4 heyet gönderdi. Amerikalılar 1899'da Pensilvanya Üniversitesi hesabına Ur bölgesinde araştırma yaptılar. Amerikalıların dini amaçları Irak Hıristiyanlarını Protestan'a çevirmekti. 1880'li yıllarda, Musul'da bir Amerikan tebşiri karargahı vardı. 1890'lı yıllarda Amerikan Hollanda ıslahı kilisesi Irak'ın güney şehirlerinde Basra, İmara ve Nasiriye'de birkaç şube açtılar. Basra'da bulunan her iki şubesi, bir okul, hastane ve eczane içeriyordu. İmara ve Nasariye şubelerinde de birer hastane vardı[1].

Amerikalılar'ın ticari çıkarları genellikle az idi. Amerikalılar Irak'tan, yalnız hurma, bağırsak ve yün ithal ederdi[2]. Amerika 1906'da Irak'tan 6.400 ton hurma ithal etti[3]. Irak ise Amerika'dan petrol ithal ederdi. Irak'ın yarıdan fazla petrol ithalatı Amerika tarafından karşılanırdı. Irak Amerika'dan 1909'da 35.000 sandık petrol ithal etti. Amerika'nın Irak'a 1908'da ihracatı 1.685 sterlindi. Bu rakam 1909'da 215 sterline düştü[4].

Amerikalılar'ın Irak petrol kuyularını kontrol altına alma çabaları 1890'lı yıllarında başladı[5]. Amerikalıların işleri, 1899'a kadar İngiltere konsolosu tarafından yürütülüyordu. Bu yılda Amerikalılar Irak'ta bir konsolosluk açtılar, bir de buraya başkonsolos tayin ettiler. Basra'da da bir konsolosluk vekaleti açtılar[6].

---

[1] Longrigg, a.g.e., s. 258
[2] Hasan, a.g.e., s. 135
[3] Yusuf Guneyme El-Bağdadi, "Irak'ın Hurma Ağacı ile Huması" Meşrik Dergisi, 10. Yıl, s. 11, Haziran 1907, s. 485
[4] Guneyme, a.g.e., s. 95-96
[5] Yezbuk, a.g.e., s. 78
[6] Lorimer, a.g.e., s. 3847

YEDİNCİ BÖLÜM

İRAN'LA İLİŞKİLER

Abdülhamit döneminde Irak, İran ilişkileri genellikle iyi değildi. Geçen bölümlerde söz ettiğimiz gibi, Mithat Paşa'nın valiliği sırasında, İran Şahı Nasıriddin'in Irak'ı ziyaret etmesi bazı problemleri çözdü, ama bazı problemler Abdülhamit döneminde de devam etti.

Burada her problemi tek başına ele alacağız.

7.1. Irak, İran Arasında Belli Bir Sınır Bulunmaması

Irak-İran arası belli bir sınır çizgisinin bulunmaması Abdülhamit döneminde de sürdü. Osmanlı ve İran yönetimleri iki ülke arası belli bir sınır çizgisinin olmasına çaba harcadılar. Bu sorunu çözmek için Osmanlı ve İran yönetimleri 1870'li yıllarda ortak bir komisyon topladılar.[1] Komisyon 1874'te İstanbul'da toplandı. Ama çalışmalar kısa bir süre sonra görüş ayrılığı nedeniyle durdu.[2] İran, görüşmelerin Erzurum Anlaşması temel alınarak sürdürülmesini istedi, Osmanlı ise görüşmeleri 1639 anlaşması temel alınarak sürdürmek istedi.[3]

İki taraf 1876'da İstanbul'da görüşmeleri sürdürdüler. Bu görüşmelere İngiltere ve Rusya'dan delegeler de katıldı. Görüşmelerde bazı ilerlemeler sağlandı, fakat görüşmeler Osmanlı- Rusya savaşının başlamasıyla durduruldu. İngiltere ve Rusya ortak bir komisyonla 1880'de Irak ve İran arası sınırı belirlemek için

---

[1] M. En Necar,a.g.e., s.86
[2] Admandz,a.g.e., s.126
[3] Dr.Felah Şakir Esved, Irak-İran Sınırları, s.12

anlaştılar, ama bu anlaşma yer üzerinde belirlenmedi.[1] Osmanlı ve İran arasındaki sınır, Abdülhamit döneminin sonuna kadar belirlenmedi.

7.2. İki Ülke Arasındaki İhtilaflı Araziler

İki ülke arası belli bir sınırın olmaması, sınırda bulunan arazilerle ilgili anlaşmazlıklara sebep oldu. Bunun en önemli sahnesi Şattü-l Arap ve Kürdistan'dı. Şattü-l Arap'ta bulunan bazı adalar iki ülke arası anlaşmazlıklara neden oldu.[2] Şelle[x] Adası buna örnektir. Şelle ile ilgili olarak, Osmanlı ve İran 1877'de bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre Osmanlı'ların Şelle'den çekilmeleri ve İranlıların da Şelle'de hiçbir bina yapmamaları gerekiyordu. Bu durum Şelle'nin kime ait olduğunun sınır komisyonu tarafından belirlenmesine kadar devam edecektir. İranlılar Şelle'yi işgal etmek istediler ama sonradan vazgeçtiler.[3] Muhammara Şeyhi, İran'ın isteği üzerine Şelle'yi işgal etti. Basra Mutasarrıfı 1884'de Şelle'nin Osmanlı'ya bağlı olduğunu iddia etti ve Muhammara Şeyhinden Şelle'yi terk etmesini istedi. Muhammara Şeyhinin cevabı şöyleydi; "*Şelle İranlı'dır ve İranlı kalacaktır*" Böylece Basra Mutasarrıfı Şelle ile ilgili iddialarından vazgeçti.[4] İki ülke arası anlaşmazlıklar Şattü-l Arap adalarıyla sınırlı kalmadı ve anlaşmazlıklar, Şattü-l Arap'ın kime ait olduğu konusuna sıçradı. 19.yy'ın son yıllarında, Şattü-l Arap'ın kime ait olduğu konusu, iki ülke arasında büyük anlaşmazlıklara neden oldu. 1900'den sonra Şattü-l Arap'ın Osmanlı'ya bağlı olduğu iddiaları iki ülke arası anlaşmazlıkları artırdı. Bu anlaşmazlıkları daha fazla artıran olay, Osmanlı'nın

---

[1] Adamondz,a.g.e., s.126
[2] Longrigg,a.g.e., s.366
[x] Şelle, Muhammara'dan 32 mil uzaklıkta bir adadır. Osmanlı kıyılarından 2000 Yard uzaklıktadır, İran kıyılarından 1000 yard uzaklıktadır.
[3] Lorimer, Körfez Rehberi, Tarihi Bölüm, c.IV, s.2245
[4] a.g.e,c.IV, s.2247

Fau'da 1886'da askeri binalar yapmasıydı. İran yönetimi buna karşı rahatsızlığını belirtti.[1] Osmanlı yönetimi, Fau'da 1893'ten itibaren Muhammara'ya giden ve Muhammara'dan gelen mallardan vergi almaya başladı ama bu durum İngiltere'nin müdahalesiyle sona erdi.[2]

Kürdistan da ise durum Şattü-l Arap'tan daha farklıydı. Burada anlaşmazlıklar ara sıra savaşa dönüşüyordu. İranlılar 1876'da Zehav'ın batısını işgal ettiler, 1823, 1847'de birinci ve ikinci Erzurum Anlaşmalarına göre; İran'ın bu bölgeden çekilmesi gerekiyordu. Osmanlı-İran arasında Vezne* ile ilgili anlaşmazlıklar çıktı. Osmanlı yönetimi 19.yy'ın sonunda İran işgalinde olan bazı şehirleri istemeye başladı. Bunlar Vezne, Bana, Sradeşt ve Zehav'dı. İranda Osmanlı yönetiminde olan bazı bölgeleri istedi. Bunlar Gülanbar, Havraman dağı ve Hanekin çevresindeki arazilerdi. Osmanlı, 1906'da İran'ın gergin durumunu değerlendirdi ve istediği yere saldırılar düzenledi.[3] Osmanlı yönetimi, hazırladığı büyük bir askeri güçle ve bazı aşiretlerin yardımıyla Sradeşt, Bana ve Urumiye'ni tehdit etti. Osmanlı ve İran yönetimleri Vezne× ile problemleri anlaşmayla çözmek istediler. Görüşme yeri olarak Musul'u seçtiler. İran delegeleri 3 Ocak 1907'de Irak'a vardılar. İran delegeleri aynı yılın 22 Temmuzu'na kadar Irak'ta kaldılar ve Osmanlı yönetimi ile görüşmeler yaptılar. Bu tarihten sonra Irak ve İran sınırına gittiler. Bunların Süleymaniye yoluyla Musul'a dönmeleri gerekirken Osmanlı'nın İran arazilerine saldırması sonucu görüşmeler sona erdi.[4]

---

[1] Longrigg,a.g.e., s.366
[2] Lorimer,a.g.e., s.3876
× Vezne: Irak'ta bir bölgedir. Sınırdadır ve Ravunduzun doğusundadır.
[3] Admondz,a.g.e., s.126
[4] El-Matran Polus Danyal, Matran Polus Danyal Hatırat, Musul-Karakoş'ta Süheyıl kaşa yanında elyazısı

7. 3.Ülke Aşiretlerinin Öbür Ülkenin Arazisine Geçme Problemi

Bu aşiretler çobanlık, tahrip ve yağmacılık amacıyla öbür ülkenin arazilerine geçiyorlardı. Bu durum iki ülke arası ilişkilerin kötüleşmesine neden oldu. Bazı İranlılar 1872'de Süleymaniye Sancağı'na bağlı Gülanbar kazasında bir Osmanlı sınır bekçi noktasına saldırdılar ve silahları yağmaladılar ve noktayı yaktılar. Bu duruma karşı Osmanlı yönetimi İran'a bir protesto notası gönderdi ve merkezin tekrar yapılmasını ve saldıranları cezalandırmak istedi. İngiltere hakemliğiyle ve iki ülke ortaklığı ile bir komisyon kuruldu ve merkez tekrar yapıldı.[1] Ayrıca Beni Lam aşireti İran arazilerinde 1878'de büyük bir yağmacılık yaptı.[2]

7.4. İranlı Vatandaşların Irak'ta İkametleri ve İranlıların Irak'ı Ziyaret Etmeleri ve Bunlardan Doğan Problemler[3]

Abdülhamit döneminde Irak'ta kalan İranlıların sayısı çoktu. İranlıların ikamet yerleri Kerbela, Necef ve Kazimiye idi. Irak'ta kalan İranlı'lar birçok problem çıkardılar. Örneğin; Kazimiye'de ikamet eden bazı İranlılar 1891'de bazı eylemler yaptılar. Buna karşı Bağdat yerel yönetimi bazı İranlıları İran'a uzaklaştırdı.[4] Irak'ta ikamet eden İranlılar arasıra vergi vermemeye kalkıştılar ve konulan vergilere karşı grev yaptılar. Bunun en açık örneği Mecid Bey'in Bağdat valiliği sırasında oldu. Kerbela'da 1906'da, dükkanları kiralayan İranlılar konulan yeni vergilere karşı çıktılar ve devlete karşı grev yaptılar.

---

[1] Ez-Zevra,4.yıl, sayı.304, 06.10.1289 (07.12.1872)
[2] Lorimer, a.g.e.,s.3877
[3] Ez-Zevra, 23.yıl, sayı 1478, 29.02.1309 (03.10.1891)
[4] Bin Şavi Bey,a.g.e., s.90

Bu grev yaklaşık olarak iki ay sürmüştür.[1]

Devlet bu problemin barış yoluyla sona ermesini istedi, ama grev yapanlar bunu kabul etmediler. Bundan daha ileriye gittiler, nitekim onları grevden vazgeçirmek için devlet tarafından gönderilen delegelere ihanet ettiler. Bu duruma karşı Kerbela yerel yönetimi grev yapanlara karşı güç kullanmaya mecbur kaldı. Böylece Kerbela yerel yönetimi 10 Kasım 1906'da grev yapanların üzerine yürüdü ve başarılı oldu. Bu olaylarda, grev yapanlardan 70 kişi öldü ve birkaçı yaralandı.[2] Bu olayların ardından İranlı'lar şikayetlerini İstanbul'a bildirdiler ve ardından Mecid Bey azledildi.[3] İran'da 1906'da anayasanın ilanı ve bunun ardından süren anayasayı destekleyenlerin ve karşı çıkanların çekişmeleri, 1909'a kadar Irak'a da yansıdı. Çekişmeler Kerbela, Necef ve Kazimiye'de sürdürüldü. Burada halk iki bölüme ayrıldı. Birinci bölüm anayasayı destekledi, ikinci bölüm ise anayasaya karşı çıktı. İki taraf arasında anlaşmazlıklar çıktı ve Osmanlı yönetimi İstanbul'da anayasanın ilanından dolayı, anayasa taraftarlarını destekledi. 1909'da Kerbela'da bir camiide yapılan anayasa taraftarlarının toplantılarını korumak için bir askeri güç ayarladı.[4]

1874'ten itibaren Şii din adamları ve Şeyh Muhammed Hüseyin Eş-Şirazi kendi karargahını Necef'ten Samarra'ya naklederek Samarra'yı Şii mezhebine çevirmeyi ve onların desteğini İran'a çevirmeyi istedi.[5] Bu amaçları elde etmek için İran yönetimi, büyük bir para yardımında bulundu.[6] Bu duruma, Samarra'da bulunan Sünni din adamları karşı çıktılar. Sünni din adamları Şeyh Said En-Nakşabandi

---

[1] El-Verdi,a.g.e., s.111
[2] El-Verdi,a.g.e., s.112
[3] Bin Şavi Bey,a.g.e., s.90
[4] Er-Rakib, 1.yıl, sayı.10, 10.03.1327 (01.04.1909)
[5] Dr.Ali El-Vardi, Irak'ın Yeni Tarihinden Sosyal Yönler, c.III, s.88
[6] Muhammed Salih Es-Sehrudi, Lub El-Elbab, Bağdat, Maarif Basımevi, 1933,c.II,s.274

başkanlığıyla Samarra'da Şii mezhebinin yayılmasına karşı çıktılar. Şeyh Said, Bağdat valisi Hasan Paşa ile görüştü. Görüşme sonucu Abdülhamit'e bir telgraf çekerek Samarra'da Şii tehlikesini belirttiler.[1] Bu telgraf Abdülhamit'in dikkatini çekti ve Şeyh Said'i İstanbul'a çağırdı. Abdülhamid Şii mezhebinin yayılmasını önlemek için Şeyh Said'den bir Sünni okulu açmasını istedi. Okul açıldı ve belirtilen amaçları elde etti.[2]

Irak'ta ikamet eden İranlılar Iraklıların ekmeği ile oynuyorlardı. İranlılar Irak'ın iktisadının büyük bir kısmını kontrol altına almışlardı ve Irak'ta çok sayıda ticaret evleri vardı.[3] Basra'da bulunan İngiltere konsolos yardımcısının 1877'deki bir raporunda, Basra'da ithalat ticaretinin büyük bir kısmının İranlılar elinde olduğu belirtiliyordu.[4] İranlılar ticarette olduğu gibi ziraatte de Iraklıların ekmeğiyle oynadılar. Örneğin; Süleymaniye'de İranlılar ziraatte çalışıyorlardı ama bunların sayıları yönetimin ve aşiretlerin olumlu adımlarıyla azalmaya başladı. Yönetim, İranlı çiftçilerin ürünlerine büyük vergi koydu. Bu duruma karşı İranlı çiftçiler İran'a gittiler.[5] Ayrıca İran Bankası Irak'ta 1890'da iki şube açtı biri Bağdat'ta öbürü Basra'daydı.[6] Bu bankanın ömrü uzun sürmedi. Nitekim 1893'te Osmanlı Bankası ile yapılan anlaşma sonucu lağvedildi.[7] Osmanlı yönetiminden uzaklaştırlan bazı İranlı emirlerin Irak'ta kalmalarına izin verdi. Bu durum iki ülke arasında anlaşmazlıklara neden oldu.[8] Osmanlı yönetimi, Şah Nasırıddin'in kardeşi Mirza Abbasi'nin, 1865'ten itibaren Bağdat'ta ikamet etmesini kabul etti. Ayrıca Osmanlı yönetimi

---

[1] El-Verdi,a.g.e.,,s.20
[2] Es-Sehrudi,a.g.e., s.274
[3] Guneyme,a.g.e., s.105
[4] Hasan,a.g.e., s.263
[5] Son,a.g.e., s.242-243
[6] El-Hilali,a.g.e., s.202
[7] Guneyme,a.g.e., s.110
[8] Longrigg,a.g.e.., s.366

Emir Ferman Ferma'nın Bağdat'ta ikamet etmesini kabul etti.[1] Osmanlı İran arasında 1875'te yapılan anlaşmada; Irak'ta ikamet eden İranlılara büyük ayrıcalıklar verildi. İranlı konsoloslara, Irak'ta yaşayan İranlıların medeni, cinayet ve miras meselelerine bakabilme hakkı verildi. Bu anlaşmaya göre; Osmanlı vatandaşlarına konulan vergilerden İranlılar muaf tutuldular.[2] Osmanlı yönetimi 1874'te çıkardığı bir fermana göre; bir Osmanlı kadını, Osmanlı'da yaşayan İranlı ile evlenirse, o kadın Osmanlı vatandaşı sayılır ve çocukları da askerlik yapardı.[3] Osmanlı yönetimi, Irak'ın dini bölgelerini ziyaret eden İranlılara karşı kötü davranıldığı için, İran halkına, Irak yerine Meşhed'i ziyaret etmelerini tavsiye etti. Bu duruma karşı Osmanlı büyük zarara uğradı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi 1870'li yıllarda İranlılarla görüşmelere girdi ve bu görüşmeler iki yıl sürdü. İran yönetimi, bu görüşmelerde olumsuz tavır içindeydi. Çünkü bu durumun sürmesi onların kazançlarınaydı. İran yönetiminin 1878'de Osmanlı'yla yaptığı bir anlaşmaya göre; İranlıların Irak'a gitmesi serbest oldu.[4] Bunun ardından Osmanlı yönetimi, İranlılara iyi davrandığı için bazı Iraklı din adamlarına, Tahran'da bulunan Osmanlı elçiliğinde teşekkür etti.[5] Bu durum çok sürmedi ve yine Irak halkı, İran kervanlarına kötü davranmaya başladı. Bağdat'ta çocuklar bu kervanlara karşı en ağır laflar söyler, onlara taşlar atar ve onların eşyalarını çalardı. Irak halkı, Irak'ı ziyaret eden İranlılara karşı kötü davrandığı için Bağdat'ta bulunan İran konsolosu 1884'te Bağdat yerel yönetimine bir şikayet sundu ve durumun düzeltilmesini istedi.[6]

---

[1] Lorimer, s.g.e., c.IV,s. 2249
[2] Lorimer,a.g.e,s.2114
[3] Ez-Zevra, 6.yıl, sayı 512, 29.12.1291 (06.02.1875)
[4] Lorimer, a.g.e., s.2250
[5] Ez-Zevra, 11.yıl, sayı 878, 07.12.1296 (21.11.1879)
[6] El-Azzavi,a.g.e., s. 72-73

Hemavend aşireti, 1900'de İran'dan gelen büyük bir kervana, Kerkük yakınında saldırdı ve 200 kişiyi öldürttü. İranlılar bu yolu bir daha kullanmadılar.[1] Bazı dini bölgelerde rehberlik yapan kişiler, İranlıları istismar ederek, (örneğin Rakib gazetesi) Samerra'da İranlıları istismar eden kişileri, Osmanlı yönetiminin cezalandırmasını ve bu duruma son verilmesini istediler.[2] Osmanlı bu duruma karşı eli kolu bağlı kalmadı ve İranlılara kötü davranan bazı dini bölgelerin rehberlerini uyardı ve tekrarlanması halinde cezalandırılacaklarını belirtti. Osmanlı yönetimi eşkıya ve yol kesenlere karşı önlemler aldı ve Samarra'yı ziyaret eden kervanlara, dönüşlerinde Bağdat-Bakube yolunu kullanmalarını tavsiye etti. Ayrıca çöl yolunu kullanmamalarını da tavsiye etti.

Buna rağmen İran kervanları çöl yolunu tercih ettiler ve güç kullanarak çöl yolundan geçmeye devam ettiler.[3] Irak'ı ziyaret eden İranlıların sayısı ise yılda yaklaşık 50.000 kişiydi. Bunların Irak'ta ikametleri bir aydı. İranlıların ziyaretleri bir gelir kaynağı idi, nitekim bunlar ziyaretlerinde büyük paralar harcarlardı. Çok miktarda eşyayı İran'a götürürlerdi. İranlılar, ölülerini Kerbela ve Necef'te defnetmek isterlerdi. Bir ölüyü, İran'dan Necefe nakletme maliyeti bir sterlin idi.[4]

---

[1] Son,a.g.e., s.229
[2] Er-Rakib, 1.yıl, sayı 4, 27.01.1327 (19.02.1909)
[3] El-Bustani, a.g.e., s.184
[4] Guneyme,a.g.e., s.105

ÖZET

Tezimizin konusu "II. Abdülhamit dönemi Irak Politikası" dır. İlk olarak II. Abdülhamit döneminden önceki durumundan söz ettik. Irak'ın siyasi, idari, askeri, iktisadi, aşiret problemleri, yabancı ülkelerin Irak'taki çıkarları ve Mithat Paşa'nın Irak valiliğinden bahsettik. Abdülhamit'in hayatı, İslam Birliği politikasının uygulanması, Almanya'ya yaklaşım politikası, Abdülhamit'e karşı yapılan hareketler, II. Meşrutiyetin ilanı, Anayasa dönemi, 31 Mart olayı ve Abdülhamit'in azli, Abdülhamit döneminin özelliklerini anlattık. Ardından Abdülhamit döneminde Irak'ın siyasi ve bu dönemdeki gelişmeler. Sonra aşiret problemlerini ele aldık; burada yönetimin aşiretlere karşı kullandığı politika ve yönetimle savaşa giren aşiretlerden söz ettik. Ayrıca Abdülhamit döneminde Irak'ın idare, ordu ve belediyeleri, Irak'ın o dönemdeki ziraai, ticari ve sanayi durumu ve yabancı ülkelerin (İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Amerika)'nın Irak'taki siyasi, ticari, dini ve tarihi çıkarlarından söz ettik. Son olarak Irak-İran ilişkilerinden ve iki ülke arasındaki problemleri inceledik. Bu tezi elde etmek için Irak'ın Erbil, Musul ve Bağdat kütüphaneleri ve Türkiye kütüphanelerinden yararlandık. Tezimizde Arapça kaynaklara ağırlık vererek o dönemdeki Irak'ın günlük gazetesi olan El-Zevra gazetesinden büyük ölçüde yararlandık. Tezimizde ağırlık verdiğimiz kitaplardan ilki Abbas El-Azzavi'nin "İki İşgal Arası Irak Tarihi" ve Lorimer'in "Körfez Rehberi" adlı kitaplarıdır.

SUMMARY

The subject of our thesis is the Iraq Policy of II.Abdülhamit's era. Firstly we talked about the station before the era of II.Abdülhamit,Then the Political, administrative military,economical,tribe problems,intrests of foreign countries in Iraq and governorship of Mithat Paşa in Iraq. Explaneid life of Abdülhamit,emplementetion of policy of the İslamic Union,Policy method towords Germany,actions carried out against Abdülhamit,II.constitutional monorchy declaration, constitution stage, 31 March event a dismissal of Abdülhamit and the charactaristics of his era. After that the political sitution of Iraq during Abdülhamit's era and the development at that time. Then we approached the tribe Problems where we explained the policy used by the administration against the tribe and the tribes who declared war against the administration. Also explaneid Iraq's administration, military and municipols, agricultural, comercial, and industrial state and the Political,comercial,religeous and historical intrests of some foreign countries (Germany,France,Russia and America) in Iraq. In the end we explaneid Iraq-Iran relationship and the problems between the two. For obtaining this thesis we made agood use of the library books of Arbil. Musul and Baghdad in Iraq and Turkey's libraries. We mostly used arabic sources and benefited a lot from the daily newspaper of that time AL.-ZAWRA in Iraq. In this thesis one of two main books we used is of the author Abbas Al-Azzavi "Iraq's history with in two invasions" and Lorimer "Gulf Guide"

SONUÇ

Tezimizin konusu "II. Abdülhamit Dönemi Irak Politikası" dır. Önsözde belirttiğimiz gibi bu konuyu seçmemizin nedeni II. Abdülhamit dönemi Irak'ı anlatan tek bir eser bulmak mümkün değildir. Zira o dönemle ilgili Irak'ı anlatan tek başına bir kitap yoktur. Bizde Irak'ın Erbil, Bağdat ve Musul şehirlerinde bulunan kütüphanelerinden yararlanarak bu tezi ortaya koyduk. Burada okuyucunun aklına bir soru gelebilir, niye bizzat Abdülhamit dönemi? Bizim bu soruya cevabımız şöyle, Irak Halkı Osmanlı Sultanlarından yalnız iki sultanı iyi tanır demiyoruz, fakat isimleri geldiğinde o sultanların yaptıkları en önemli işleri bilirler. Bu iki Sultanın birincisi İstanbul'u fetih eden Fatih Sultan Mehmet İkinci ise Sultan II. Abdülhamit'dir. II. Abdülhamit Filistin'i Musevilere satmamakla tanıtılır. Bizim Irak toplumuna din galip olduğu için nineler ve dedeler masal ve öykü anlatırken bile İslam dininin korumasında ve yayılmasında rol oynayan liderleri anlatırlar. Ben altı yaşındayken Sultan II. Abdülhamit'in adını ninemin masallarında duydum. Aradan yirmibeş yıl geçti. Bugün ben II. Abdülhamit ile ilgili tez yazıyorum. Günümüze kadar nerede Filistin ve Musevi adı geçse orada Abdülhamit'in adı geçer, özellikle Cuma hutbelerinde Filistin adı geçerse mutlaka Abdülhamit'in adı geçer ve iyilikle anılır.

Tezimizin Giriş kısmında Abdülhamit'ten önceki dönem dikkatimizi çeker. Burada Irak 1831'de Memlükler'ün kontrolünden Osmanlı kontrolüne geçmesi anlatılmıştır Irak, Memlüklerin yönetiminin sona ermesinden sonra iki eyalete ayrıldı. Bunlar Bağdat ve Musul eyaletleriydi. Bu durum 1831-1850 yıllarına kadar sürdü. Sonra tek bir eyalet haline geldi. O da Bağdat eyaleti idi. Eyaletleri vali yönetiyordu ve yanında birde naib vardı.

Irak'ta İdari Teşkilat Eyalet, Mutasarrıflık ve Kaymakamlık şeklinde idi. Irak ordusu ise ikiye bölünürdü. Nizami ve Gayri Nizami olmak üzere. 1847'de Irak'ta kurulan altıncı ordu; sayısı azdı ve maaşları zamanında ödenmiyordu ve bu ordunun silahları eski idi. Zorunlu askerlik sistemi 1835'te uygulandı ve Musul'da uygulamaya başlandı.

Osmanlı yönetiminin 1858'de çıkardığı arazi kanununun amacı ziraatı geliştirmek idi. Fakat bunun tersine ziraat, devletin araziye el koyması, Büyük vergiler ve salgın hastalıklar ziraatı olumsuz etkilendi.

Irak'ın ticareti 19. yy'ın ilk yarısında Irak'ın Veba'ya yakalanması ve yüksek vergiler sonucu durgun bir halde idi. 19. yy'ın ikinci yarısında ulaşım alanında elde edilen gelişmeler ve 1861'de gümrük kanunlarında yapılan değişikliklerden dolayı ticareti ilerlemeye doğru gitti. Irak'ın sanayisi ise gelişmemişti ve çoğu elle ve atölyelerde yapılırdı.

Osmanlı yönetiminin Irak'taki aşiretlerle ilişkisi onları kontrol altına almak ve onları zayıflatmak idi. Bu amaçlara ulaşmak için ya askeri güç kullanıyordu yada aşiret şeyhleri arasında parçalamak politikasını güdüyordu ve aşiret şeyhlerine karşı rakip bulmaya çalışıyordu. Buna rağmen Osmanlı yönetimi aşiretleri parçalamak amacına ulaşamadı. Fakat onları kullanmayı başarmıştır.

Irak'ta çıkarları olan devletler İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika'dır. İngiltere'nin çıkarları siyasi, ticari ve gemicilik çıkarlarından ibaretti. Ama İngiltere'nin Irak'a önem vermesinin iki nedeni var. Birincisi İngiltere'yi Hindistan'a bağlayan yolun Irak'tan geçmesi dolayısıyla eğer Irak başka ülkenin kontrolüne geçerse o yol güvensiz bir hale gelecekti. İkinci nedende Rusya'nın Osmanlı ve İran'a yayılması ve onlara ait olduğu bazı yerleri işgal etmesi idi. Fransa'nın çıkarları

başka ülkelerden önce başlamıştır bu çıkarlar siyasi ve kültür arkeolojik çıkarlardan ibaretti. Rusya'nın Irak'taki amacı sadece İngiltere'nin otoritesini zayıflatmak idi. Amerikanın çıkarları sadece dini çıkarlardan ibaretti.

Irak-İran ilişkilerine baktığımızda Mithat Paşa valiliği sırasına kadar savaş halinde idi. Nitekim İran Süleymaniye'yi ve Irak'ta İran'da olan Arabistan'ı istiyordu. Bu sorunları çözmek için çeşitli komisyonlar kuruldu ama olumlu sonuçlar elde edilemedi.

Abdülhamit döneminde ise Irak'ın durumu ile ilgili şunlar dikkatimizi çekiyor. Birincisi Abdülhamit dönemi süresince Bağdat'ı 15 vali yönetmiştir. Bazı valiler ikişer defa valilik yaptılar. Basra vilayetinde de 22 vali görev yaptı ve bazıları ikişer defa yaptılar. Musul vilayeti ise 1879'da kuruluşundan itibaren 25 vali görev yaptı. İkincisi Irak'ta Türk, Arnavut, Giritli ve çok az sayıda Arap veli olarak tayin edilmiştir.3- Valilerin ortalama yönetim süreleri 1-3 yıl arası idi, buna rağmen bazı valilerin yönetim süreleri bir yıldan az idi ve bazı valilerde üç yıldan fazla sürdü. Örneğin Takyiddin Paşa. Zira onun yönetimim altı yıl sürdü. Bu dönemin önemli olaylarından biri Osmanlı Parlamentosuna Irak'tan Parlementer seçmek için 1876 yılının sonlarında Irak'ta seçimler yapıldı. Ama halk oylarını serbestçe vermediği için bu seçim gerçek anlamda bir seçim değildi, Çünkü üyeler halk tarafından değil, Vilayet ve sancak idare merkezleri aracılığı ile seçiliyordu. Her neyse Bağdat Vilayetinden üç parlementer seçildi. Bu dönemin başka bir olayı da Irak'ın, Osmanlı-Rus savaşına kısmen de olsa katılması idi. Bu savaş esnasında Osmanlı yönetimi tarafından konulan vergiler Irak halkının geçimini zorlaştırdı. Bu duruma karşı çok yerde isyan çıktı ve devlet bu isyanları bastırmaya mecbur kaldı. Bu savaştan sonra Abdülhamit (içinde bulunan Irak), Arap ülkelerine mali ve askeri yönlerden önem

vermeye başladı. 5- Abdülhamit İslam Birliği Politikası Irak'ta uygulamak için Irak büyük bir önem verdi, Örneğin Abdülhamit Irak'ta kendi malından bazı camileri tamir etti ve Bağdat'ta bulunan İmam Azam camisine yıllık 70.000 kuruş tahsis etti. Ayrıca Abdülhamit Irak'ın durumunu düzeltme için birkaç komisyon teşkil etti en önemlisi 1907'de teşkil edilen komisyon idi. Bu komisyonun işleri olumlu idi.

II. Meşrutiyetin ilanı Irak'taki yankısı şöyle olmuştur. Halkın bir kısmı devrime karşı çıkmıştır. Bunun nedeni anayasanın İslam'dan uzaklaştırıldığı içindi. Halkın bir kısmı da anayasanın Abdülhamit'in otoritesini azalttığı için anayasaya karşı çıktılar. Araplar ve Kürtler devrimi olumlu kabul etmediler. Karşı tarafta devrim kültürlü insanlar tarafından olumlu karşılandı, ve onlar devrimde hürriyet ve gelişme yolunu buldular. Bu dönemde bazı fiili kazançlar elde edildi, bunlardan basın özgürlüğü, tutuklulara af çıkarılması ve kötü memurların işten atılması. 1908 yılının sonbaharında da Osmanlı Parlamentosuna Parlamenter göndermek amacı ile Irak'ta seçimler yapıldı ve aynı yılın kasım ayında seçimler sona erdi, ve Irak'tan Parlamenter seçildi, ve seçimler atama yolu ile yapılmış gibi idi.

Irak halkının 31 Mart olayına karşı tepkisi ise şöyle idi; İttihat ve Terakki hasımları bu olayı olumlu bir şekilde karşıladılar. Ama İttihat ve Terakki'yi destekleyenler bu olayları şiddetle kınadılar. Irak halkı Abdülhamit'in vefat haberini büyük bir üzüntü iler karşılamışlardır. Abdülhamit döneminde bazı kürt bölgelerinde ayaklanmalar çıktı. Ayrıca Yezidiler ve Vehhabilerde ayaklanmaya kalkıştılar. Aşiretlerin durumu ile ilgili şunlar dikkatimizi çekiyor; Abdülhamit dönemi aşiretlerin ayaklanmalarıyla dolu olmasına rağmen, yönetim, aşiretleri kontrol altında tuttu. Aşiret şeyhlerinin tayinleri ve azilleri yönetim elinde idi ve aşiretler arasında çıkan anlaşmazlıklar da yönetim tarafından çözülüyordu. Yönetimin, aşiretlerin

çıkardıkları isyanları bastırmamakta rüşvetin rolü vardı. Anayasa dönemi aşiretler problemine yeni bir çözüm getirmedi ve bu dönemden önce hafifleşen isyanlar ve ayaklanmalar, bu dönemde kimi zaman geçen dönemlerden daha da şiddetli oluyordu. II. Abdülhamit dönemi Irak'ın idaresine gelince, Irak üç eyaletten oluşuyordu. Bunlar önemine göre sırayla şöyle idi. Bağdat, Basra ve Musul vilayetleriydi. Vilayet başında Vali gelirdi. Vilayette, küçük bölümler sırasıyla şöyle idi, Sancak, kaza ve nahiye. Bunların başında sırasıyla mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürü gelirdi. Muhtar'da köylerden sorumlu idi. Bu dönemde Irak'ın ordusunun durumu pek iyi değildi. Bu ordu bazı defa askeri olmayan görevlerle görevlendirilirdi; örneğin vergi toplamak gibi. Bu ordu 19. yy'ın sonuna kadar paslanmış silahlar kullanırdı. Bu ordu sağlık hizmetlerinden ve ulaşım vasıtalarından mahrum idi. Maaşlar geç ödendiği için askerlerin durumu iyi değildi buda askerlerin geçimini zorlaştırıyordu.

Osmanlı-Rus savaşına gönderilen Irak'lı ordunun %80'i kaybedildi. Bunların çoğu açlık ve soğuğa kurban gitti. Donanmanın ve Hamidiye Süvarilerinin durumuda onlardan iyi değildi.

Irak'ta en önemli üç vilayetin icraatlarına bir göz atarsak şunları görüyoruz; Bağdat Belediyesi sokakları ve caddeleri tamir etmeye, suyu halkın evine kadar ulaşması için su akıtma projeleri kurdu. Ayrıca Bağdat Belediyesi Bağdat sokaklarının aydınlatılmasına çalıştı. Basra Belediyesi ise, devlet binalarını yaptırdı, ve şehrin aydınlatmasına önem verdi. Musul'da ise durum belediye başkanına bağlı idi, nitekim bazı belediye başkanları iyi işler yapıyordu . Bazıları da önemli bir iş yapmıyordu. Buna rağmen belediyelerin bazı eksikleri vardı. Örneğin, belediyeler caddelere büyük önem vermediği için bu caddeler yazın toprakla doluydu, kışın ise

çamurluydu. Bağdat şehri 1907'e kadar düzgün bir caddeden mahrum idi. Belediyenin Bağdat semtlerinde koyduğu kandillerin sayısı az olduğu için ve ışığı az olduğundan dolayı halk geceleri devamlı kandille geziyordu. Daha sonraları Bağdat halkı vebaya yakalandı. Bağdat belediyeleri köprü yapmaya da yeterince önem vermediler, nitekim Abdülhamit döneminin sonuna kadar Bağdat'ın yalnız ağaçtan yapılmış bir köprüsü vardı. Basra vilayeti ise bir su akıtma projesi kurmaya önem vermedi. Musul Belediyesi de aynı şekilde su akıtma projesine önem vermedi.

Irak'ın Ziraatından bahsedersek, Abdülhamit döneminde ziraatı engelleyen bazı nedenler vardı. Bunlar; çiftçilerin araziye sahip olmaktan mahrum bırakmaları, yönetimin sulama projelerine yeterince önem vermemesi, yönetimin sel felaketlerine karşı yeterince önlem alamaması, vergi oranların yüksek olması, yönetimin çekirge tehlikesine karşı yetersiz kalması, ulaşım zorluğu, doğal afetler. Bunlar yanında Hindiye barajının yapılması ziraatı olumlu etkilemiştir. Her ne kadar bu baraj bir süre çöktü ise de, II. Meşrutiyet döneminde tekrar yapıldı.

Irak'ın ticaretinden bahsedersek, Irak'ın ticaretinde olumlu rol oynayan etkenler şunlardır; Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde Osmanlı Bankasının şubelerin açılması, her vilayet merkezinde bir ticaret odası kurulması, Suveyş Kanalının açılışı arıkın ticaretini geliştirmesi, Irak'ta 19. yy'ın sonlarında kurulan gemicilik firmaları. Burada Irak'ın ticaretini engelleyen bazı nedenlerde vardır. Bunlar ;zirai araziler çok az bir kısmı değerlendiriliyordu, Irak mallarının kalitesiz olması nedeniyle bu malların ihraç edilmemesi, büyük gümrük vergileri, güvenliğin zaman zaman bozulmasıdır.

Irak'ın sanayisine gelince, şunları görüyoruz; Irak'ın birçok sanayisi eski ve elle yapılıyordu. Kadınlar sanayiye katkıda bulunuyordu. Irak'taki yerli ürünleri

ithal edilen ürünlerle kıyaslarsak çok pahalıydı. Böylece tüketici ithal edilen malları alıyordu. Sanayinin kurulmasına engel olan etkenlerden en önemlisi sanayide kullanılan sermayenin az olmasıydı. Irak tacirleri ticarette kazandıkları parayı tekrar ticarette değerlendiriyorlardı ve bunlar sanayiye önem vermiyorlardı.

Yabancı ülkelerin çıkarları Irak'ta sürekli devam etmiştir. Abdülhamit döneminden önce Irak'ta, çıkarı olan ülkeler, İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika'ydı. Abdülhamit döneminde ise bu çıkarlar genişledi ve bunlara Almanya'da katıldı. İngiltere'nin çıkarlarına gelince İngiltere'nin siyasi çıkarı, İngiltere Hindistan'la ulaşımı sağlamak ve yabancı ülkelerin Irak'ın işgal etme projelerine karşı durmak için, nüfuzunu artırdı. İngiltere Bağdat ve Körfez bölgesine önem verdi. İngiltere'nin ticari çıkarı ise Irak'tan ithal edilen hurma, deri, buğday, arpa ve Irak'a ihraç edilen kömür, bakır, boya ve yünlü kumaşın devam etmesi idi. İngiltere'nin tarihi eser çıkarları ise, Irak'ın kuzeyinde bulunan eserleri araştırmak ve onları İngiltere'ye taşımak. Dini çıkarları ise Irak'ta bulunan Hıristiyanları Protestan'a çevirmek idi. İngiltere'nin genişlenen çıkarlarına karşı olumlu bir şeye kalkmasını nedeni İngiltere'nin güçlü olması idi. Almanya çıkarlarına gelince, Almanya'nın siyasi çıkarının amacı şöyle diyebiliriz, Almanya Irak'ın ve Arap Körfezinin önemini hissetti ve şu kanaate vardı ki, eğer Irak ve Arap Körfezini kontrol altına alırsa Ortadoğu'da büyük rol oynayabilir ve Ortadoğu'nun servetlerinden yararlanabilir. Ama Almanya'nın İktisadi çıkarlarından en önemlisi Bağdat-Berlin demir yolu idi. Ayrıca Almanya 1905'te Almanya Basra arasında bir gemi yolu kurmayı başardı. Ve 1871'de de Almanya Irak petrolünü araştırdı. Fransızların çıkarlarına gelince bunlar Irak'ın çeşitli yerlerinde tarihi eser araştırmaya başladılar. Ayrıca bunlar Irak'ta bulunan Fransız okulları aracılığıyla

Fransız kültürünü yaymak istediler. Rusya'nın çıkarları ise siyasi ve ticari idi. Siyasi çıkarlar, genellikle Irak'ta ve özelikle de Kürt bölgelerinde bir nüfuz kurmaktı. Rusların ticari çıkarları ise, Ruslar kendi mallarına Pazar bulmaya çalıştılar. Bu mallar petrol, ağaç, kumaş ve züccaciyeden ibaretti. Ruslar Irak'tan hurma ve deri ithal ederdi. Amerika'nın çıkarları ise dini ve iktisadi ve az şekilde ticari idi. Dini çıkarlar, Irak'ta bulunan Hıristiyanlar Protestan'a çevirmek idi. İktisadi çıkar ise Amerika Irak'tan yalnız hurma, bağırsak ve yün ithal ederdi. Amerika ayrıca Irak'ta tarihi eser araştırması da yaptı. 18- Irak-İran ilişkilerine gelince, ilişkiler genellikle iyi değildi. Mithat Paşa Valiliği sırasında İran Şahı Nasıriddin'in Irak'ı ziyaret etmesi bazı problemleri çözdü. Ama bazı problemler Abdülhamit döneminde devam etti ve bu problemler şöyle idi; Irak, İran arasında belli bir sınır bulunmaması, iki ülke arasındaki ihtilaflı araziler, iki ülke aşiretlerinin öbür ülkenin arazisine göçme problemleri, İran'lı vatandaşların Irak'ta ikametleri ve İranlıların Irak'ı ziyaret etmeleri ve bunlardan doğan problemler.

Abdülhamit dönemine genel olarak bir göz atarsak, Abdülhamit döneminin olumlu ve olumsuz birçok yönleri vardı. Devletin birçok alanda gelişmesine çalışması ulaşım alanında demiryolu ve telgraf hatlarını kurmasıdır, kötü yönleri ise, mutlak hakim olması ve devleti tek başına yönetmek istemesi ve liberalleri susturmaya çalışmasıdır. Ayrıca büyüyen nüfuzuna karşı çıkamamış ve imparatorluğun bir kısım toprağı kaybedilmiştir. Abdülhamit yaptığı bazı şeylere hak vermek gerekiyor, örneğin Abdülhamit tahta çıktığında imparatorluk borç içinde idi. Bu durum yabancı devletlerin paralarını garanti etmek bahanesiyle Osmanlı işlerine karışmasına neden olmuştur. Ayrıca Abdülhamit'i Osmanlı topraklarını korumamakla suçlamadan önce Abdülhamit'in karşı karşıya kaldığı durumu göz

önüne alarak, Abdülhamit döneminde her Avrupa ülkesi Osmanlı topraklarından bir kısmına sahip olmak için çalışıyorlardı. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını korumak çok zordu. Ayrıca Osmanlı'nın toprak kayıpları Abdülhamit döneminin sona ermesiyle bitmedi. Nitekim İmparatorluk Libya'yı 1912'de kaybetti. Hafiye sistemine gelince bu sistem Abdülhamit döneminin olumsuzluklarından biri olmasına rağmen Abdülhamit'e biraz hak verebiliriz, nitekim Abdülhamit'in düşmanları ona karşı birkaç darbe girişiminde bulundular. Ayrıca onun düşmanları onun suikaste kurban gitmesini istediler. Ancak yinede Abdülhamit'in bu teşkilatla halk üzerinde büyük bir baskı kurduğunu inkar edemeyiz.

KAYNAKLAR

A – KİTAPLAR

Admandz,C, Kürt ve Türk ve Arap,çev:Cercis Fethullah, Bağdat, Taymiz Basımevi,1971

Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki, İstanbul, 1999

Akravi,Dr. Metti, El-Irak El-Hadis , (Yeni Irak), çev: Mecid Hadduri, Bağdat,Fehed Basımevi.1936, c.I

Al-Bazırgan, Ali, El-Vakayı El-Hakikiye An Es-Sevre El-Irakiye, (Irak'ın Devriminden Gerçekler), Bağdat, Asad Basımevi,1954.

Ali, Muhammed Kürt,Hutat Eş-Şam,(Şam Planları),Dimaşk,Terakki Basımevi,1925.c.III

-------,a.g.e.,Dimaşk Terakki Basımevi,1927,c.V.

Ali, Orhan Muhammed, Hayat Es-Sultan Abdülhamit Es-Sani ve Havadis Asrih, (Sultan II. Abdülhamit' in Hayatı ve Dönemindeki Olaylar), Kuveyt, Darü-l Vesaik Yayınevi, 1986

Antonyos, Corc,Yakazat El-Arap ,(Arapların Uyanışı) ,çev: Haydar Er-Rikabi ,Şam, Terakki Basımevi,1946

Avaz, Abdülaziz Muhammed, El-İdare El-Osmaniye fi Vilayet Suriye 1864-1914, (Suriye Vilayetinde Osmanlı İdaresi 1864-1914),Mısır, Maarif Basımevi ,1969

Bahri, Luey, Sikket Hadit Bağdat, (Bağdat Demiryolu), Bağdat, Bağdat Özel Basım ve yayın şirketi, 1967

Bakır, Taha ve Sefer, Fuat, El-Murşit ila Mevatin El-Asar ve-l Hazara, (Eserler ve Uygarlık Bölgelerine Bir Rehber), 3. Yolculuk Bağdat-Musul, Bağdat, Darül-l Cumhuriyet Basımevi, 1966

Bill,Almes, Fusul Min Tarih El-Irak El-Hadis, (Irak'ın Yeni Tarihinden Bölümler), çev:Cafer Hayyat, Beyrut , Keşşaf Basım ve yayınevi, 1949

Bin Süleyman, Yusuf Zade, Fi Metih Talip Paşa En-Nekip, (Talip Paşa En-Nekip Methinde), Mısır, Müeyyed Basımevi,1904

Budge, Wills ,Rihlat İla El-Irak,(Irak'a Yolculuklar), çev:Fuat Cemil,1.B,Bağdat, Dar Ez-Zaman Basımevleri,1966,c. II,III

Catlof,L.N., Sevret El-İşrin Et-Taharruriye Fi-l Irak ,(Irak'ta İşrin Devrimi),çev:Abdülvahid Kerem, Bağdat,Cumhuriyet Basımevi.1971

Cemil ,Dr. Muzaffer Hüseyin,Siyasetü-l Irak Et-Ticariye,(Irak'ın Ticari Politikası),Kahire,Nahzat Mısır Basımevi,Mısır,1949

Coke,Richard, Bağdat Medinetü-l Selam, (Bağdat, Selam Şehri), çev:Dr.Fuad Cemil ve Dr.Mustafa Cevat,1.B,Bağdat Şefik Yayınevi,1967 .c.II

Çiyarok,Maruf ,Mesat Barzan El-Mazlume,(Mazlum Barzan'ın Trajedisi), Bağdat, Arabi Basımevi,1954

Ed-Debbağ, Abdülvehhab, En-Nahil ve-l tumur fi-l Irak, Irak'ta hurma Ağacı ve Hurma, Bağdat Şafik Basımevi, 1969

Ed-Demeluci,Sıddik,El-Yezidiye ,Musul,İttihat Basımevi,1949

----------,Kürtlerin Behdinan Imareti, Musul, El-İttihat El-Cedid Basımevi,1952

----------,Mithat Paşa,Bağdat,Zaman Basımevi,1953

Ed-Deveci, Sait ,"Tarih Es-Sakka Fi-l Musul", (Musul'da Sakka), Turasi Şabi Dergisi, Bağdat, 1. Yıl,3. Bölüm, Kasım 1969,s. 25

El-Abbasi, Abdulkadir Başayan, El-Basra Fi Edvariha Et- Tarihiye, (Basra Tarihi Dönemlerde), Bağdat, Darü-l Basri Yayınevi,1961

El-Allaf,Abdülkerim, Bağdat El-Kadime,(Eski Bağdat),1.B.,Bağdat, Maarif Basımevi ,1960

El-Azami,Ali Zarif,Muhtasar Tarih Bağdat,(Bağdat Tarihinin Özeti),Bağdat,Fırat Basımevi,1926

El-Azami,Haşim,Tarih Cami El-İmam Azam ve Mesacid El-Azamiye,(İmam Azam Cami'nin ve Azamiye CamilerinTarihi),Bağdat,Ani,Basımevi,1964,c.I

El-Azavi, Abbas, Tarihu-l Yezidiye ve Asıl Akidetihim Fi-l Irak,(Irak'ta Yezidilerin Tarihi ve Akaidelerinin Aslı), Bağdat ,Bağdat Basımevi,1935

----------,Aşair El-Irak,(Irak Aşiretleri),Bağdat,Bağdat Basımevi,1937

----------, Tarih'ül Irak Beyne-l İhtilaleyin,(İki İşgal Arası Irak Tarihi), Bağdat, Ticaret ve Tibaat Basımevi,1955,c.VII,VIII

El-Azım,Hakkı ,Tarih Harp Ed-Devle El-Osmaniye Mea El-Yonan, (Osmanlı – Yunanistan Savaşının Tarihi), 2.B,Mısır,Terakki Basımevi,1902

El-Bazi ,Hamid ,El-Basra Fi-l Fetre El-Muzlime vema Badeha ,(Karanlık Dönemde ve Sonrası Basra), Bağdat ,Dar'ül Basri Basımevi, 1969

El-Birifkani,Muhammed,Hakaik Tarihiye Ani-l Kaziye El-Barzaniye, (Barzani Meselesinde Tarihi Gerçekler),Bağdat,Özel Basım ve yayınevi,1953

El-Bustani ,Süleyman,Ed-Devle El-Osmaniye Kable-l Düstür ve Badaha, (Osmanlı Devleti Anayasadan Önce ve sonra,Ahbar Yayınevi,1908

El-Celili, Dr. Abdurrahman, Muhazarat Fi İktisat El-Irak, (Irak' ın İktisadında Bir Araştırma), Kahire, Risale Basımevi, 1955

El-Çelebi,Davud,Mahtutat El-Musul,(Musul El Yazıları),Bağdat,Fırat Basımevi,1927

El-Eseri,Muhammed Behcet, Alam El-Irak, (Irak'ın Ünlüleri) , Kahire, Selefi Basımevi, 1345 (1926)

El-Fayyaz,Abdullah,Muşkilet El-Arazi Fi Liva El-Müntfik,(Müntefik Livasında Araziler Problemleri),Bağdat ,Selman El-Azami Basımevi,1956

---------- ,Es-Sevre El-Irakiye El-Kubra , (Irak'ın Büyük Devrimi),1.B.,Bağdat, İrşad Basımevi, 1963

El-Fayzi, Süleyman, Fi Gamrati-l Nizal,(Mücadelenin Şiddetinde)Bağdat,Basım ve Ticaret Şirketi,1952

----------,El-Basra El-Uzma,(Büyük Basra),Bağdat,Darü-l Tazamun Basımevi,1965

El-Gamravi,Emin Sami, Kıssatü-l Ekrad Fi şimal El-Irak,(Kuzey Irak'ta Kürtlerin Hikayesi), 1.B. Kahire,Darül Hena Basımevi,1967

El-Gazali ,Abdülmecid Hasan ,Basra, Bağdat, Maarif Basımevi, 1941

El-Halidi, Muhammed Ravhi Bey, Esbab El-İnkilab El-Osmani ve Türkiye El-Fetat, (Osmanlı İnkilabının Nedenleri ve Jön Türkler), Mısır, Menar Basımevi, 1326(1908)

El-Hasani,Abdürezzak,Tarih Es-Sahafa Fi-l Irak,(Irak'ın Basın Tarihi), Necef, Gura Basımevi,1935,c. II

El-Hilali,Abdürezzak,Irak Mucamı,(Irak Ansiklopedisi),Bağdat,Necah Basımevi,1953

----------,Tarihu-l Talim Fi-l Irak Fi-l Ahit El-Osmani,(Osmanlı Döneminde Irak Eğitimi,1.B,Bağdat, Ehli Basımevi,1959

El-Hilli,Yusuf Karakoşi,Tarihu-l Hille, (Hille Tarihi),1.B. Necef,Haydariye Basımevi, 1965,1. Bölüm

El-Husari, Satı, El-Bilad El-Arabiye Ve-l Devle El-Osmaniye, (Arap Ülkeleri ve Osmanlı Devleti), Kahire, Risale Basimevi, 1957

El-Kassap,Abdülaziz,Müzekkerati,(Hatıratım),Beyrut,Fuzul Basımevi,1962

El-Kaysi,Abdülvehab,Asır Es-Sultan Abdulhamit ve Eseruhu Ale-l Irak (1839-1877),(Osmanlı Devletinde Islahat Hareketi Ve Irak'a Etkisi 1839-1877), Bağdat, Ani Basımevi. 1961

El-Kermeli, Enstas,"Halet Bağdat Et-Ticariye ve Ez-Ziraaiye Li-l Sene El-Maliye 1903-1904",(1903-1904 Mali Yılında Irak'ın Ticari ve Ziraai Durumu)

El-Ketebi,Muhammed Haşim ve Başkaları,Asır Es-Sultan Abdulhamit ve Eseruhu Alel Aktar El-Arabiye,(Sultan Abdulhamit Dönemi ve Arap Ülkelerine Etkisi (1876-1909),Şam,Haşimiye Basımevi,1939,c.XI,XIV

El-Kiyali, Dr. Abdülvehab, Tarih Filistin El-Hadis, (Filistin' in Yeni Tarihi), 1. B, Beyrut , Yayın ve Araştırma Müessesesi, 1970

El-Mahzumi, Muhammed, Müzekkerat Cemaleddin El-Efgani, (Cemaleddi El-Efgani Hatıratı), 2.B, Şam,Darül Fikir Basımevi,1965

El-Mardini, Napolyon, Tenezzuh El –İbad Fi Medinet Bağdat, Beyrut, El-Lübnaniye Basımevi, 1887

El-Ömeri, Hayri Emin, Şahsiyat Irakiye,(Irak'lı Ünler),Bağdat,Marifet Basımevi , 1955

El-Ubeydi,Fahri,ve Et-Tai Muhammed,Filistin Fazuha El-Cugrafi ve Tatavuruha Et-Tarihi , (Filistin'in Coğrafi Durumu ve Tarihi Gelişmesi), Bağdat, Maarif Basımevi.1948

El-Verdi,Dr. Ali,Lamahat İçtimaiye Min Tarih El-Irak El-Hadis, (Irak'ın Yeni Tarihinden Sosyal Yönler),Bağdat, Eş-Şaab Basımevi,1972,c.I

El-Yakubi,Muhammed Ali,Babiliyat,Necef,İlmiye Basımevi,1955,c.III

El-Yasui,Yusf Halil,"Ehem El-Havadis Fİ-l Sene El-Gabire" (Geçen Yılların Önemli Olayları),El Meşrik Dergisi,8. Yıl,Sayı 1, Ocak 1905

Emin, Ahmet, Zuama El-İslah Fi-l Asır El-Hadis, (Yeni Çağda İslahatçıların Liderleri), Kahire, Telif ve Tercüme ve Yayın Licnesinin Basımevi, 1965

En-Nasır, Abdullah, Tarih Es-Sadun,(Sadun Tarihi),Necef ,Rai Basımevi,1941

En-Neccar,Abdulkadir,El-İlakat Es-Siyasiye Li-l Irak Maa El-Kuva El-Mucavire Fi-l Haliç,1919-1939,(Irak'ın Körfez Ülkeleri ile Siyasi İlişkileri 1919-1939), Kahire,1973

En-Neccar,Dr. Cemil Musa,El-İdare El-Osmaniye Fi Bağdat 1869-1917,(Bağdat Osmanlı İdaresi 1869-1917),Kahire,Medbuli Basımevi,1991

Es- Sükkeri, Muhammed Emin, Semir El-Leyali, Şam Trablusu, Hazara Basımevi, 1316(1898), c.II

Es-Saiğ Süleyman,Tarihu-l Musul, (Musul Tarihi), Mısır,Selefi Basımevi,1923,c.I

Es-Sehrudi, Muhammed Salih, Lub El-Elbab, Bağdat, Maarif Basımevi, 1933, c.II

Es-Sufi, Ahmed ,Tarih Belediyet Medinet-ül Musul,(Musul Belediyesinin Tarihi), Musul , Cumhur Basımevi,1970,c.I

Es-Suveydi,Tevfik,Müzekkreti Nisf Karın Min Tarih El-Irak Ve-l Kaziye El-Arabiye,(Hatıratım,50 Yıl Irak ve Arap Meselesi Tarihinden),1.B. Beyrut,Darul Gad Basımevi,1969

Esved ,Dr. Felah Şakir ,El-Hudud El-Irakiye El-İraniye,(Irak-İran Sınırlarının Problemleri),Bağdat,Ani Basımevi,1970

Eş-Şarki ,Ali, Zikra Es-Sadun,(Sadun Hatırası),Bağdat,Şaab Basımevi,1929.

Eş-Şıhli,Muhammed Rauf Taha, Merahil El-Hayat Fi-l Fetre El-Muzlime ve Badeha, (Karanlık dönemde ve sonrasında Yaşam Dönmeleri), 1.B, Basra , Basra Basımevi,1972,c.I

Eş-Şihabi, Mustafa, Muhazarat, An El-Kavmiye El-Arabiye, (Arap Milliyetçiliğinden Dersler), Kahire, El-Kemaliye Basımevi,1959

Et-Tahir, Abdülcelil, El-Aşair El-Irakiye, (Iraklı Aşiretler) , Beyrut ,Dar Lübnan Basımevi, 1972,c.I

Et-Tai ,Muhammed Bin Şeyh Halife En-Nebhani , Tarih El-Cezire El-Arabiye, (Arap Adasının Tarihi), 9-Basra, Mısır, El-Muhammediye Basımevi, 1342 (1923)

Faik, Süleyman, Tarihu-l Memalik Fİ-l Irak,(Irak'ta Memlükler Tarihi), çev:Muhammed Necip Ermenazi,Bağdat,Maarif Basımevi,1961

----------, Tarihu-l Bağdat,(Bağdat Tarihi) ,çev:Musa Kazım Nevres, Bağdat Maarif Basımevi,1964

Faris, Selim, Kenz Er- Reğaib- Fi Muntehabat El-Cevaib, İstanbul , Cevaib Basımevi,1294(1877)

Ferit Bey,Mehmet,Tarihu-l Devleti-l Osmaniye, (Osmanlı Tarihi), 2.B. Mısır, Mehmet Efendi Mustafa Basımevi,1896

Fossel, Beerdy,El-Hayat Fi-l Irak Münzü Karın 1814-1914, (Yüzyıl Önce Irak'ta Yaşam 1814-1914), çev:Dr. Ekrem Fazıl,Bağdat, Cumhuriye Basımevi.1968.

Foster, Henry , Tekvin El-Irak El-Hadis, (Yeni Irak'ın Yapısı), çev: Abdülmesih Cüveyde,2.B.Bağdat,Siryan Basımevi,1945

Freezer, James Billy , Rihlet Freezer İla Bağdat Fi 1834, (Freezer'in 1834'te Bağdat'ta Yolculuğu), çev:Cafer El-Hayyat ,Bağdat El Maarif Basımevi,1964.

Guneyim, Adil, Ttavvur El-Haraka El-Vatniyye Fi-l Irak, (Irak'ta Milliyetçiliğin Gelişmesi), Darül Kavmiye Basımevi,1960

Guneyme, Yusuf Rezkullah,"Nahıl El-Irak ve Temruh ",(Irak'ın Hurma Ağacı İle Hurması),El- Meşrik Dergisi,10. Yıl , Sayı 11,Haziran 1907

----------,"Ez-Ziraa Fi-l Irak", (Iark'ta Ziraat), El-Meşrik Dergisi,11. Yıl, Sayı 8,Ağustos,1908

----------,Ticaretu-l Irak Kadimen ve Hadisen,(Irak'ın Eski ve Yeni Ticareti),1.B.,Bağdat,Irak Basımevi,1922

----------,Tarihul Yahud Fi-l Irak,(Irak'ta Musevilerin Tarihi),1.B. Bağdat Fırat Basımevi,1924

Gurabiye,Abdulkerim Mahmut,Mukaddimet Tarih El-Arap El-Hadis,(Arapların Yeni Tarihinin Önsözü),Şam,Dimaşk Üniversitesi Basımevi,1960,c.I

Hamade, Said,En-Nuzum El-İktisadiye Fi-l Irak, (Irak'ta İktisadi Sistemler), Beyrut, Amerikan Basımevi, 1938

Hamit,Ahmet ve Muhsin,Mustaf, Türkiye Tarihi, 1.B.,İstanbul,Matbaayı Amire,1924

Hasan, Muhammed Selman, Et-Tatavvur El-İktisadi Fi-l Irak,(Irak'ta İktisadi Gelişme),1965

----------, Talai Es-Sevre El-Irakiye , (Irak Devriminin İlk Işıkları), Bağdat, Cumhuriyet Gazetesinin Basımevi,trz

Hızır ,Cebbar,"Siyağet El-Fızziyat", (Bakır Kuyumculuğu), Turasi Şabi Degisi, 2 .Yıl, Sayı 9, Mayıs.1971

II. Abdulhamit, Siyasi Hatıratım, İstanbul, Hareket Basımevi,1974

İbrahim, Abdülfettah, Ala Tarik El-Hint, (Hint Yolunda),Bağdat, Ehali Basımevi, 1935

İrland, Philip Werd, El-Irak Dirase Fİ Tatavvurihi Es-Siyasi, (Irak'ın Siyasi Gelişmesinde Bir Çalışma), çev:Cafer El-Hayyat, Beyrut, El-Keşşaf Basımevi, 1949

Kaleci, Kadri, Mithat Paşa, 1947

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, TTK Basımevi,1962,c.VIII,IX

Kemaleddin,Muhammed Ali,(Et-Tatavvur El-Fikri Fi-l Irak,(Irak'ta Fikri Gelişme),1960

Khalfeen, Es-Sira Ala El-Kürdistan (Kürdistan'ı Elde Etmak İçin Yarışma),çev:Dr. Ahmet Osman Abubekir, Bağdat, Şaab Basımevi,1969

Kılıç, Selda Kaya, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı", A.Ü. OTAM, sayı 4,Ankara,1993,s.557

Kocabaş, Süleyman, Sultan II. Abdulhamit Şahsiyeti, ve Politikası, Vatan Yayınları,1995

Lanckly, Kathleen,M,Tasniul Irak,(Irak'ın Sanayisi),çev:Dr. Muhammed Et-Taii ve Dr. Hattab Sakkare El-Ani,Bağdat,Bağdat Daru-l Tazamun Basımevi,1963

Lewis, Bernard, El-Garp Ve-l Şark El-Avsat ,(Batı ve Ortadoğu), çev,Nebil Suphi,1965

----------, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 2000

Longrigg, Stevan Himslly, 4 Kurn Min Tarih El-Irak El-Hadis,(Irak'ın Yeni Tarihinden 400 Yıl),çev:Cafer El-Hayyat ,4.B,Bağdat, Maarif Basımevi,1968.

Lorimer, J.J. Delilü-l Haliç,(Körfez Rehberi), çev: Katar Hakiminin çevirme Bürosu, Davha, Katar, El-Uruba Basımevi,Tarihi Bölüm,1967, c.IV,c.VII

----------, (Körfez Rehberi), çev: Katar Hakiminin Kültür Bürosu,Beyrut , Daru- Arabiye Basım ve Yayın Ve Dağıtımevi,Coğrafi Bölüm, 1970.c.I ,c.III.

Lothrop,Steward ,Hazır El-Alem El-İslami, (İslam Dünyasının Şimdikisi), çev:Accac Nuveyhız, Kahire, Selefi ,Basımevi,1343(1925)

Lutscky, Fladimer, Tarihu-l Aktar El-Arabiye El Hadis ,(Arap Ülkelerin Yeni Tarihi), çev: Afife ,El-Bustani,Moskova,1971

Lütfi,Hafiz, Lütfi Tarihi,Der Saadet Basımevi,1328 (1910)

Lwid,Seetin, Er-Rafidan, (İki Irmak), çev:Taha Bakır ve Beşir Fransiz, Bağdat ,trz

Meydani, Fuat , "Esrar El-Casusiye Fi-l Kaziye ElArabiyeli " (Arap Meselesinde Ajanlık Sırları),El-Esrar Dergisi,1. Yıl, Sayı 15, 12 Temmuz 1968

Minorsky V.F.,El-Ekrad Mülahazat ve İntibaat, (Kürtler İle İlgili Görüşler), çev:Dr. Maruf Haznedar, Bağdat, Nücüm Basımevi , 1939

MirBasri, Ticaretü-l Irak Münzü 90 Amea,"(90 Yıldan Beri Irak'ın Ticareti)", El-Bilad, 28. Yıl, sayı 4872,Ocak 1957

Mithat, Ali Haydar , Mithat Paşa Hatıratı, çev:Kemal Bey Hatata, 1.B.,Mısır, Hindiye Basımevi,trz

Muhsin, Halit ve İbrahim , Asar, Tarih Ma Ehmelahu Et-Tarih Fi-l Kaziye El-Arabiye Min Havadis El-Hicaz ve Suriye Ve-l Irak, (Hicaz, Suriye ve Irak'ta

Tarihin Arap Meselesinde İhmal Ettiği Olayların Tarihi), Bağdat, Maarif Basımevi,1970

Mustafa, Hasan, El-Barzaniyun ve Harakat Barzan, 1932-1947, Barzaniler ve Barzani Hareketler, 1932-1947, 1.B.,Beyrut,Darüttaliaa Basımevi, 1963

Muştak, Talip , Evrak Eyyami , 1900-1958, (Hatıratım 1900-1958), Beyrut Talia Basım ve Yayınevi,1968,c.I

Nasrullah , Muhammed ve Başkaları, Memalik-i Mahruse-i Şahane Mhsus ve Mufassal Atlas, İsatanbul, Şeriket Mertebiye Matbaası, 1325 (1907)

Nevvar ,Abdulaziz Süleyman,Tarih'ül Irak,El Hadis,(Irak'ın yeni Tarihi),Kahire,El-Kitap El Arabi Basım ve Yayınevi ,1968

----------, El-Masalih El-Britaniye Fi Enhar El-Irak, 1600 -1914, (1600 -1914 Yılları arası Britanya' nın Irak Irmaklarında çıkarları), Kahire, El-Fenniye El-hadise Basımevi, 1968

Nuri,Osman ,Abdulhamit'i Sani ve Devri Saltanat Hayatı Hususiyesi,Der Saadet Matbaası ,1327(1911)

Ortaylı, İlber, Osmanlı Devletinde Alman Nufusu,İstanbul,İletişim Basımevi 2001

Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultan Abdulhamit, İstanbul, Selçuk Basımevi,1960.

Patrick,Marry Mills,Salatin Al-Osman El-Hamse,(Osmanlıların Beş Sultanı),çev,Hınna Gusun,Sadır Basımevi,1933

Pone,Ed-Devle Ve-l Nuzum El-İktisadiye Fi-l Şark El-Avsat,(Ortadoğu'da Devlat ve İktisadi Sistemler),çev:Raşid El-Bravi,1.B.,Mısır Şişçi Basımevi,1950.

Rıfat, Mevlan Zade, Türkiye İnkilabının İç Yüzü, Halep, El-Vakit Basımevi, 1929

Ruşdi,Muhammed,Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı,İstanbul, Mektebi Fununi Harbiye-i Şahane Matbaası,1311(1894)

Sadır,Yusuf İbrahim,Macmuat Kavanin,(Bir Sürü Kanunlar), Beyrut, İlmiye Basımevi,1925,c.IV

Sadi , Muhammed Raşit,Kurretu-l Ayın Fİ Tarih El- Cezire Ve-l Irak Ve-l Nehrin,(Gözbebeğinde Irak ve Cezire ve İki Irmak Tarihi),Reşit Basımevi 1325(1907)

Safvet, Necdet Fethi, El-Irak Fi Müzekkirat Ed-Dublumasiyin El-Ecanib, (Irak Yabancı Diplomatlar Hatıratında),1.B.,Beyrut,Asri Kütüphanesinin Yayınları,1969

Saip Bey, Ahmet,Vakiat Es-Sultan Abdulaziz,(Sultan Abdulaziz Vakiası), çev: Muhammed Tevfik Cana ,2.B,Beyrut, İktisat Basımevi,1911

Salih,Dr. Zeki,Britanya Ve-l Irak Hatta 1914, (1914'te kadar Britanya ve Irak) 1.B Bağdat,Ani Basımevi,1968

Sasun, Azra Samuil, Mithat Paşa ve Cemiyet El-İttihat Ve-l Terakki, (Mithat Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti), İskenderiye, Garzuzi Basımevi, 1910

Selim, Şakir Mustafa, Dirase Fi Ehvar El-Irak, (Irak'ın Ehvari ile ilgili Bir Çalışma),Bağdat,Rabıta Basımevi,1957,c.II

Serhenk, İsmail, Hakaik El-Ahbar An Duvel El-Bihar, (Deniz Ülkelerinden Gerçek Haberler), Mısır, Emiriye Basımevi,1311, (1894)

Serkis,Yakub Nayim, "Meşihat Es- Sadun Fi-l Müntefik",(Müntefik'te Es-Sadun Şeyhliği),Luget El-Arap Dergisi, 5. Yıl,1927,c.I,s.27

Sırma, Dr. İhsan Süreyya , Abdülhamit'in İslam Birliği Politikası, 3.B.,İstanbul, Beyan Yayınları,trz

Sırrı Paşa, Mektubat Sırrı Paşa, İstanbul Şirketi Mertebiye Basım evi, 1315 (1907),c.II

Sliva, Davuud Efendi ,"Bağdat",El-Muktataf Dergisi , Kahire, 5.Yıl, Haziran, 1880 1. Bölüm

Son,Meger, Rihlet Mütenekkir İla BİIad Mabieyin En-Nehrin ve Kürdistan, (Gizlenen Bir Kişinin İki Nehir arasına ve Kürdistan'a Yolculuğu), çev:Fuat Cemil, Bağdat, Cumhutiyet Basımevi,1970,c.I

Süleyman, Yusuf Zade Ali,Fi Metih Talip Paşa En- Nakip,(Talip Paşa En-Nakip'in Methinde), Mısır,Müeyyed Basımevi,1922

Şakir, Emin ve Başkaları, Türkiye Ve-s Siyase El-Arabiye Min Hulafa Al-Osman İla Hulefa Atatürk, (Türkiye ve Araplar Al-i Osman Neslinden Atatürk Nesline Kadar), Mısır, Maarif Basımevi, trz

Şerif,Dr.Muhammed Bedi ve Başkaları,Dirasat Tarihiye Fi En-Nahza El-Arabiye El ,Hadise, (Arapların Yeni Kalkınması İle Bir Tarihi Çalışma),Mısır,Risale Basımevi,trz

Şeyh Hazal, Hüseyin Halaf, Tarihü-l Kuveyt Es- Siyasi,(Kuveyt'in Siyasi Tarihi), Beyrut, Darü-l Kitap Basımevi,1962,c.II

Tarabin, Ahmet, Filistin Fi Hutat Es-Sahyoniye Ve-l İstimar 1897 -1922, (Siyonizm ve Sömürgecilik Planlarında Filistin 1897 -1922), Mısır, Mısır Üniversitelerin Basımevi, 1970

Taylor,Dr. Alan ,Tarih El-Hareke Es-Sahyoniye-Tahlil Lis-Siyase Es-Sahyoniye 1897-1947,(Siyonizm Hareketinin Tarihi-Siyonizm Politikasını İncelemek 1897-1947)çev:Bessam Ebu Gazale, 1.B,Beyrut,Dar Et-Talia Yayınları.1966.,

Verno,V.D,Yakazat El-Alem El-İslami,(İslam Dünyasının Uyanışı), çev:Behiç Osman, Beyrut, Darü'l Hikme Basınevi,1956,c.I

Walper,Donald,İran Maziha ve Haziruha ,(İran Tarihi ve Şimdiliği),çev:Abdulmunim Muhammed Hasanin,Kahire,1958.

Warner,Darween, El-Arz Ve-l Fakır Fi-l Şark El-Avsat,(Ortadoğu'da Arazi ve Yoksulluk),çev:Hasan Ahmed Es-Selman, mısır,Darü'l Kitab El-Arabi Basımevi,1950

Watlin,Dr. Alma,Abdulhamit Zillullahi Ale-l Arz, (Abdulhamit Allah'ın Yeryüzündaki Gölgesi), çev:Rasım Ruşdi, Kahire, Nil Basımevi,1950.

Willcocks ,William ,"Irak'ı 1908-1911 Tanıdığım Gibi"Altmış Yıl Doğuda Adlı Kitabından, çev:Beşir El-Lus, El-Bilald Gazetesi , 7. Yıl, Sayı 438, 10 Aralık 1935

Yekun, Veliddin, El-Malum Ve-l Mechul, (Gerçekler ve Gizliler), Mısır,Şaab Basımevi, 1959,c.I

Yezbuk, Yusuf İbrahim, En-Neft Mustaabid Eş-Şuub, (Milletleri Kul Eden Petrol), 2. B, Beyrut, El-Fen El-Hadis Basımevi, 1934

Zeki,Muhammed Emin,Hulasat Tarih El-Kürt Ve Kürdistan,(Kürdistan ve Kürtlerin Tarihinin Özeti),çev:Muhammed Ali Avni,Mısır,Saadet Basımevi, 1939

----------,Tarih Es-Süleymaniye,(Süleymaniye Tarihi), çev: Mulla Ahmet Rojbeyani,Bağdat, Genel Basım ve Yayınevi,trz

Zidan,Cerci,Teracüm Mreşahir Eş Şark Fi-l Karn Et-Tsisasar,(19. yy'da Doğuda Ünlülerin Sireleri),2.B,Mısır,Hilal Basımevi,1910,c.I

El-Menart Dergisi, Cilt 7, 18. Bölüm, 24 Kasım 1904.

Luget El-Arap Dergisinin Muhabiri,"Meşarif Seddet El-Hindiyye, (Hindiye Barajı), 3. Yıl, Sayı 2, Ağustos,1913

Malumat , İlavet Malumat Dergisi, 6. Yıl, Sayı 266,1318 (1900).

Türklerin Bağdat'tan İdaresi Nasıl İdi,El-Arap gazetesi, 2. yıl, sayı 3, 5 Haziran 1998

B- EL YAZMALARI

Asfar, Cibrail, El-Mustafad Min Tarih Bağdat, (Bağdat Tarihinden Dersler), Bağdat, Bağdat Müzesi Kütüphanesinde, No, 1104, s. 174

Bin Şavi Bey,Mahmut,Tarih,Bağdat ,Bağdat Müzesi Kütüphanesi, No,10657.

Danyal, El-Matran Polus, El-Matran Polus Danyal Hatıratı, Musul-Karakoş, Suheyl Kaşa yanında elyazısıdır

El-Bağdadi, Mahmut Şükri,Bağdat ve Civarındaki Biladlar,Bağdat, Bağdat Müzesi Kütüphanesi, No 6287, c.1,s.118

El-Bağdadi,Abbas,Ahval El-Irak ve Bağdat,(Irak ve Bağdat Durumu), Bağdat,Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi,No.95, s.289-290

Es- Şevvaf, Abdulfettah, Hadikatu-l Verd Fi Meth Ebi Es-Sena El-Alusi, Bağdat , Bağdat Milli Kütüphanesinde, No,10, c.II

Merkez Hifiz El-Vesaik (Belgeler Saklama Merkezi), Bağdat.

a) Sıra 5 , No 150/3 Basra ile İlgili Raporları

b) Sıra No 12 , No 5 / 57 / 4 / 2 , Aşiret Meseleleri

c) Sıra No 5 , No 144 / 502, Konu Tanzim Eş-Şurta

C-RESMİ VESİKALAR

Bağdat Vilayeti Salnamesi , 1318 (1900),1325 (1907), 1329 (1911)

Basra Vilayeti Salnamesi,1308 (1891),1311 (1894), 1318(1900)

Musul Vilayeti Salnamesi, 1310 (1893), 1312 (1894), 1325 (1907)

Düstur, çev: Nevfel Efendi Nimetullah Nevfel, Beyrut, Edebiye Basımevi, 1301 (1884). c.I ve c.III

Vilayet Belediye Kanunları, Irak İçişleri Bakanlığı Kitabıdır.,Hükümet Basımevi, 1925

D- GAZETELER

1- Basra

1. Yıl , 1313 (1895), Sayılar Okunmuyor

2. Yıl , 1314 (1897) , Sayı 59

3. Yıl , 1315 (1898) , Sayı 65

7. Yıl , 1320 (1902) , Sayılar 216

8. Yıl , 1321 (1903) , Sayılar 265,275

2- El-Arap , Bağdat

2. Yıl , Cilt 3,Sayı 3,5 Haziran 1918

3- El-Bilad,Bağdat

7. Yıl , 1935 , Sayılar ,433,434,437,438

28. Yıl , 1957 ,Sayı 4872

4- Er-Rakib,Bağdat

1. Yıl , 1327(1907) Sayılar 2-7 , 10 ,12 ,14 ,15

5- Ez-Zevra, Bağdat, Aşağıdaki Yıllara Ait Sayılar

1286 (1869), 1288 (1871), 1289 (1872), 1290 (1873), 1291 (1874) (1875), 1292 (1875), 1295 (1878), 1296 (1879), 1299 (1881) (1882), 1300(1883), 1301 (1883), 1301 (1884), 1302 (1885), 1303 (1885) (1886), 1304 (1887), 1307 (1890), 1308 (1891), 1309 (1891), 1310 (1892), 1315 (1898), 1316

(1898), 1317 (1899) (1900), 1318 (1900), 1324 (1906), 1325 (1907), 1326 (1908), 1327 (1909)

6- Musul, Musul

20. Yıl , 1322 (1904) , Sayılar , 765 ,766

21. Yıl , 1323 (1905) , Sayılar , 78 , 808

24. Yıl , 1326 (1908) , Sayı 885

7- Takvim-i Vekayi ,İstanbul

1. Yıl , 1327 (1909)

Sayılar , 102 ,124 , 137 , 148 , 154 , 155 ,193

E- RESMİ RAPOR

1- William Willcocks, Takrir An Rey El- Irak

(Irak'ın Sulaması İle İlgili Bir Rapor), çev: Sulama Genel Dairesi, Bağdat Hükümet Basımevi, 1937,c.I

T.C. YÜKSEK ... KURUL
DOKÜMANTASYON MERKEZİ